M 4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1970

17329

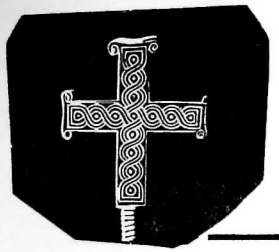

MARULIĆ
hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Uređuju:
Radovan Grgec, Ante Jakšić i Stjepan Krčmar (glavni i odgovorni urednik)
Uredničko vijeće:
Ivan Zvonimir Čičak, Enver Čolaković, Pere Dulčić, August Đarmati, Ivan Golub, Radovan Grgec, Dubravko Ivančan, Ante Jakšić, Stjepan Krčmar, Ljiljana Matković, Kuzma Moskatelo, Luka Perinić, Svevlad Slamnig, Dinko Tusun, Mirko Validžić.
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi 4 puta godišnje
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon 440-697
Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.
Rukopise ne vraćamo.
Cijena pojedinom broju 8 nd.
Godišnja pretplata 30 nd. uplaćuje se u korist tekućeg računa 301-8-1059
Godišnja pretplata za inozemstvo 4 dolara uplaćuje se na devizni račun kod Kreditne banke, Zagreb
301-620/1001
32002-10-268
Tisak: »Globus« — Zagreb

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU
BROJ 4 ZAGREB, PROSINAC 1970. GOD. III

Ivan Juraj BRLIĆ

Vjerska izgrađenost Ivana Mažuranića

I

Od 11. kolovoza 1964. do 4. kolovoza 1965, dakle u nepunih godinu dana, slave se dva značajna jubileja pjesnika i državnika Ivana Mažuranića: 150-godišnjica rođenja i 75-godišnjica smrti.* Čitav niz proslava s više-manje naučnim doprinosima o ličnosti Mažuranićevoj održan je već dosada, a predviđene su daljnje priredbe i istraživački prinosi o tome čovjeku koji je za svoga života bio u mnogočem zagonetan i svojoj okolini nerazumljiv, a neki potezi što ih je učinio u svome književnom i političkom životu i danas još nose pečat tajanstvenosti. — Držimo da nećemo pogriješiti ako ustvrdimo da bi se velik broj neriješenih problema i tajni oko književnih i političkih emanacija književnika i državnika Ivana Mažuranića razjasnio kad bi se bila polagala dovoljna pažnja na jednu komponentu vrlo mnogostruke njegove ličnosti. Možda je čak i premalo rečeno: na jednu komponentu. Valjalo bi reći na temelj vrh kojega je bila izgrađena zgrada njegova života. *Taj temelj bio je njegov pozitivan vjerski stav.*

Ne bi se moglo reći da istraživači nisu svratili pažnju na taj bitni elemenat u izgradnji karaktera Ivana Mažuranića, a po tome i u izgradnji njegova životnog djela. Jesu, ali ne dosta.

* Studija je pisana u svibnju 1965.

Tek je nedavno jedan mladi istraživač Mažuranićeve ličnosti i njegova života, u monografiji o Mažuraniću,[1]) koju je izradio kao svoju doktorsku dizertaciju napisao o tome samo četiri, ali značajne četiri riječi: *»Bio je duboko pobožan«*. Uz to je, iz memoara Aleksandre Nestorove-Mažuranić, unuke bana i pjesnika, izdvojio iskricu kao bljeskovitu ilustraciju te važne ali možda i suviše lapidarne konstatacije, te nadovezao:

»Uveče je obavezno dolazio u dječju sobu, da pogleda unuku, da je prekrsti i poželi joj laku noć.«

Ovakva programatska konstatacija u znanstvenom djelu, premda kratka, ipak je veoma važna. O njoj autor dalje ne raspravlja. A to znači da je ona zaključak sam o sebi razumljiv iz svega ostaloga što je u tom djelu od oko 300 stranica o Mažuraniću sadržano.

No ona je ujedno sažeti zaključak te teme i iz jednog drugog, magistralnog, djela o Mažuraniću koje je 20 godina prije Živančevićeve studije napisao jedan od naših najznatnijih učenjaka na polju književne povijesti. Bio je to član Jugoslavenske akademije u Zagrebu i profesor zagrebačkog sveučilišta dr Antun Barac.[2]) Držim da je Barac o Mažuranićevoj narodnoj i vjerskoj izgrađenosti iznio sve što su mu vrela u onaj mah dopuštala. Najveći dio Mažuranićevih spisa bio je javnosti predan, na žalost, tek pet godina nakon što je Barčeva monografija izašla, dakle godine 1950. A Barac je skoro zatim i umro pa je tako ostalo neizvršeno i njegovo obećanje sadržano u bilješci na posljednjoj stranici njegove knjige: »U ovoj knjizi nema životopisa Mažuranićeva niti bibliografije. Jedno i drugo predviđeno je uz izdanje cjelokupnih njegovih spisa, što ga sprema pisac ove monografije.« — Ipak, držim da je Barčeva obradba te teme dosad najdublja i najtemeljitije dokumentirana, pa ćemo ovdje iznijeti nekoliko ulomaka iz njegove knjige.

Književnopovijesno značenje Smrti Smail-age Čengijića — veli Barac — leži u tome što je taj Mažuranićev spjev *najbolje djelo svog pisca, najbolje djelo hrvatskog preporoda i jedno od najboljih djela hrvatske književnosti.*

Njegovo narodno značenje u tome je... što je u njemu iznesena *hrvatska nacionalna, socijalna, vjerska i kulturna problematika,* kako se ona osjećala tokom čitava XIX vijeka, a osjeća se djelomično i danas.

No Smrt Smail-age Čengijića isto tako je dokumenat za stvaralačku, asimilatornu snagu hrvatstva... Svi oni dijelovi Mažuranićeve pjesme, koji potječu iz raznih izvora, nisu bili samo sastavni dijelovi pjesnikove unutarnje ličnosti nego i *sastavni dijelovi hrvatstva uopće.* Sve što je morao prevladati Mažuranić sam na putu k vlastitoj izgradnji, moralo je prolaziti hrvatstvo na svome zemljištu kroz stoljeća. Riječi sveučilišnog profesora Franje Markovića da je Smrt Smail-age Čengijića mogla nastati samo na hrvatskom tlu, u preporodno doba, zadržavaju punu vrijednost i danas[3]). — Cijela Smrt Smail-age Čengijića sa svojim heroizmom, etikom, ljubavlju prema slobodi, preziranjem smrti, nikla je iz vjekovne hrvatske borbe protiv zavojevača s Istoka, iz shvatanja da *smo bili predziđe kršćanstva*[4])

1. Milorad Živančević: Ivan Mažuranić. Izdanje JAZU, Zagreb 1963. i Matica srpska, Novi Sad, 1964.
2. Antun Barac: Mažuranić, Matica hrvatska, Zagreb 1945.
3. Barac, op. cit. str. 381, 386, 387.
4. Ib. p. 379.

Ta je pjesma u stvari jedno od najhrvatskijih djela jer je u njemu izraženo i osjećanje hrvatstva i problematika hrvatstva. Ali, to ne znači da mu treba poreći one značajke po kojima ono prelazi granice hrvatstva... Smrti Smail-age Čengijića, kao hrvatskoj pjesmi, ništa ne smeta da bude i djelo koje će po svojim značajkama prelaziti među hrvatstva, i koje će isto tako osjećati svojim i Srbi jer je ona djelo jugoslavensko i slavensko.[5]) — Ova Barčeva konstatacija pravilna je, ali joj nedostaje dodatak koji će je tek učiniti do kraja istinitom, to jest: da kraj svega toga širokoga jugoslavenskog i sveslavenskog duhovnog raspona nije Mažuranić ni u jednoj prilici propustio da svoje hrvatstvo stavi izvan svake sumnje i diskusije. Tako je u Saboru, na sjednici o pripojenju Vojne Krajine matici zemlji Hrvatskoj rekao: »Međutim, štujuć zaključke ove štovane kuće... ja sam branio... želje Vaše, ne samo ... jer je to pisano u adresi, nego kao čovjek koji, *otkada živim, osjećam da sam Hrvat.*«[6]) — Zadnje pak riječi što ih je godine 1886, dakle četiri godine prije smrti, izrekao, i opet u Saboru, naočigled čitavu hrvatskom narodu, bile su credo jednog katolika i Hrvata, kako to bilježi akad. prof. Tade Smičiklas, Mažuranićev suvremenik, i kako je sačuvano u saborskim zapisnicima. Tada reče: »Da mi je tkogod stavio pitanje: kaži tvoj simbol političke vjere, koji je? Ja bih kazao: suvišno baš pitaš, ali kad me ne poznaš, reći ću ti. I ja bih rekao: *ja sam Hrvat*; ja bih rekao: *vjerujem u kraljevinu Hrvatsku,* u njezinu prošlost, u njezinu sadašnjost i, *ako Bog da, i u njezinu budućnost.*«[7])

Tim je riječima Ivan Mažuranić, prije negoli će definitivno saći s političke arene svoga naroda, javno ispovjedio da je Hrvat, da vjeruje u Hrvatsku i da se pouzdaje u Boga, te tako javno otkrio i utvrdio tri glavna stožera čitavog svog života i rada, koliko na književnom toliko i na državničkom polju.

Tako smo došli i do osnovne naše teme, do vjerske podloge Mažuranićeve ličnosti. Kako bismo je točnije proučili i upoznali, valja nam istaknuti neke osobine Ivana Mažuranića koje su bile toliko upadne da preko njih nije nitko od pera, koji je Mažuranića lično poznavao, mogao prijeći.

Većina Mažuranićevih biografa ističe kao jednu od najznačajnijih crta njegova lika visoku filozofsku nesmućenost i stoički mir u svim prilikama i nedaćama njegova burnog političkog i književnog života, za odlučnih časova hrvatske političke i kulturne povijesti XIX stoljeća. Te su se karakterne crte odražavale na ličnosti Ivana Mažuranića i bile su toliko značajne, a toliko tajnovite, da je onaj koji nije imao prilike zagledati u njihove duhovne izvore morao doći u nedoumicu, pa čak stvoriti o njihovu značenju sudove dijametralno oprečne stvarnome stanju.

Tako je ruski učenjak Fjodor Vasiljević Čižov, dok je bio u Karlovcu god. 1845, došao u lični kontakt s Dragojlom Kušlanom, barunom Zablatskim, »crvenim baronom«, kako ga u povijesti prozvaše[8]), i s Ivanom Mažuranićem: za prvoga konstatira da je oduševljen patriot i ogorčen neprijatelj Ma-

5. Ib. p. 381.
6. Ib. p. 53.
7. dr Živančević, op. cit. p. 102, Saborski dnevnik god. 1884/1887.
8. Odviše bi nas daleko odvelo kad bismo ovdje htjeli podvrći kritici i opravdanost toga Kušlanova pridjevka: u posjedu pisca ove studije nalazi se akt — pismo roditeljima — i regesta građe o Kušlanu, koji u vjerskom pogledu te oznake ne opravdavaju.

džara, u drugome otkriva čovjeka nemalih umnih sposobnosti, ali bolesno samoljubiva.[9]) Kako je bila površna ta ocjena stranca-prolaznika, pokazat će daljnji prikazi duhovnih temelja Mažuranićevih, kako ih je sačuvao Barac u svojoj monografiji.

Kao najvažniji opis Mažuranićevih gore istaknutih značajki citira većina Mažuranićevih biografa — pa tako i Barac — ulomak iz dnevnika srpskog književnika i političara Jovana Subotića, koji glasi:

»Mažuraniću su najveći neprijatelji bili liberalci. Kroz neko poduže vreme bio je on u žurnalistici njihovoj pak i u samome saboru neprestano napadajima izložen. Krivili su ga, sumnjičili i osuđivali žestoko... i taj je čovek sedeo na svom mestu u centrumu... kao da je od kamena. Nije se namrštio, nije pokazao znakove, da ga to dira, ljuti ili jedi; nije glavom drmo ni okom nadesno ili nalevo pogledao, nije usta otvorio, nije glasa od sebe dao. Čovek živ, ali od pravog kamena. Tako je to trajalo iz dana u dan kroz više nedelja. I nijedamput se nije taj čovek dignuo, da napadaje odbije, da protivnika pobije... Govorili su i bolji i gori, i mladi i stariji, i veća gospoda i manja. Mažuranić nije mesta na svom sedištu promenio, nije glasa od sebe dao. A da je mogao u mnogo prilika protivnike svoje poraziti, da je mogao njihovim trikovima sasvim drugo lice dati, o tome nije niko sumnjao, *jer je Mažuranić bio dobar patriot hrvatski i jedan od najpametnijih njihovih državnika.* U klupskim sednicama sedeo je taj gospodin ponajviše nem kao riba, i tek kadikad u nesetno vreme ako je dao koju čuti.«[10]

»Taj njegov unutarnji mir« — nastavlja Barac — »kao izraz harmonički izgrađene ličnosti, očitovao se i u njegovim riječima, i u njegovim kretnjama, i u njegovim djelima. Pojačavala ga je (sic!) činjenica, što je *kroz cio život bio duboko religiozan.* Njegova se religioznost nije očitovala toliko u nekom mehaničkom vršenju vjerskih obreda, nego u toplom i vedrom pouzdanju, da nad svim pojavama u svemiru bdi oko Tvorca, i da u poretku ljudskih stvari, makar koliko se poremetio, ipak konačno pobjeđuje viša pravda. Može se doduše utvrditi, da je u gimnaziji bio kažnjen zbog toga, što u jednom slučaju nije došao na misu. Može se pripomenuti, da se u njegovoj poeziji osjeća neka nevoljkost prema vjeri, shvaćenoj kao vršenje određenih obreda (Vjekovi Ilirije, Smrt Smail-age Čengića). Sve se te pojedinosti ipak gube pred činjenicom, da je on *upravo u kršćanstvu našao rješenje svojih vjerskih i moralnih potreba, i da je cijela njegova umjetnost prožeta izrazito kršćanskom etikom.*«[11])

Ovdje, kako mi se čini, valja začas prekinuti tok Barčevih izlaganja o Mažuranićevu vjerskom stavu i osvrnuti se na njegove izvode kojima kanda hoće prikazati kako je Mažuranić i mimo svoju »duboku religioznost«, gajio stanoviti indiferentizam prema vjerskim obredima.

Književno djelo Mažuranićevo, a pogotovo pjesan Smrt Smail-age Čengijića koju Barac navodi kao podlogu za takav prikaz Mažuranićeva vjerskog uvjerenja, ne samo da ne govori u prilog toj Barčevoj tezi već

9. Vidi: Ruski pisac o Hrvatskoj ilirskog preporoda, Vinko Cecić, Zagrebačka panorama, 1964, br. 9-10, p. 91.
10. Barac, op. cit. p. 54-55 i Život Jovana Subotića, III, 190.
11. Barac, op. cit. p. 54.

je dokaz baš za suprotnu istinu, to jest da je Ivan Mažuranić s pravom, iskrenom, velikom kršćanskom ljubavlju pristajao baš uz kršćanske tajne i obrede.

II

Kako bismo tu bitnu i važnu stranu Mažuranićeva vjerskog uvjerenja stavili izvan svake sumnje, morat ćemo pustiti njega samoga da nam o tome govori: u citatima ulomaka iz njegova klasičnog djela — Smrti Smail-age Čengijića.

No, kad je već potreba da se citatima iz njegovih tekstova pročisti ovo, detaljno doduše, ali gotovo bitno pitanje u prosuđivanju čovjekova vjerskog stava uopće, učinit će se još jedan, čini mi se važan posao, koji će popuniti i staviti na nepobitne temelje i sva dosadašnja književnopovijesna utvrđenja o Mažuranićevu pozitivnom odnosu prema vjeri na unutrašnjem, duhovnom, i na vanjskom, deklarativnom, vjerskom području.

Nauka je, doduše, utvrdila kako je u Mažuranićevu spjevu Smrt Smail-age Čengijića vjerski elemenat vrlo naglašen. Dva najmjerodavnija Mažuranićeva biografa, Barac i Živančević, izrazili su svoj sud o pjesnikovu odnosu prema vjeri gotovo istim riječima:

»*Bio je duboko religiozan.*«[12])

»*Bio je duboko pobožan.*«[13])

Ali o pravoj mjeri toga naglaska, o njegovu konkretnom obliku i posebice s obzirom na obrede, rijetki su načistu.

Nije mi poznato da bi bilo tko u hrvatskoj književnoj povijesti bio sabrao sve citate iz glavnih Mažuranićevih djela dopune Osmana (1844), Smrti Smail-age Čengijića (1846), političkog apela Hervati Madžarom (1848) i njegove prepiske (1848—1879) u kojima se ogleda Mažuranićev stav u vjerskom pitanju.

Zato ćemo pokušati učiniti to ovdje. Ujedno ćemo se, kad dođemo do odnosnog mjesta, osvrnuti na Barčeve izvode o Mažuranićevu stavu prema crkvenim obredima. Pa iako ni naš repetitorij neće biti potpun — jer namjerice ispuštamo sve pjesničke aluzije, te izvodimo samo citate s direktnim smislom — ipak će i takav ilustrativni izbor citata, koji predočuje *gdje i kako* sam pjesnik govori o vjerskim istinama, dati živu sliku kao čvrstu podlogu gornjim konstatacijama dvaju istraživača Mažuranićeva djela i života i potvrditi ispravnost naše kritike Barčeve teze o Mažuranićevu indiferentizmu spram crkvenih obreda.

Znamo da je Gundulićeva pjesan »Osman« do nas došla krnja: nedostajala su joj dva pjevanja, 14. i 15. Kako je do toga došlo, razno se nagađalo. Neki su pretpostavljali da Gundulić ta dva pjevanja uopće nije ni ispjevao, drugi da su nestale prilikom nekih ,povijesnih ili stihijskih nedaća koje su tokom stoljeća harale Dubrovnik. Mažuranić je popunio Osmana ispjevavši dva pjevanja koja su nedostajala. — Govoreći o tom Mažuranićevu pjesničkom radu, Barac citira, i očito pristaje uz ocjenu Armina Pavića koji veli da bi stihovi Mažuranićevi 14. i 15. pjevanja bačeni na jednu zdjelicu tezulje

12. Ib.
13. Živančević, op. cit. 1964.

pretegnuli sve ostale strofe Osmana u drugoj zdjelici: tolika je divna pjesnička invencija i toliko je silan pjesnički stil Mažuranićev naprama Gunduliću.[14] Teza da dva Mažuranićeva pjevanja više vrijede nego ostalih 18 Gundulićevih iznesena je i od drugih naših književnika i učenjaka i ranije, a i nedavno, prigodom proslave 150-godišnjice rođenja Ivana Mažuranića.

U dopuni Osmana Mažuranić stavlja na sam početak 14. pjevanja, dakle na čelo toga svog pjesničkog remek-djela, svoj vjerski credo! Sav daljnji smisao pjesničkih izvoda u njemu nalazi se pod znamenjem tih uvodnih strofa, pa u ostalim stihovima nema daljnjih direknih vjerskih izjava koje bi, s obzirom na početnu solemnu deklaraciju nužno bile manje izrazite, i ne samo da bi oslabile prvi programatski dojam nego bi i s pjesničkog gledišta kvarile cjelinu umjetničke kompozicije. Evo tih, kao u kamen klesanih stihova:

Nebesa su knjige od vijeka
Gdje svoim prstom Višnji piše,
Neka vidi, tko ga nieka
Čijim duhom stvor saj diše.

Vjekovitiem na njih slovi,
Kieh ne izbrisa ikoe vrime,
Ki sagradi vas sviet ovi,
Štije se višnje Stvorca ime.

S njih se vječna ori slava
Vječnom trubljom, sviet da sliša:
Božja je ovo sve država
A kuća mu svieh je viša.

S njih je liepost svaka od svieta
I što uzdrži zemlja i vrieži:
S njih nam četr dobe od ljeta
S njih nam daždi, grmi i snieži!

(»Osman«, XIV, 1-16)

Iz dopune »Osmana« još ćemo samo citirati onu pjesničku tiradu u stihovima, u kojoj je sadržan opis Zodiaka (Životinjskog pojasa na zvjezdanom nebu) jer ona kao da hoće doslovno predstaviti čitanje onoga što po nebesima *Višnji svoim prstom piše:*

Tu se ovan vitorogi
I bik ljuti u krug vrti,
I nestavnoj rak na nogi
Spravan klieštim da usmrti.

Tu se vrli lav zamjera
Kako oholo skače i rika
I štipavac, koga tjera
Rasrčena strielca slika.

14. cf. op cit. p. 120.

Tu raspaljen jarac veči,
I bez vode riba izdiše
I tisuću zvieri ječi,
Ke bi brojit bilo odviše.

(»Osman«, XIV, 129-140)

Hoteći prikazati samo »strašnieh kolo od zvieri«, što ih je na nebesima ispisao Višnji svojim prstom, izostavio je Mažuranić-pjesnik ono što je matematičar i zvjezdoznanac u njemu sigurno teška srca učinio. Izostavio je iz zodiaka četiri zvjezdišta: Dvojke, djevicu, tezulju i krčag, dok mu je pjesnički osjećaj i uskočki duh dozvolio da među zvierima zadrži — lik strijelca.

Dvije godine nakon dopune Osmana, o kojoj će biti ovdje niže još riječ u vezi s posebnim značajkama Gundulićeve, a posebnim Mažuranićeve religioznosti, izlazi godine 1846. u časopisu »Iskra« glavno Mažuranićevo književno djelo Smrt Smail-age Čengijića. Dok su u dopuni Osmana vjerski momenti malobrojni, ali svečani i programatski, u smrti Smail-age Čengijića Mažuranić je ušao u samu religioznu tematiku te je vjerskim momentima upravo protkan čitav njegov klasični epos.

Mažuranićevi se junaci u odsudnim časovima mole Bogu, oni zovu jedan drugome Božju pomoć, a umirući zazivaju Boga velikoga i lijepo ime Isusovo. Bore se za krst časni. Krste se, mole se, ispovijedaju i pričešćuju, pa izvršuju »Bog što sudi s neba«. Sve to Mažuranić nije »ispjevao«, već doživljavao i sam vršio. Kako ćemo vidjeti, on u teškim časovima ispisuje početak molitve Gospodnje u latinskom jeziku na poleđini nekog računa koji mu je briga zadavao, a u pismima ženi gotovo svaki projekt ili prijedlog na području obiteljskog ili i svojega javnog života popraćuje riječima »ako Bog da«, tj. izjavom podvrgavanja Božjoj volji. Kako smo vidjeli, i zadnje njegove javne riječi u Saboru sadržaju vjeru u budućnost hrvatske domovine, ali uz dodatak »ako Bog da«. Kako se vidi, Mažuranić niti je što započinjao, niti završavao, niti je u što vjerovao, a da ne bi, ovako ili onako, zazvao ime Gospodnje.

U Agovanju, prvom pjevanju Smrti Smail-age Čengijića, otvara se lozinka čitavog spjeva, a ta je: Kristova vjera sveta. Sve ostalo u epu o pogibiji Čengić-age izviire iz nje i podvrgnuto je njoj.

Turčin reče, al' mrijeti
Za Kristovu vjeru svetu
Teško nije, tko se za nju bije.

(Agovanje, 31-33)

Već tko zovnu Boga velikoga,
Tko lijepo ime Isusovo,
Ter se lasno rastadoše s' suncem
Zatočnici, mrijet naviknuti.

(Agovanje, 43-46)

U Noćniku, drugom pjevanju, Novica, junak na glasu, pa čak i na zlu glasu, prevaljujući noću Crnom Gorom put do Cetinja, dolazi u područje crnogorskog plemena Čeklića:

Ter se maša kršnijeh Čeklića.
Njih se maša, a Bogu se moli
Da mu dade i njih prevaliti.

(Noćnik, 154-156)

Kad ih zaista prevali i pane u cik zore pod Cetinje, ne zaboravlja Boga, kome se je usput, u mrkloj noći, molio, nego

Tudier straži Božju pomoć zove:
»Božja pomoć, cetinjski stražaru!«

(Noćnik, 164-165)

Iza obavljena Novičina posla na Cetinju, koji je priotkrit tek razgovorom između Novice i cetinjske straže na kapiji, stvara se u trećem pjevanju *mistična četa,* koja *»ko desnici podoba se Višnjoj«.* Uspoređuje se i *s gromom,* koji se ne odziva smjesta na krivice, ali krivci zato ne ostaju pošteđeni od kazne, jer *to oruđe Višnje Pravde* »... što kašnje, sve to jače tuče.« No eto, upravo u Četi i leži blago Mažuranićeva dubokoga vjerskog uvjerenja, saliveno u nenadmašive riječi, stihove i pjesničke metafore, što ćemo ih ovdje nanizati u dragocjen niz vjerskih maksima, koje su ujedno niz dokaza za vjersku izgrađenost njihova autora.

Četa se kupi da izvrši zadatak, sadržan u lozinci iz Agovanja. U njoj su po izbor junaci

Kojino će umrijeti
Za Krst časni, kiem se krsti,
Za Krst časni i slobodu zlatnu.

(Četa, 204-206)

Slijede citati iz »Čete«, koji sami otkrivaju dubinu svog vjerskog elementa:

Već ko tajni glas duhova,
Kojiem zbore višnji dusi

(Četa, 213-214)

Idje četa, ali kamo?
Man ćeš pitat četu istu,
Man ćeš pitat brze munje
I gromove gromke mani,
Kud se ore iznad gore,
Kad ti vazda odgovore:
»Ne mi, ne mi, no gromovnik,
Kom valjade svi da dvore!«
Idje četa, kuda? kamo?

Sam On znade, koj je gori.
Valja da je griešnik težak,
Na kog hoće da obori
Taku silu svrh nebesa
Sud Njegove pravde vječne.

(Četa, 238-251)

Tako i četa, tminom obavita,
Ko desnici podoba se Višnjoj,
Stupa muče, nek se krivci uče,
Da, jer grom se ne oziva smjesta
Na krivine, tiem sigurni niesu
Jer što kašnje, sve to jače tuče.

(Četa, 261-266)

Nakon što je četa tako prikazana kao oruđe Više Pravde, primit će ona sakramente i blagoslov »inoga pastiera« — svećenika, Božjeg službenika na ovoj zemlji:

Kad al eto inoga pastiera,
Gdjeno krotak k svome stadu grede.
Ne resi ga ni srebro ni zlato,
Nego kriepost i mantija crna.

(Četa, 312-315)

Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar častni brdo i dolina,
Tamjan miris, što se k nebu diže,
Iz cvieta i iz biela svieta
I iz krvi za Krst prolivene.

(Četa, 321-325)

Kad se četi bliže prikučio,
Vriedan sluga vrednjeg Gospodara,
Božju joj je pomoć nazivao.

(Četa, 326-328)

Sad svećenik u svojoj propovijedi, što je pod vedrim nebom drži četi, spominje i nabraja sve što je čovjeku na svijetu milo i drago i što tvori sadržaj domovine, pa na vrhunac svih vrednota stavlja — vrijednost nad vrijednostima — časni Križ:

Al nada sve, što krš ovu kiti,
Krst je časni što se nad njom visi.
On je, što ve u nevolji jači;
On milostiv, što ve nebom štiti.
Ah, da vide svieta puci ostali
Iz nizina, od kud vida neima,
Krst ov slavni, ne pobijedjen igda,

Vrh Lovćena što se k nebu diže;
Pak da znadu, kako neman turska,
Grdniem ždrielom progutat ga radeć,
O te krši zub svoj zaman krši:

Ne bi trome prekrstili ruke,
Dok vi za Krst podnosite muke,
Nit bi zato barbarim ve zvali,
Što vi mroste, dok su oni spali!

(Četa, 364-378)

Za Krst častni spravni ste umrijeti,
Za nj se i sad mrijet podigoste
Srčbe Božje hrabri osvetnici.

Al tko Bogu vierno služit grede,
Čistiem srcem služiti mu valja;
Čistom dušom vršit onom treba,
Koji vrši, Bog što sudi s neba.

(Četa, 379-385)

U razlaganjima i tekstovnim primjerima koji sad slijede imat ćemo prilike da nastavkom citata ovog dijela pjesni potkrijepimo našu tvrdnju, kako je — u blagoj suprotnosti s Barčevom tezom — Ivan Mažuranić bio ne samo u odnosu prema Bogu »duboko pobožan«, nego da je visoko poštivao i svim svojim bićem toplo prianjao uz crkvene tajne, sakramente i obrede.

Tako u času dramatskog obrata, kad »bijesan Turčin« Novica pristupa četi nudeći joj svoju pomoć i desnicu, i njemu je i četi najglavnije da taj nevjernik prije svega primi sveti krst:

»Al jer Krstu ne podoba junak
Nego kršten, žudim, krstite me;
Jer ne radit hitro nuka vrijeme.«

(Četa, 441-443)

A evo s kolikom ljubavlju i obiljem detalja Mažuranić opisuje *sam sakramenat* Novičina krštenja:

Mignu okom starac dobri;
Morače mu kapu daše:

»Vjeruj, sinko, u višnjega Oca
I njegova od vieka Sina
I trećega milostiva Duha:
Vjeru vjeruj, spasit će te vjera!«
Reče i ljuta poli nevjernika
Pred svjedocim planinam visocim
I njih sini četom u planini.

(Četa, 448-456)

A *evo sakramenta pokore,* kome valja da se podvrgnu Božji sluge, koji vrše »Bog što sudi s neba«: opjevan je u ovoj predivnoj alokuciji starca svećenika, u pozivu njegovu na pokajanje:

»Il vas tkogod uvriedio brata;
Il nejaku dragi protivniku
Život dignuv ogriešio dušu;
Ili putnu zatvorio vrata...
...
Sve je grijeh, sve su djela prika,
Bez kajanja nema oprostnika.«

»Kajite se, dok imade dana,
Dok je doba, djeco, kajite se;
Kajite se, jerbo zora rana
Duša k Onom, koji nebom trese;
Kajite se, jer zemaljskog stana
Tiek izmiče bjeguć, kajite se;
Kajite, se, jerbo zora rana
Nać će mnogog, kud za vazda gre se.
Kajite se...«
Ali u grlu
Dobru starcu riječca zape...

(Četa, 387-404)

Poslije pokajanja slijedi *odrešenje od grijeha:*

Tader starac oči podigao,
Blage oči i bijele ruke,
Ter je četu oprostio grieha.

(Četa, 457-459)

Da bi na kraju četu okrijepio *svetom pričešću:*

Četu Bogom darivati stade:
Svakom momku po česticu daje
Tajne piće hljeba nebeskoga,
Svakom momku po kapljicu daje
Tajna pića vina nebeskoga.
Žarko sunce divno čudo gleda,
Gdje slab starac slabe kriepi ljude,
Da im snaga Bogu slična bude.

(Četa, 460-467)

Rezultat ovih svetih obreda i sakramenata u dušama junaka, koji se sabraše da oslobode izmučenu i poniženu raju od silnika, a svetu vjeru Kristovu od bijesna zatornika, Mažuranić ovako slikovito i kršćanski prosvijetljeno prikazuje:

Stoji četa Višnjeg Boga puna,
Ne ko krvav nož, kiem rana
Zadaje se smrtna i težka:
Već ko pero sveto i zlatno,
Kojiem nebo za unučad poznu
Djela otaca bilježi vitežka.

(Četa, 470-475)

Zaista, *pjesnik koji bi bio ravnodušan prema vjerskim obredima i sakramentima ne bi mogao ispjevati ovih stihova* o velikim vjerskim tajnama krsta, pokore, utjelovljenja! Pa tako, očigledno, Barčeva teza o tome gubi povijesnu i stvarnu podlogu.

U četvrtom pjevanju Smrti Smail-age Čengijića, Haraču, zacrtao je pjesnik Mažuranić i sam pakao u punom vjerskom značenju kao pozorište vječnih muka za grešnike. Evo tih stihova:

Aga stoji, ini Turci stoje,
Ter prizorom žalostniem
Gnjevno svoje pasu oko
I svu groznu krvi žeđu
Vlaškom krvi, vlaškom mukom gase.

Pa kako im srce razigra se,
Grohotom se zasmijaše
Na liep pogled, kada raja
Kada pseta k crnoj zemlji paše.

Smiehom istiem kleti ad se ori
Kad se griešnik s vječniem mukam bori.

(Harač,567-577)

Bog je dobra svjetska podjednako razdijelio, ali je grešna lakomost čovjekova poremetila taj božanski poredak:

Stvorac Višnji pticam nebo dade,
Tiha duplja i žuđena gniezda;
Ribam vode i pučine morske,
...
Jadnoj raji? ne dade ni kore
Suha hljeba, da je suzam kvasi.

Al, što velju? Dade nebo dobro,
No je nesit sve već Turčin pobro.

(Harač, 622-631, passini)

— Potkraj »Harača«, upravo u posljednjoj sceni radnje, u bici haračlija s četom, odzvanja gotovo doslovno isti krik kao i u početnoj lozinci »Agovanja«:

»Pomozi, o Isuse blagi!«

pa je taj zov u ovom dijelu Harača centralan. Tim usklikom kao da smo na samom pragu Božje pravde i pjesan o Smail-agi svršava istom lozinkom vjere i pouzdanja kojom je i počela:

»Pomozi, o Isuse blagi!«

(Harač, 1081)

Rezultat molitve srdaca koja postadoše čista primitkom otajstava kršćanskih sakramenata jest peti dio Mažuranićeve pjesni: neminovna Božja pravda — »*Kob*«. Silnik i zatornik kršćanske vjere pobijeđen je oružjem, ali u pjesnikovoj viziji i moralno. Pjesnik je to salio kratko u ovaj stih:

Biesno Ture gdje se Krstu klanja

(Kob, 1106)

U tom je stihu, u toj slici, sadržana potpuna kapitulacija ne samo bijesnog Turčina nego bijesa kao takvog. Grijeh, samovolja, nepravda, nevjera slomljeni su nepokolebivošću kršćanskih junaka. Simbolika ta izaziva usporedbu *čete* s kopljem svetoga Jurja, koje je nadvladalo zmaja: bijes i grieh rimskih zatirača Isusove svete vjere. Ali sv. Juraj je bio uskočkim junacima kroz duga stoljeća, a i danas je njihovim potomcima po Žumberku i drugdje pokrovitelj, negdašnji bojovni zaštitnik u borbama na život i smrt s Turčinom, s nevjernikom! Eto, do koje povijesne dubine sižu vjerski korijeni pjesnika, državnika i uskočkog potomka — Ivana Mažuranića.

Prijeđimo sad s pjesničkog na državničko polje. Jedna od najzanimljivijih i najznačajnijih vjerskih emanacija, koje dosad ni jedan Mažuranićev životopisac ni spomenuo nije, jesu lozinke u njegovoj glasovitoj političkoj brošuri iz godine 1848: »Hèrvati Madžarom«.[15] Ta brošura, koja je po Starčevićevu mnijenju trebala biti pamflet, a bila je političko-revolucionarni program hrvatskog naroda iz pera mladog, borbenog Mažuranića protiv presizanja Mađara, nosi na posebnoj, drugoj stranici svojoj *dvije lozinke iz Evanđelja:*

Ako zlo rekoh, dokaži da je zlo; ako li dobro,
zašto me biješ?

Ev. Iv XVIII, 23

Svaki koji je od istine sluša glas moj.

Ev. Iv XVIII, 37

Barac, govoreći o toj Mažuranićevoj brošuri od 20 stranica u VII poglavlju svoje knjige,[16] veli da je Mažuranić uzeo za motto cijelome tome svome spisu geslo francuske revolucije o *slobodi, jednakosti i bratstvu* (liberté, égalité, fraternité) i da je htio da se na osnovi toga gesla urede odnosi između Hrvata

15. Odgovor na proglase njihove od ožujka mjeseca i travnja 1848. — Pisao Ivan Mažuranić — Karlovac, tiskom I. Nep. Prettnera, 1848.

i Mađara[17]). I gle, propustio je Barac tu uzeti u obzir, i uopće ni spomenuo nije, citate iz Evanđelja, koji su tome revolucionarnome, inozemnome. francuskome geslu imali dati posebnu, kršćansku, evanđeosku notu, prožeti ga kršćanskim, pomirljivim duhom. Inače bismo morali uzeti da je Mažuranić one citate iz Evanđelja sv. Ivana nasumce, bez ikakva smisla i razloga stavio kao glavni motto svoje knjige na posebnu stranicu, odmah iza naslova knjige.

Čudnovato se u nauci postupalo s jednim od temeljnih Mažuranićevih uvjerenja!

Kako spomenute izreke iz Evanđelja imadu programatsko značenje, pokazuje ne samo njihovo mjesto na pročelju knjige nego i čitav daljnji tekst brošure »Hèrvati Madžarom«. — Taj *političko-patriotski traktat sav je protkan rečenicama dubokog vjerskog osvjedočenja,* da konačno — kako je započeo — tako *i završi riječima iz samog Evanđelja.*

Evo niz primjera:

Ali sad, *hvala Bogu* ... moguće je ... s vami bratimski razgovarati...
(str. 4. al. 2-3)

Inoga ni luča ni oka za prodrijet tmine,
nije Višnji svijetu podijelio.
(str. 4. al. 10)

... *božanstvenijem ... glasom* veleći jim: idite i *naučite sve narode,* budeći jih ...
(str. 5. al. 1)

Nebeski glas ovaj dospie ... i do nas.
(str. 5. al. 2)

A tko da se usudi izreći, da l' je ... pretežnije polje, da l' planina? *kad je postavljeno od Boga* i jedno i drugo.
(str. 6. al. 15)

Da li nijesu svi ... bez ikakve razlike ... *djeca* istoga *jednoga Boga.*
(str. 6. al. 18)

I sgrade i jedinstva grade se ... na kamenu tverdu *i na vieri tverdoj.*
(str. 8.al. 12)

A tijelo bez duše nemore ništa (str. 9. al. 14)

Dat će Bog, ustat ćeš (str. 11. al. 13)

Koji to kaže ... uzima u račun samo tijelo, a *duha neuzima.* (str. 12. al. 8)

Istinite ... svietlosti i izobraženja bez pravoga kèrštjanstva neima. A jezgra svega kerštjanstva stoji u ljubavi međusobnoj. — Reče bo Isus ... :
»ljubi iskèrnjega svoga kao sam sebe.« — A svaki koji drugačije uči i sužava zapovijed Isusovu... krivovierac je i poganin. (str. 13. al. 4)

Prođoše ... hvala Bogu, vremena tamnosti, vremena poganstva, a *nastadoše i za nas* doba svietlosti, *doba kèrštjanstva.* (str. 15. al. 6)

Jer evo vam se zaklinjemo Bogom ... Jer evo vam se *kunemo nebom* (str. 17. al. 9-10)

Ostavite dakle ... bratjo draga ... Hèrvatsku našu. Slavoniu našu, Primorje naše.
a dat će Bog, i Dalmaciju našu (str. 17. al. 14)
Jer *oči imaju a nevide i uši imaju a nečuju.* (str. 20. al. 5)

Posljednje riječi brošure glase:

»A o Istini pisano stoji: *nebo i zemlja će proći, a riječi moje ne će proći.«* — »U Karlovcu, dne 10. travnja 1848.«

Tako citatima iz Evanđelja započinje i završuje taj najznatniji politički spis Ivana Mažuranića.

Vidjeli smo dosad da je kršćanstvom prožet pjesnik Mažuranić. Vidjeli da je vjerom prožet državnik Mažuranić. A sad ćemo još prikazati i Mažuranićev odnos prema vjeri u privatnoj korespondenciji.

Mažuranićeve prepiske izdano je malo. Gotovo ništa. A i to malo tek je odnedavna. Pisac ove studije izdao je dva-tri pisma s povijesnim komentarom.[18]) Tridesetak pisama ženi objelodanio je dr Milorad Živančević[19]) iz građe što ju je dr Ivan Brlić s vlastitim regestama predao Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu god. 1949.

Važna su ta pisma ženi s obzirom na vjerski stav Mažuranićev, ali su važna poglavito i zato što se vremenski nadovezuju neposredno na brošuru »Hèrvati Mađarom«, izdanu god. 1848, tj. — osim jednog osamljenog pisma iz god. 1841 — započinju s godinom 1849. te obuhvaćaju trideset godina njegova života (1849—1879, tj. od 35. do 65. godine starosti), te ako uz još neke značajne emanacije, što ćemo ih još kasnije spomenuti, živo prikazuju kroz čitav život neprekinuti kontinuitet duboko pozitivnog vjerskog stava Ivana Mažuranića. Ako još zadržimo u vidu Mažuranićevu rezerviranost i malorječitost mudraca, tada tek citati iz njegove privatne korespondencije dobivaju u svojoj sažetosti svu svoju specifičku sadržajnu težinu i vrijednost.

Iz Beča, 16. travnja 1849. pismo završuje sa: *»s Bogom«,* pa dodavši još nekoliko riječi: *»... opet s Bogom«.*

Iz Beča 13. prosinca 1850: *»...da Bog da,* ste i vi (tj. čitava obitelj) zdravi.«

16. op. cit, p. 189-208, s. v. Mažuranićeva proza.
17. Ib. p. 193.
18. dr I. Brlić: Zašto je Antun Mažuranić otklonio članstvo u Jugoslavenskoj akademiji, Građa za povijest književnosti hrvatske, JAZU, knj. 28, 1962.
19. Iz korespondencije Ivana Mažuranića, pisma ženi, Matica Srpska, 1960.

U Beču na Božić 1850«: »... a kako ste živili vi uz ove Blagdane? *Da Bog da,* da biaste veselo i zdravo...«

Iz Beča, 11. siječnja 1851: »...naš će se Božidar,[20]) *ako Bog da...*« Ja sam, *hvala Bogu,* zdrav.« — »*Da Bog da,* da vas svih ovo pismo... zateče u zdravlju...«

Iz Beča, 8. siječnja 1861 (kad bijaše imenovan predsjednikom Dvorskog dikasterija za Hrvatsku): »Ja se nadam, da se vi niste pogospodili, nego da živite smierno i krotko, kako se pristoji onim kojih niti može smesti nesreća, niti kratka sreća.« — »Ah, dragi moji, budite pametni i tiešite se, jer će možda i nam niegda, kada tada, sunce ogranuti.«

Iz Beča, 13. siečnja 1861: »Piso mi je, da ste, *hvala Bogu,* zdravi.« — »Ja sam, *hvala Bogu,* zdrav...«.

Iz Beča, 17. siječnja 1861: »Ali ja se nadam, *ako Bog da...*« i »gerlim vas od serdca... *S Bogom.*«

Iz Beča, 7. veljače 1861 (kad je predao ostavku na položaju predsjednika Dvorskog dikasterija radi otrgnuća Međimurja od Hrvatske): »Primio sam tvoje i Božidarovo pismo o mojoj ostavci. Biaše sercu mojemu ugodno vidieti da ste vi, mili moji, uznešeni nad idee prostoga ljudinstva. Po tom vas poznam, da ste upravo moji... Gdie valja da govori samo poštenje, gdie se radi o većoj i višoj koristi domovine: tu se nesmie čuti glas prostoga kruhoborstva. Kruh se da služit na sto različitih načinah; ali poštenu čovieku samo je onaj sladak, koji se služi pošteno...« — »Olgici ću, *ako Bog da,* donijeti...« »*S Bogom* i budite dobre volje...« — »Ja sam, *hvala Bogu,* zdrav.«

Iz Beča, 28. kolovoza 1861: »... u Beču uzmimo kvartir preko zime t. j. od Miholja do Gjurgjeva. — »... to sam dokončo, da ćemo, *ako Bog da,* ovdie zimovati.«

Iz Beča 1. listopada 1865 (kad je kao hrvatski dvorski kancelar predao ostavku) »...jer velim ti upravo, da mi je već odavna, a najvećma pak sada, vaskolik moj položaj dosadio, a još većma pak dosadilo kukavno stanje siromaške naše zemlje... *S Bogom, ljubeć vas serdačno...*«

Iz Beča, 23. listopada 1865 (ne povlači ostavke): »Nadam se, da si dobila... pismo... Ja nipošto ne ću da ostanem... *S Bogom,* draga moja.«

Iz Beča, 6. studenoga 1866: »*Ufam se u Boga,* da si došla srećno doma... *S Bogom.*«

Iz Beča, 21. rujna 1869: »Ja sam, *hvala Bogu,* zdrav, a, *da Bog da,* da ste zdravi svi vi tamo. *S Bogom.*«

Iz Beča, 28. listopada 1869: »...i, *ako Bog da,* doći ću doma dojdući tjedanj...

Iz Beča, 23. veljače 1870: »...Antunu reci, da ću, *ako Bog da,* skoro doći.«

Iz Beča, 22. ožujka 1870: »...*ako Bog da,* vratit ću se sbilja kući...«

Iz Pešte, 29. listopada 1872: »*Ja sam, hvala Bogu,* zdrav.

Od godine 1873, otkad je postao banom i prema tome s obitelju boravio u Zagrebu, prestaje uglavnom prepiska sa ženom.

Ali tu se nadovezuje uvodno spomenuta zabilješka u dnevniku jedne od Mažuranićevih unuka, tj. Aleksandre udate Nestorov, kako je djed, u godinama 1889. ili 1890, kad je kao 14 godišnja djevojčica kod njega stanovala, svake večeri dolazio da je prekriži.

Još je značajnija zabilješka druge unuke Ivana Mažuranića, Ivane Brlić-Mažuranić, književnice i članice Akademije, koja u svojoj kratkoj autobiografiji čuva spomen kako se razvila upravo pod moralnim utjecajem jake, na evanđeoskim, kršćanskim načelima dinamički izgrađene ličnosti svoga djeda:

»...za ovo 4 godine (od 12—16. godine starosti, tj. od god. 1886—1890, op. p.) što sam pribivala njegovu (tj. djedovu) stolu, razvila sam pod dojmom njegove velike pojave sve svoje biće, kakvo je sada. Svaka njegova riječ, svaka rasprava (u rasprave se rado upuštao i nije dao da predmet pane, dok ne bi bio iscrpljen), bila je uzvišena umom, a još uzvišenija u onoj čistoći i strogosti etičkih nazora, kojom kano da je taj silni starac prožimao svu okolinu svoju, sav dom svoj, sve koljeno svoje. — Kad sam poslije došla do toga, da razumijevanjem i razmišljavanjem čitam Evangjelje, našla sam u svojoj duši tlo uzorano, pripravno, plodno i žedno, da primi i da se po svojim silama povede za visokim zahtjevima Evangjelja: i nigdje me visina tih zahtjeva presenetila nije.«

Ovo nam mjesto otkriva da se u kući Mažuranića koji je svoju političku poruku Mađarima god. 1848. započeo i završio citatima iz Evangjelja, kroz čitav njegov vijek Sveto pismo čitalo, a nauke Pisma slijedile: pobožnost i vjerski pozitivizam trajali su do smrti tog zaista velikog čovjeka.

III

Vratimo se k izvodima akademika dra Antuna Barca iz njegove monografije »Mažuranić«. Ti će izvodi, nakon netom iznesenih citata, tj. vlastitih Mažuranićevih riječi i priznanja, biti još plastičniji, uvjerljiviji, a historički pouzdaniji.

»Uvjerenje, da je radio uvijek prema vlastitoj savjesti i najboljem znanju«, nastavlja Barac, »činilo je, da Mažuranić nije uopće odgovarao na napadaje ni u vrlo teškim slučajevima. Njegovo vladanje u nekim časovima, kad su bjesomučno udarali na nj, upravo zadivljuje«[21]). — »Neke zgode pokazuju, da se Mažuranić mogao lako obraniti od napadaja — pa ipak nije htio. Na Starčevićevo pisanje, kako je svoju beamtersku ćud pokazao najbolje onda, kad zbog Međumurja nije odstupio, mogao je odgovoriti objavljujući tekst predane ostavke (i pisma svojih političkih suradnika, pa i samih protivnika u Saboru, gdje ga mole, da iz političkih razloga povuče predanu ostavku, op. dr I. B.). On to nije učinio i tek poslije njegove smrti možemo iz te ostavke (i korespondencije dr I. B.) razabrati, koliko je u svome hrvatskome srcu patio zbog izvršena čina. — S Vulovićevom tezom o Njegoševu autorstvu »Smrti Smail-age Čengijića« doživio je uvredu krvaviju, nego što ju je doživio ikoji književnik. On ju je s lakoćom mogao odbiti (objavivši čitav rukopis svoje pjesni — op. dr I. B.), pa ipak nije nikad rekao ni riječi — znajući, da nije važno, što o čovjeku misle gomile i rđavi pojedinci, nego da li je radio onako, kako je po narodnoj i čovječjoj dužnosti morao.« (op. cit. p. 55).

20. sin Ivana Mažuranića.

21. Barac, op. cit. p. 54.

Tu je ujedno i mjesto da se sjetimo Čižovljeva površnog suda o Ivanu Mažuraniću, nakon njihova susreta u Karlovcu god. 1845: tako li se vlada čovjek »bolesno samoljubiv«?! ili je tu negdje posve blizu ispunjenje jedne od najuzvišenijih, ali i najtežih evanđeoskih zapovijedi: ako te tko udari po lijevom obrazu, pruži mu desni?

Došavši u svojoj monografiji na temu o Mažuranićevoj popuni Gundulićeva »Osmana«, Barac upotrebljava i tu priliku da istakne nesumnjivost Mažuranićeve religioznosti, koju u razrađivanju te teme i specifički opredjeljuje po njenim značajkama. On izvodi paralelu dviju vrsta religioznosti, jedne gotovo prisilne, fatalističke, Gundulićeve, i druge, samonikle, optimističke, aktivne, u Mažuranića. Evo Barčeve diferencijacije:

»I Gundulić je bio religiozan čovjek, pa je njegova religioznost došla do izražaja u »Osmanu«. [. . .] Gundulićeva je pak religioznost proizašla iz razočaranja u životu. Ona nije bila toliko izraz intimnog uvjerenja koliko je izvirala iz spoznaje čovječje slabosti, te je bila samo neko utočište u lomu svih stvari«[22]). — »Umorni fatalizam dubrovačkog pjesnika, koji se očituje već u početku same pjesme, u Mažuranićevim je pjevanjima zamijenjen nekom aktivističkom notom [. . .]. Mažuranićeva pjevanja proniknuta su apsolutnom vjerom u pravdu, vjerom u pobjedu onoga koji je po svojim moralnim svojstvima zaslužuje.«[23]) *»Ta je religioznost bila čvrsta jer je bila zasnovana na uvjerenju i jer je njome bio prožet cio Mažuranić,* i njegov intelektualni i njegov čuvstveni život. Zato iz nje izbija osjećaj mira, sigurnosti, odlučnosti i optimizma, kao posljedica osjećaja da u svijetu nije ništa slučajno, nego da se u svakom pojavu može naslutiti tvorac.«[24]) Zato i neki elementi »u njegovoj dopuni Omana toliko odudaraju od fabule (Gundulićeve op. p.) da se pričinjaju gotovo nezavisnim dijelovima [. . .]. Jedna od Mažuranićevih karakterističnih crta [. . .] njegova religioznost udara u oči već u prvim kiticama 14 pjevanja.«[25]) — Najjarče se odrazuje, držimo, u već citiranoj prvoj kitici, u onom početnom akordu — pjesni nebu:

Nebesa su knjige od vieka
Gdje svoim prstom Višnji piše:
Neka vidi, tko ga nieka
Čijim duhom stvor saj diše.

Ali taj uznositi, pjesnički akord nije samo izraz vlastitog vjerovanja, nego je, kako vidimo, otvoreni afront bezbožniku: »neka znade tko ga nieka«. Pravilno je dakle Barac Mažuranićevu pobožnost označio kao samoniklu i »aktivističku«.

»To je bila i uvjerena religioznost čovjeka, koji je nastojao proniknuti u tajne svemira i koji je, zadivljen svime, što je vidio, osjetio u svemiru egzistenciju božanstva, od koga zavisi sve i koje svime suvereno upravlja.«[26])

»Najotvorenije ju je iznio u »Smrti Smail-age Čengijića«. Mlad, nesatrven sumnjama koje dolaze od iskustva i životnih patnja, iznio je u svome najboljem djelu svoju vjeru: iza svih prolaznih zala, iza svih muka, koje mogu biti i strahovite, *stoji viša pravda.* Ona ne dopušta, da se gazi naravno pravo svakog čovjeka na život i slobodu. Ona izravnava sve i plaća po zasluzi, makar kada — ali što kasnije, to je plaća jasnija i kazna teža. Shvaćena ovako, Smrt Smail-age Čengijića nije samo djelo, u kome je Mažuranić pokazao i svoju moć izraza i sposobnost, da u pjesničkom obliku iznese veliku misao. To je ujedno djelo, u kome je bio najviše svoj — izrazivši sve, što ga je kao najdublje vodilo u životu i davalo mu snage, da mirno i spokojno trpi i udarce i nepravde.«[27]) Da ponovimo: religioznost Ivana Mažuranića bila je čvrsta, ona izbija kao jedna od njegovih najznačajnijih crta u velikom dijelu njegova stvaranja. »Ona je bila čvrsta, jer je bila zasnovana na uvjerenju i jer je njome bio prožet cio Mažuranić.«

Iz mnogih životopisa Ivana Mažuranića poznato je da je on, unatoč visokim i najvišim državničkim položajima, ostao do svoje smrti u skučenim materijalnim prilikama, koje su mu povremeno zadavale i teških briga. I umro je — s dugom. Sin Vladimir više je godina po očevoj smrti isplaćivao taj dug. Stariji Ivanov sin Božidar bio je konjanički časnik, pa je za svoj časnički životni standard u otmjenim konjaničkim pukovima u kojima je služio trebao često i krupnih svota novaca . . . Tako se zadužio i Božidar lično, a za nj i njegova majka, pa preko nje i sam Ivan Mažuranić. — Računi za »sina razmetnoga« stizavali su i izravno na adresu očevu, stizavali u horu i ne u horu, a katkada baš u sudbonosne časove kad je Ivan Mažuranić imao da rješava teške političke probleme svoje domovine.

Ivan Mažuranić niti je tim brigama teretio svoje okoline, niti su mu one mutile bistrine političkih misli i odluka.

Gdje je, dakle, u takvim časovima tražio i nalazio razumijevanja i utočišta?

Odgovor daju nam dva naoko neznatna spisa iz ostavine Ivana Mažuranića: Jedno je mali račun bečkog krojača »Bürgerl. Militärbund Zivil-Kleidermacher A. Ludwig« iz listopada god. 1868. naslovljen na: »Feine Exzellenz den Herrn von Mazuranić«, s ne suviše znatnim iznosom. Vjerojatno jedan od računa iz troškova za sinovljev konjanički standard. Drugo je na kartonu kićenim slovima štampana pozivnica kojom se Ivan Mažuranić poziva na dvorski ručak kod kralja i cara Franje Josipa s napomenom da će sjedjeti »zur Rechten Sr. Majestät« (zdesna njegova veličanstva). Car i kralj pozivao je Ivana Mažuranića u više navrata na privatni ručak, redovito kad su se donosile važne odluke o sudbini Hrvatske. Pozivnica za taj carski, politički ručak nosi isti datum i stizava u ruke Ivanu Mažuraniću istoga dana kad i spomenuti krojački račun. A na poleđini računa zapisana je odgonetka Mažuranićeve smirenosti, njegova pouzdanja i u imovinskim potresima, makar se oni i sudbonosno ispreplitali s još tako važnom političkom djelatnošću.

Tu su rukom Ivana Mažuranića, čitkim, smirenim rukopisom ispisane ove riječi:

Deus omnipotens, Pater, aeterne Deus! Pater noster, qui es in coelis sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in coelo & in terra.

22. Ib. p. 127.
23. Ib. p. 128.
24. Ib. p. 127.
25. Ib. p. 126.
26. Ib. p. 127.
27. Ib. p. 185.

Kršćanski duh Ivana Mažuranića ostao je svjež i nepomućen u njegovoj kući u Gornjem gradu Zagrebu, u Jurjevskoj ulici br. 5 i poslije njegove smrti: nijetio ga je dubokim počitanjem očevih amaneta sin njegov Vladimir Mažuranić Ivanov, dr. honoris causa zagrebačkog sveučilišta, dugogodišnji predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, jedan od najdubljih hrvatskih povjesničara, učenjak svjetskih razmjera.

Glas o svetim, vjerskim tradicijama u domu Mažuranića dopro je i do Rima. Pa kad je dne 17. siječnja god. 1928. i sin Vladimir ležao na samrti u 83. godini dobi svoje, našao se Sv. Otac Papa Pio XI ponukanim da mu brzojavno pošalje svoj papinski blagoslov, što ga je umirućem isporučio župnik sv. Marka Monsignor dr Svetozar Rittig. — Monsignor Rittig ovako bilježi taj oproštaj starca učenjaka s ovim svijetom:

»Na to mu saopćih, da mu je Sv. Otac Papa Pio XI poslao sv. blagoslov sa živom željom svih Božjih milosti... Bolesnik razumjevši stvar, pobožno se prekrižio:... 'Ja sam mal i neznatan čovjek', reče, 'i nijesam zaslužio ovolikog odlikovanja. Kada bude gosp. nadbiskup prvi put išao u Rim, neka sv. Ocu izrazi duboku i sinovsku zahvalnost za sv. blagoslov — ja već ne ću dospjeti, da odem...' — Htjedoh tekst brzojavke izručiti bolesniku, a on mi reče: 'Pročitajte Vi, prijatelju!' — Ja pročitah, a on je držao ruku svoje kćeri Ivane Brlić-Mažuranić, ugledne hrvatske spisateljice... Gđa Ivana dokuči naočare, predade ocu, on zatraži od mene brzojavku i polagano, ispravljajući neke izraze latinskog teksta krivo zaprimljene na pošti, glasno je čitao.

— Augustus Pontifex — — Vladimiro Mažuranić — — infirmitate laboranti — — Apostolicam benedictionem coelestium gratiarum auspicem — — libenter impertitur — —

Card. Gaspari

Bolesnik je bio potresen i uzbuđen. Kad mu je gosp. župnik podjeljivao sv. ulje, pratio je sve molitve sabranom pobožnošću. Iza svršenog obreda, okrene se svojim kćerkama i rekne: »Eto, ovo sveto ulje molitva je za zdravlje ne samo tijela, nego i duše. *Kako su uzvišene i utješne molitve sv. Crkve.* — Hvala vam!« — Kad mu je gosp. župnik zaželio sladak počinak, da sutradan osvane snažniji i krepči, on mu odgovori: »Prijatelju! Dosta je bilo života, ništa ne želim nego mira, pravog mira!«... I našao ga je, jer se je sutradan preselio u domovinu vječnog i najsretnijeg mira... ostavivši visoki i svijetli primjer ovom vremenu.

Vratimo se ocu. Ivan Mažuranić također je umro kao dobar katolik, pa je baš on i sinu i rodu svome ukazao put. U osmrtnici, što ju je izdala obitelj pok. Ivana Mažuranića jednostavnim je i jasnim riječima to istaknuto:

»Dne 4. kolovoza 1890. — — nakon težka bolovanja... primivši svetootajstva umirućih, Ivan Mažuranić blago je u Gospodinu preminuo...« (Obzor, 5. VIII 1890. XXXI, 179,2).

Iz nekrologa »Agramer Tagblatta« (god. V, 5. VIII 1890, 178) iznijet ćemo nekoliko kratkih spomena o zadnjim časovima Ivana Mažuranića.

»Kao što se kroz sve posljednje godine života bavio zvjezdoznanstvom i matematičkom naukom, tako se tim naukama bavio i u ove dane koji su prethodili njegovom preminuću, pa ga je smrt zatekla doslovno kod proučavanja jednog djela Flammarionova, kojim se već više nedjelja intenzivno bavio... Sinu zeta svog Birača razlagao je u tančine to djelo i ukazivao na neke netočnosti u njemu... Mažuranićeva bolest naglo se pogoršavala tako, da već u njenom početnom stadiju nije mogao ležati u krevetu. Smetnje kod disanja nisu mu dopuštale da leži, pa je samo sjedeć u naslanjaču našao kroz nekoliko noćnih sati olakšanja i mira... Tako je i u času smrti (u ljetno dopodne oko 11 sati — op. p.) sjedio u svom naslanjaču, te čitao; tad je zatražio, da ga premjeste u susjedni naslanjač, pa dok su ga, poduprijevši ga pod obje mišice stali voditi onamo, prekloni glavu u stranu i izdahnu dušu....« (prijevod iz njemačkog).

Ivana Brlić-Mažuranić zna sve to nešto točnije negoli izvjestitelj »Agramer Tagblatta«. Bilo joj je tada 16 godina i bila je prisutna kad joj je umirao djed u posljednjoj sobi svoje kuće u Jurjevskoj ulici br. 5, s izgledom na Tuškanačku šumu. Po njezinim zapisima na koricama knjige Camille Flammarion: »Les Terres du Ciel« (Voyage astronomique sur les autres mondes, Paris, 1884) umirući joj djed, koga su podupirući vodili sin Vladimir i kćerka Olga opustio se nemoćan natrag u naslanjač, a mrtva mu je glava klonula na spomenutu astronomsku knjigu, koja je otvorena na stoliću pred njim ležala.

Dne 6. kolovoza 1890. uz prekrasan sunčan dan, u popodnevne sate, spustio se svečani pogreb, vođen od preč. gosp. kanonika i opata N. Horvata s asistencijom, iz doma Mažuranića u Gornjem gradu, niz Mesničku ulicu u Donji grad, prošao Ilicom i Jelačićevim trgom, uzašao na Kaptol, pa se uspeo na Mirogoj, gdje je Ivan Mažuranić u Ilirskoj arkadi našao svoje zadnje počivalište.

Hrvatski narod oprostio se od svog velikog pjesnika, državnika i vjernog rodoljuba na usta hrvatskog učenjaka, sveučilišnog profesora, narodnog zastupnika u Hrvatskom saboru, Dubrovčanina dra Koste Vojnovića.

Kad se stao spuštati lijes sa smrtnim ostatcima Ivana Mažuranića u raku Ilirske arkade, Vojnović ga je pratio ovim uzvišenim riječima:

»A sad siđi, prvače između ilirskih prvaka, u jedino tebe dostojno društvo svojih suborilaca i prijatelja. Siđi *pod štitom onoga svetog Križa,* koji si ti u svojoj pjesmi predstavio kao simbol požrtvovnosti i oslobođenja, *pokazavši narodu svomu, da samo pod tim znamenjem pojedinci i narodi grade za vjekove!* — Vječni pokoj u Isusu Kristu Gospodu našemu i vječna slava u pameti naroda hrvatskom velikanu Ivanu Mažuraniću!«

Znaj zašutjeti

(iz zbirke »CHANSONS DU DÉ A COUDRE«)

(L'homme d'un grand dessein)

Čovjek pothvata
Često
Od trave traži savjet
Stabljika sna se povija
Božja ovčica
Miri nebo

Ah skačem
S loptom
Reketom podneva udaren

(Ce ciel)

Nebo ovo
Možda samo krilo
Leptirovo
Kucaj plah
I zvjezdan prah
Prekrio bi pepelom naša čela

(Tirer un cri d'une herbe)

Izvući krik iz trave
Ili iz kamena

(Traduis l'étrange)

Neobično izreci
Svagdanjim riječima
Da pogled anđela
Sazna istinu
Iz ove kaplje vode

(Vertus des nombres)

Snaga brojeva
— U ćeliji
Formule
Razmišlja svijet —

Kristali snijega
Divota vaših
Nikada istih
Suha algebra
Daje smisao

(Va pèse)

Pođi mjereći
Glinu

Riječi
U trenu

Iz morskih
Dubina
Odgovor krenu

Jedan svijet
Prestaje
Riječ

Ustaje
Iz voda

(Qui nomme)

Tko daje ime
Božjoj Riječi?
Čovjek.
Čovjek,
Neznalica,
Jezik kojega okamenjuje Riječ
Ipak iz njegovog srca rođenu.
Baš on nosi planine
I ne znajući to.

No kad ustaje
I govori,
Kad mu duh pali krv
Bokova njegovih takva je moć
Da ploču vremena diže.

Čovjek,
Sin Božji,
Srce Očevo,
Uskrsni krik čitave zemlje:
Da, Ti ga čuješ.

(Un arbre nu)

Golo drvo
Bez lista
Koji uvijek stoji

Go čovjek
Bez lica
Koji uvijek laže

Posjeći drvo
Da padne list

A ubiti čovjeka
Da bi bio istinit?

(»Mon ennemi, mon frère«)

»Neprijatelju moj, moj brate«
Bolno dvostruko ime
Tog Drugog kog siječe
Oštrica rata

Bog koji me razumije
Smisao izmiruje

(Poètes)

Pjesnici
Kamenje u ustima
Mucavog Stvoritelja
Tko pjeva? stijena
Ili vjetar?
Školjka
Ili ocean?

(Triste)

Tužan
Zbog govorenja
Tužan
Zbog šutnje

Tužan
Kao pustinja
Tužan
Kao poplava

Tužan
Zbog previše riječi
Tužan
Zbog previše kamena

Gorak je stisak
Kamena i voda
Kaos materije
Nepronične za riječi

(Captif)

Zatočena
Ptica smalaksava
Trgajući šipke

Na slobodi
Umrijet će
Kraj prazne krletke

A ti,
Činiš li nešto drugo,
Ti koji robuješ svojim riječima?

(L'armée des fourmis est en route)

Armija mrava upravlja hod
Spram nedostižna obzora
Da izvrši napad na svod
Svog preljudskog zatvora
Tko bi rekao da dostaje
Samo jedna misao
Pa da se noć
Posije zvijezdama!

(Dieu seul réel)

Bog jedina zbilja
Bog jedina odsutnost
Što su riječi
Bez šutnje?

(Tes ailes)

Tvoja krila
Imaju odsjaj
Nepokornog anđela
O Paraklete

(Ce sont toujours les mêmes mots)

Uvijek zbog istih riječi
Rizik svijeta
Ista je golubica
Koja nadlijeće
Vode

(Les plus ailés des mots)

Najkrilatije riječi
Još vuku sjenu
Dno voda mutući

Dok more
Sluša
Zašutjeti znaj
I divota
Vodâ će se roditi

Znaj zašutjeti
I vidjet ćeš

Preveo: Ante Šimunić

(Napomena prevodioca)

Riječi, riječi — čovjek je danas, čini se, duboko srastao s njima kao da je posvudašnjost i povećana učestalost rijeći njihova prava priroda. Pierre Emmanuel, u svom eseju »Ljubav riječi«, ističe kako su riječi od prečeste upotrebe izgubile svoja značenja u kaosu terminologija (radi se o značenju pred kojim preza naš razbor!). Malo dalje on nastavlja: »Riječi više ne proizlaze iz čitavog bića; to su odvojeni dijelovi koje ostatak duše čini neupotrebljivima. Odsječene od cjeline koju predstavljaju, čak i najobičnije, one koje su čovjeku najbliže, postale su najsumnjivijima.« Previše riječi — o svemu i ni o čemu — čovjek zapravo gubi moć priopćavanja, jer zaboravlja »identitet riječi i rečenoga, rečenoga i duha.«

U ovim prepjevima očituje se snažna poetska koncentracija izraza i jedinstvenost Emmanuelove inspiracije: znaj zašutjeti da bi, u tišini, mogao vidjeti Ljepotu ...

Zlatko TOMIČIĆ

Boj s anđelom

A Jakov otide od Bersabeje idući u Haran.

I dođe na jedno mjesto, i ondje zanoći, jer sunce bijaše zašlo; i uze kamen na onom mjestu, i metnu ga sebi pod glavu, i zaspa na onom mjestu.

I usni, a to ljestve stajahu na zemlji a vrhom ticahu u nebo, i gle, anđeli Božji po njima se penjahu i slažahu;

I gle na vrhu stajaše Gospodin i reče: ja sam gospodin Bog Abrahama oca tvojega i Bog Izakov; tu zemlju na kojoj spavaš tebi ću dati i sjemenu tvojemu;

I sjemena će tvojega biti kao praha na zemlji, te ćeš se raširiti na zapad i na istok i na sjever i na jug, i svi narodi na zemlji blagoslovit će se u tebi i u sjemenu tvojemu;

I evo, ja sam s tobom, i čuvat ću te kamo god pođeš, i dovest ću te natrag u ovu zemlju, jer te neću ostaviti dokle god ne učinim što ti rekoh.

A kad se Jakov probudi od sna, reče: zacijelo je Gospodin na ovom mjestu; a ja ne znah.

I uplaši se, i reče: kako je strašno mjesto ovo! ovdje je doista dom Božji, i ovo su vrata nebeska.

I usta Jakov u jutru rano, i uze kamen što bješe metnuo sebi pod glavu, i utvrdi ga za spomen i preli uljem.

I prozva ono mjesto Bethel, a prije bijaše ime onom mjestu Luza.

I učini Jakov zavjet, govoreći: ako Bog bude sa mnom i sačuva me na putu kojim idem i da mi kruha jesti i odijela da se oblačim,

I ako se vratim na miru u dom oca svojega, Gospodin će mi biti Bog;

A kamen ovaj koji utvrdih za spomen bit će dom Božji; i što god daš, od svega ću deseto dati tebi.

(PRVA KNJIGA MOJSIJEVA, GLAVA 28, REDAK 10-22.)

A Jakov otide svojim putom; i sretoše ga anđeli Božji;

A kad ih ugleda Jakov, reče: ovo je òkô Božji. I prozva ono mjesto Mahanaim.

(PRVA KNJIGA MOJSIJEVA, GLAVA 31, REDAK 1-2)

A kad osta Jakov sam, tada se jedan čovjek hrvaše s njim do zore.

I kad vidje da ga ne može svladati, udari ga po zglavku u stegnu, te se Jakovu iščaši stegno iz zglavka, kad se čovjek hrvaše s njim.

Pa onda reče: pusti me, zora je. A Jakov mu reže: neću te pustiti dok me ne blagosloviš.

A čovjek mu reče: kako ti je ime? A on odgovori: Jakov.

Tada mu reče: odsele se nećeš zvati Jakov, nego HRVAT; jer si se junački hrvao i s Bogom i s ljudima, i odolio si.

A Jakov zapita i reče: Kaži mi kako je tebi ime. A on reče: što pitaš kako mi je ime? I blagoslovi ga ondje.

I Jakov nadjede ime onomu mjestu Fanuel; jer, veli, Boga vidjeh licem k licu, i duša se moja izbavi.

I sunce mu se rodi kad prođe Fanuel, i hramaše na stegno svoje.

(PRVA KNJIGA MOJSIJEVA, GLAVA 32, REDAK 24-31)

Nakon toga dođe Jakov zdravo u grad Sihem u zemlji kanaanskoj vrativ se iz Padan-Arana, i namjesti se prama gradu.

I kupi komad zemlje, gdje razape šator svoj, od sinova Hemora oca Sihemova za sto novaca.

I načini ondje žrtvenik, i nazva ga: Silni Bog HRVATOV.

(PRVA KNJIGA MOJSIJEVA, GLAVA 33, REDAK 18-19)

Jakov je stupio na zemlju kanaansku, ulogorio se i nazvao to mjesto Mahanaim (logori). Od domaćih ljudi ništa dobro nije čuo o bratu Ezavu. Ezav se nastanio na Mrtvom moru, na brdu ZIR, to jest na brdu »dlakavom« i »obraslom drvećem« i zavladao zemljom Edomskom. Bavio se lovom u gluhim šumama, ali i razbojništvom kad bi se pružila prilika...

Noć je proveo u logoru i doživio nešto neviđeno. Prisnio mu se strašan san, da se hrvao s Bogom. »Neću te pustiti dok me ne blagosloviš«, viknuo je oholo Bogu kao da govori sa sebi ravnim. Borio se s njim iz sve sile i na svršetku ga prisilio da ga blagoslovi kao zakonitog Izakovog nasljednika. Bog se nosio s njim sve do zore, pa kad vidje da se ne može oteti iz njegovog zagrljaja, udari ga po zglavku u stegnu i stegno mu se iščaši. Oslobodivši se, Bog ga blagoslovi i naloži mu da od toga časa nosi nadimak HRVAT, što znači »onaj koji se hrvao s Bogom«... Mjesto gdje se to odigralo Jakov nazva Fanuel, što znači »obličje božje«...

(ZENON KOSIDOWSKI: »OPOWIEŠCI BIBLIJNE«)

UVOD U POGLAVLJA u kojima se pripovijeda sudbina čovjeka, kojem bje ime Hrvat, i u kojima se pripovijeda Čovjekova borba s divnim i okrutnim nadzemaljskim bićem koje je bilo anđeo a možda i sam Bog u liku ljudskom:

Ležim na zemlji, postajem dio zemlje, postajem zemlja, tvrdo tlo, srastao sam s rudama, s glinom, s pijeskom i crnicom,
zatvorio sam oči — postao sam biljka, postao trava što se k nebu uzdiže
i vidio odjednom sve što će biti: svoj boj s anđelom.

Anđeo je bio velik i jak — u svemu mi je bio nalik, iako nikako nije bio kao ja.

On je sišao s neba radi mene da bi se imao s kime hrvati.

Bijaše li od mene jači?

Ne znam, ne znam, ne znam!

Krvava pjena mi je na usta udarala, jaukah, padah, lice mi se prosvjetljivaše, a čelo bijaše kao žrtveni kamen opran kišama, s kojeg se dim paljenice ne oklijevajući uzdiže.

S Bogom se borio čovjek koji se borio s anđelom.

Deset sam se godina borio s anđelom. Deset puta deset godina borio sam se s anđelom, sto puta deset, tisuću puta deset! Dugo sam se i predugo borio s anđelom. Deset sam se ljeta borio s anđelom; u zagrljaju s njim to bijaše jedna noć, a za tu noć proteče deset ljeta, deset stoljeća proteče u jednom boju hrvačevom...

PRVO POGLAVLJE. U njemu je riječ o jednom siromašnom bojovniku. Čvrsto je ljubio, glavu je o izlasku sunca pred svjetlom sagibao. Patio je poradi nepoznatih sila, koje ga na uspravnost osuđivahu. Riječ je o njegovoj progonjenoj duši, koja se gušila u samoći u prokletom mu tijelu. O najljepšem prstenu carevine, što ga je za leđima svojim skrivao. O ljepoti njegovoj koju je pred svijetom skrivao.

O blistavo sjećanje! Sjećam se svega: Izgubljenih riječi.

Dalekih doziva koje sam prečuo.

Toliko mjeseci, toliko ljeta zaljubljeno srce kruto napustiše.

A očekivani trenutak negdje zastajaše.

Bilo je bola u mnogim riječima, bilo je odricanja u mnogoj milosti, bilo je plača u šutnji neiskazivoj.

U što si vjerovao, čovječe, koji si se hrvao?

Bio si tužan do tajanstvenog dana svoje ljepote, kad zasinuše proljetni jablani u tvojim očima i sunčano zrcalo,

kad postadoh visok

i ptice me stadoše pratiti, oko ramena zaljubljeno lepršajući.

I stekoh svetački izraz na licu i ruke mi postadoše još nježnije, tajanstvena u njima počivahu milovanja.

Osušena trava šuštala je pod prozorima. Crno drveće ljeskalo se na kiši sa svojim golim granama, nalik na velike zmije. Sam si stojao na hladnom prozoru. Nitko nije dolazio k tebi. Bio si blijed, besan i uvrijeđen od svih ljudi i od svih žena, a ipak sklon oproštaju.

Nisi znao siromaštvo da te najcrnje čeka i najljuća glad; iako su ti svi blagodano kruha obećali, nisi tada još znao da nitko neće tvoju prihvatiti ruku, tvoju muku, tvoj bol platiti, da će ti žlicu iz usta došljaci preoteti, da su uzalud tvoja krv, i tvoja vjera, nisi znao, nisi znao ... I bio si gladan i kisnuo si, i studeno ti bijaše, i nitko te nigdje uzeti nije htio.

Nisi znao, mislio si: dostatno je biti čist, i biti dobar, i biti strastan i lijepo svima činiti.

I ljubav tvoja da bit će neshvaćena — nisi znao. O, da sam znao!
U što si vjerovao, čovječe, koji si se hrvao?
I bio sam tužan do tajanstvenog dana svoje ljepote, kad zasinuše proljetni jablani u tvojim očima i sunčano zrcalo, kad postadoh visok, viši od svih, i ptice me stadoše pratiti, oko ramena mi zaljubljeno lepršajući.
Danima gledah zvijezde i drveće i tražih mrak u mračnim šumama, lopoče na mjesečini, bijah vruća čela, nestrpljiv, s neponovljivim smiješkom na usnama. Zaboravljah dugo kamo sam morao ići i gdje moradoh stati, što činiti i komu pisati, slušao sam šum kiše u svitanju, ležao bez riječi, presretan, zaslijepljen svojim mislima.
Kakva me još jučer raspinjaše patnja, kakva tjeskoba usta izobličavaše, kako ne bijah uspravan, siv kao svaki siromah, ne sjećajući se ni jednog dana u svijetlom djetinjstvu, ni jedne sunčanice. Bio sam ružan i mrzio sam.
Strah me k zemlji savijao. Samoća u špilje sklanjaše. Svega sam se strašio, na sve sam se silio. Strašne sne stalno sam sanjao. Zlim hajkačima u bijegu bio zaustavljen. Gladan, gorkih usta. Slab, i sam, i bespomoćan.
Podlaci moj ponos opkoljavahu. Hulje moje kovčege raskivahu. Moj trud otimahu. Moje riječi prezirahu, mojem srcu smijahu se. Budale mi se rugaše gdje god sam se pojavio, jadnici, kukavelji i neznalice, bijedni dvonošci na koje milost nije pala, glupani me svojim smrdljivim primjedbama dočekivaše. Smiješan im je bio moj apostolski lik, neugodna moja posebnost, a lice mi se sprdaše i svojim ružnim riječima mrljaše moje čiste, bijele lanene halj'ne. Oholi patuljci gradiše se da me ne vide, umišljeni mudrijaši prešućivaše moju nazočnost, na moje riječi ostadoše gluhi, nevrijednici me obescjenjivaše.

O, zbunile su me zvijezde još u davnom djetinjstvu, i veliki vjetrovi, i beskrajni pijesak nepoznate pustinje, zbunio lêt crnih galebova, oči otrovnih riba; sav nesabran spoznah svjetlo što sijevaše iz slavljenika ljubavi, prijetnju iz pogleda nesklonih zvijeri u gušticima, vidjeh raskršća krvava i visoke hiže, ključeve na krutim kulama.

Kamo vodi pravi put i odakle? Gdje ima dobrote, gdje blaga? Na koju je stranu Bog otišao? Odakle će doći uspravni spasitelj ovog nesretnog puka, koji je svoju strpljivost morao produžiti stoljećima?

DRUGO POGLAVLJE, u kojem je riječ o mahnitcu koji trči za zvijezdama, koji želi svući nebo na zemlju i koji nije bio sličan nikomu u ovom svijetu, a od ljubavi cvijeta, drveta, ptice i savršenih lijepih bića iz svijeta ideja postaje prosvijetljen i svet; zatim o tomu kako je bio najprije zatvoren u pakao vlastitog tijela i kako je radi toga na samog sebe mrzio; o nađenom raju, o njegovoj ljepoti kojom je žudio, željan rađanja, biti oplođen svijet.

Ni slutio nisam koliko ću puta, plav i raspjevan, pravac k plemenitim planinama pitati.
O, bezuman sam bio. Ne htjedoh nigdje biti.

Danima smišljao nešto, šapatom. Puštao bradu da bezbrižno buja. I ne spavao, i ne jeo, i mokrih vlasi u zadimljenim skloništima kunjao.

Sanjao Anu i sanjao Martu, sanjao Maslinu, Veroniku, i Mariju, koja prijatelja mrtvog oplakivaše.
I čovjeka kojem je Cvijet ime i dijete koje se Pticom zove. Naranču i Jablana. Sanjao sam Vjeru, i Nadu, i Ljubicu, koje u svjetlu ostaju, a vijenac mi od plamtećeg lišća na čelo stavljaju kao svjetlosni krug i oblik od mlijeka i krvi oko glave i očiju namiču, oko tijela okružuju u njegovom božanskom micanju.
O kako dugo tijelo svoje nisam razumio, zagonetno kao oblačno nebo i utroba zemlje, kao pusta gora, kao mračni zaljev u moru.
I da nije uvijek bilo jedne sitne svijetle misli, skrivene u samom srcu, ne bi bilo ni ove riječi, ni ove ljubavi, ni ovog sna, ni ovog svitanja, ni ovog razumijevanja, ni ovog zlatnog jesenskog neba, ni blagoslovljene današnje slabosti u mojem dahu.

Ljubio sam. Bio sam uzdah i uspravno drvo, zid obrastao procvalim cvijetom nepoznate loze; rijeka je željela moje silne ruke, trava je molila da joj se predam, prozor se blago otvarao, lavica mi nije iz pećine izlazak dopuštala, srna mi na leđa stavila glavu, ovca mi je nudila svoje mlijeko, kiše me je kvasila zagledanog u greben gorski, stara slika mi se smiješila, kolo vila me u kovitlacu okružívalo.
Budila se zemlja i pijesak je vrio, ptica je dozivala, zmija u zemlji žudila je travu, vjetar se dizao k mjesecu, more je raslo.
To sam ja bio. Takav sam bio. A opet me nisu svi vidjeli. A opet mi nisu svi vjerovali.

Sanjao sam svoj san: bio sam najljepši muškarac u ovoj zemlji. Cijeli jedan narod došao mi se pokloniti. Rekoše mi: Budi nam vođa, budi nam praotac! Protjeraj tuđince i uljeze iz zemlje naše obećane! Stvori novi narod! Pobij kukavce naše i počni nove sinove i kćeri rađati. Kad ne bude više ni jednog jedinog izdajnika — zemlja će biti slobodna i čista.

U postelji je dihala vrela i golema prašuma, u njoj su romonile rijeke stoljeća, oružje sa zidova sijevalo, a na jastuku je snivala svoj san moja mlada glava: san kako moram ovaj svijet izmijeniti.

Jedna me sjena u svilu savršenosti umatala, bio sam sočna jabuka među zlatnim zubima, riblja peraja na plamenim usnama, čarobni cvijet iščupan na rosnom busenu, crveni rak na srebrnom tanjuru cara židovskog, zvijezda koja pada noćnim nebom u zjalo žarke zemlje, u hladni napušteni pijesak i zelenu vodu u zamrlim zdencima.

TREĆE POGLAVLJE odakle će se videti kako je divne i uzvišene stvari Hrvač umio nadahnuto učiniti, ali to nitko ne vidje, te kako je bio hrabar, kako ne htjede poradi hrane postati zločinac, zatim kako ga smatraše ništavim, a on je bio mudriji od svih — i stoga i bez kruha — te najljepšega srca, koje je svijet naopako okretalo.

I išao sam uspravan ovim napol istrošenim svijetom, mlad, silan, neumoran. Brao sam voće i kosio travu. Kapu pred znakom sunca skidao. Divio se jutru i sanjao o nepoznatoj, neviđenoj večeri.

Noću sam svirao u svoju tajanstvenu sviralu, sjedeći na prozoru stare kule, a daleko je živio nečiji rasvijetljeni svijet i ponoćni dozivi.

Netko me vidio, pa naslikaše moju sliku na gradskom zidu. Ispod pisaše: **Lude kamenovati!**

Moje krvavo čelo još ne naslikaše.

Ono što sam odlučio, to ostade. Ne padati na koljena, ne sklapati ruke, ne pružati dlan za novčićem bačenim pred onima koji bi htjeli ponos tvoj oduzeti.

Ne biti strijelac, stražar s mačem o boku, trgovac s torbom o ramenu, krvnik što za zajutrak odsijeca osuđenicima desnicu, za objed glavu.

Tko je imao hrabrosti mene priznavati, tko je imao srca mene voljeti?

Bijaše katkada neki osamljeni čovjek, i poneka žena. Čovjek me vukao u sjenoviti zakutak i brzo šaptaše: **Ti si izabranik!** Žena me zvala na prag svoj i sljepoočicu mi ljubila: **Kako si lijep! Ne mogu bez tebe, drhtim kraj tebe poput topoline krošnje, ti si od svih ratnika najneustrašiviji!**

A jedni misliše da je moj um slabo nikao, da se u njemu pogrešno okreću slike zvijezda i sjaj ljudskih lica, da se ne utiskuju u mojem tijelu pravi zakoni, da mi cijela jedna grana s cvijećem i lišćem manjka, da stojim naopako.

Mišljaše da ne znam odakle rijeke teku i na koji način nebo stoji nad glavama ljudi, što je smisao pred vratima podignute ruke, da mi glava pliva po vodi poput suhe buče.

A ja sam razumio i korijenje što u najdublju zemlju ulazi i dizanje zlih gora da ljude na putu zaustave, i prezir, skriven u nečijem zrcalu, i glad site životinje, i konac kamo će se odmotavati u tajnom klupku; razumjeh riječi izrečene u zaboravljenim noćima, stoljetna stabla su izrasla, kotač na kolima se više nikako ne okreće; u šutnji svojoj, u domu svojem, gdje disah bez oholosti, u čuvstvu što iznenada uzdizalo se visoko poput gore, kretalo iz dubine poput prostrana mora.

ČETVRTO POGLAVLJE raščinja o strašnoj božjoj sili što se javlja u nedužnom izaslaniku, jer on ima stvoriti novi svijet, poradi česa on ne može odahnuti u svojoj borbi sa sobom i s duhom u sebi, koji je nalik anđelu s kojim se hrvao cijelu noć, te o tomu kako je morao opstojati sve dok djelo nije bilo gotovo, zatim o tomu kakav je lik imao dok je Boga slušao, kakav svijet bijaše oko njega, dok je drugi tajno već u glavi smislio i samo je trebao svim dusima, svojim pomoćnicima, izdati zapovijed o gradnji, kako je dugo bio nalik Jobu, koji je Boga katkad u srdžbi ispsovao.

Nisam mogao ugasnuti. Kiša je padala po kamenu i zemlji, koja sam bio, a vatra je sukljala, u pari se gubili vidici svijeta, lava je tekla i opaka magla, po bilju dalekom padao je pepeo.

Kako sam žudio mrtvu svoju glavu vidjeti na zidu pećine! Mrtvi svijet bijaše i šutnja, bezglasno tlo i mir u mraku, pusti pijesak svud uokolo u praznoj ravni pustinje.

Divili su se mojem tijelu i plamenu, mojim vlasima na vjetru, željezu u kralježnici, kad sam goru od gore odvajao, rukama mojim, ocrtanim na večernjem krvavom nebu.

Bilo mi je teško, bilo mi je strašno što nisam mogao biti jednostavni smrtnik; bio sam vječan. Stoljećima sam živ, koliko su me puta ubijali a ja ne mogah umrijeti. Duša je moja kao prokleta i od vatre do vatre luta nespokojno. Žudio sam postati grana što ima svoj cvijet i svoje listove, milovana čistim daždom i suncem, od zime do zime djevičanski raspupana, mirisava i gola pod nebom u blagoj vječnoj svjetlosti.

Pitao sam se: sjećaš li se kako si bio nesretan, sluteći svoju sjenu tamo na sjeveru, svoj uspravan stas, u ledu, kad si se gladan, grebući korijen, bolno sagibao? Bio si najslabiji, najtužniji stvor što je pod crnim neizbježnim nebom stajao, a ipak znao svu silu koja u tebi počinje i koja mora jednog dana ovaj svijet izmijeniti.

Tko te je znao? Tko te je vidio kako se pripremaš nebo na zemlju privući? Tko te je molio? Tko te je zvao? Svi su prošli kraj tebe jer nisi krzna, jer nisi ulja, jer nisi koštani nož imao. Bio si prezren, pitomi proroče naroda hrvatskog!

Deset godina bio si gol. Mršave ruke k suncu si pružao. Slabo tijelo svetim sestrama, u slavu Boga, u plaču, na skrb predavao. Sestri Mariji od Presvetog Srca, Sestri Lei, Sestri Serafiki ... Tvoje bijedno, studeno lice bijaše lice uličnog slijepca.

U tebi pak javljalo se nebo sjajno poput božjeg izvora, ljubavi bezbrojne poput skrivenih sunčanih otoka, zaljevi sa zlatnim vinogradima i srebrnim kamenjem, staza zvjezdana kojom anđeli nasmiješeni prolaze, ljubičasti mjeseci, mirisno more za morem, najljepše drveće, pijev toplih glasova presretnih ptica, sirene u snu, žarke sunčanice.

Djevojke nemirnih vlasi i čistih tijela išle su uvečer i u sunčana prijepodneva kraj tebe, koji si na zemlji ležao u prnjama, i nijedna ne vidje da ćeš ti biti najljepši pjevač, da si lijep skrivenog lika u bradi i u ranama; divne mlade žene tihog tijela i s nježnim ustima, dubokih očiju, kao neprobuđene košute zamišljenog oka, ljepotice dobrog srca i veselog glasa, u grudima pripravne na blagu i bezbrižnu ljubav, na plamene uzdahe.

A želio si nekog voljeti. Mislio si: moram, moram nekoga voljeti. Nitko te nije čuo. Pitao si se: Ima li još ijedna dobra žena na ovomu svijetu? Zar su zbilja uistinu sve neiskrene i okrutne? Sanjao si, sanjao, uzalud.

Jedna reče kako te voli, ali je mislila na to koliko ću moći za nju isprosjačiti. Druga reče kako te voli, ali joj je uvijek bilo dosadno. Treća reče da te voli, ali nije shvaćala ništa od onoga što se u tebi zbivalo.

A ti si želio ženu koja će samo tebe voljeti i koju ćeš samo ti voljeti, koja te nikada neće izdati, koja će razumjeti sve što činiš i pratiti te na tvojem putu, bosonoga, do žrtvenika pobjede ...

Svaka te je žena uvrijedila, svaka te je izdala, svaka je bila slaba i nije mogla uza te hodati ...

Zašto si živ, kada ćeš umrijeti? To si svoje lice u vodi pitao. Šutio sam. Nisam znao nijednu riječ odvjetnu. Strahota života u žalost me tjerala. U san, u krv, u krivicu.

Živio si i svoje zlo srce žalio. Da si barem živjeti znao. Nisi nigda naučio sve vještine i lukavstva koja ostali znadu da bi izdržali. Umrijeti si poželio tisuću puta, ali živjeti si morao, sve strašnije mučen, sve strašnije vrijeđan, sve strašnije osamljen.

Bio si siromah u svemu, bezumna neznalica. Al ipak si znao što si znao i što ti je činiti.

PETO POGLAVLJE u kojem Čovjek pita a Bog odgovara. Čovjek nastoji saznati središnju tajnu: zašto se bori, zašto strada narod njegov i zašto on strada od naroda svojeg.

— Reci mi Neznanče s Neba — upita Čovjek Anđela — što je toliko skrivio narod moj? Zašto ga mučiš toliko i ne daš mu ono što svi drugi imaju? Zašto ga tjeraš po cijeloj zemlji i ne daš mu ni hrane ni počinka? Nisi li mu upravo ti zator pripravio? Zašto ga ne voliš? Zašto želiš da ga nestane s lica zemlje? Zar je rod moj i pleme moje gore od drugih? Ima ih koji su više zli, pa žive bolje. Ima ih koji su bolji, a ni njima nije gore nego nama! Zašto, o, zašto?

—Reći ću ti, o čovječe, budeš li me razumio! Ja volim narod tvoj, ali ne mogu i ne želim spriječiti da vijek svoj proživi onako kako je to pisano ...

— Gdje je pisano?

— Pisano je u umu Božjem i u knjigama naroda tvojeg! U prvim knjigama što je ispisaše veliki mudraci. U knjigama koje i danas pišu pisci vaši ...

— O, ako mora biti onako kako pišu naši današnji pisci, zlo nam se piše od sada do vijeka!

— Pogledaj što pišu oni koji pišu kao oni, što prvi u vas pisahu! A ne oni koji pišu kao što drugi pišu, a ne oni koji pišu laži!

— Trsit ću se, o moćni bojniče, da saznam sve što mi je saznati i što je dio duše moje a ne otkrih još to! Ali ako nam ne pomogneš, mi ćemo izginuti do jednoga, pravedni pod nebom!

— O, ne! Ja želim da ostanu samo oni koji su dostojni da ostanu, samo oni koji budu u stanju podnijeti vaš zadnji boj!

— O Jaki, ako bude tako, bit će dobro. Ali hoće li ostati u nama još sile za boj?

— Pisano je. Pronađi pismo u kojem je pisano!

— A ja? Što je sa mnom? Zašto mene mučiš toliko? Kažnjavaš me stalno, više od svih drugih, iako veliš da si samo mene danas izabrao da rodu svojem prenesem riječi tvoje! I ne samo da me ti ovako kinjiš i goniš kao goveče, ne daš mi da odahnem od borbe s tobom, nego se i s njima moram svađati i tući. Oni me gone, oni suplemenici i sunarodnjaci moji! Oni mi se smiju, oni mi se rugaju, oni mi ne vjeruju ni riječi. Već godinama ja uzalud govorim a oni me drže zadnjim za svakim stolom, oni me gone iz grada u grad, ne daju mi ni koru kruha ni čašu vina, bos sam i bez ogrtača, spavam na goloj zemlji i nemam žene a treba mi dvanaest žena, da sa svakom rodim dvanaest sinova, da imam uza se vojsku svoju ...

— Uzalud govoriš? Ne, ne zboriš ti uzalud. Jednog će te dana čuti — svi! Jednog će te dana razumjeti — svi! Jednog dana će se dići vojske plemena tvojih s tvojim riječima na usnama, s riječima onim o kojima misliš da si ih uzalud govorio, u vjetar ... Kuša te narod tvoj kao što ja kušam tebe, kao što ja kušam i tebe i njih! Ne da ti da omekšaš, ne da ti da budeš kao drugi, ne da ti da usneš u spokojnom snu i zaboraviš zavjet predaka svojih ...

— Zavjet predaka mojih?

— Da! Zar ga se ne sjećaš?

— Ne ...

— Zaboravio si ga. A čuo si ga ... Zapisan je u knjigama prvih proroka vaših. Bit ćete vojnici, i stražari, i hrvači i ginut ćete na zidinama svjetova koje ćete braniti cijelog vijeka! A nitko vam to platiti ne će! Ginut ćete za druge sve dok rijeke krvi i mora krvi vaše ne iskupe vašu slobodu! Ljubit ćete slobodu više od svih drugih, i stoga ćete morati braniti svoju slobodu više od svih drugih! Iako će vam biti sve teže i teže, iako tvojih sinova bude sve manje i manje, u duhu ćete mojem rasti, prebivati sve više u meni, a kad mnogih rodova ne bude više na zemlji, boje stijega i boje grba vašega cvasti će u svijetu kao u dan prvi! ...

PREDZADNJE PJEVANJE u kojem se razjašnjuje što se zbivaše čovjeku Jakovu u hrvanju s anđelom i od česa bijaše ružan i od česa lijep.

Borio sam se s anđelom. Hrvao iz mjeseca u mjesec, iz godine u godinu, s božjim bezdušnim borcem. Kad je on mene o zemlju bacio bol me obuzimala, ali se i ja u tom boju malo-pomalo ćutih anđelom; kad sam ja njega uspio nadhrvati, bilo mi je žao, prelijepo mi se sve učinilo i bijah kažnjen svagda teškom nebeskom kaznom. Bijah kriv i bijah bez glasa i bez glave. Kad pobijedih, bijah ružan, kad me pobijedi, bijah lijep, kad sam njegovu silu uzeo, srce me boljelo, kad se valjah u blatu i prašini, Boga sam pomalo u anđelu vidio, dok me je grubo poda se prigibao. Bijah dio svijetlog Boga i bijah bestidnik. Bijah crni blavor i golub s krilima plamenim. Bijah bijesni bik i pitomi vuk. Bijah plodna brazda i jalova stijena. U krvi sam se katkada krio. Sve strašne sile upoznah u neprestanoj borbi s anđelom. Bogu bliz i bezumnoj bijedi svojeg plodnog bijesa, kad sam na koljena pred grubim pobjednikom padao. Od strašnog sunca osuđen, od milog mjeseca zamijećen. Svijetao, svet, slab, rasplakan.

Ljubav božju i srdžbu božju upoznah u boju s anđelom. Silu božansku i milost božansku. Svu ljepotu, svu strahotu smrtnoga bitka. Sav strah, svu sreću. Sav bol, svu bijedu, sav zanos, svu besmrtnu žudnju. Bijah čas crv, čas i ja anđeo. Tko je bio jači?

I ljubav možda odnekud dolazi. A možda je to samo pusti san. Slobodno srce od beskrajnog hrvanja. A um čist, te je sav svijet jasan i prozračan, ništa me ne može prevariti, anđeoskom mudrošću sam zasićen, anđeoskim čuvstvom prosvijetljen.

Postadoh blizak duhu koji lebdi nad vodama.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ostao sam sam. Svanjuje. Anđeo je otišao; on, koji me učinio hromim. Ležim s glavom u travi, nebo gledajući. Glava mi je velika kao spomenik nepoznatih ljudi nekog davnog doba s Uskršnjeg otoka.

Tko leži u travi? Tko je zemlja? Zar ja? Kako davno to bijaše. Zar je tu još kameni put? Ne, to je put od kovanog zlata i dragih kamenova, koje nitko ne želi, jer svijet je tih i sretan. Nigdje nema osamljenog oblaka. Nebo je jasno i otvoreno uzašašću svih divnih ideja. Konj koji leži kraj mene odjednom skače, odlijeće u nebo. A i ja nisam znao da je to Pegaz. Vratit će se on u moj òkô. Babje ljeto okolo leti, ne, to su vlasi prekrasnih vila. Smijem li se iz njih isplesti? Oko mene lete pčele i zalaze u me. Ja sam najveći cvijet na ovoj livadi, kojoj je ime Bethel. Čutim duše grešnih i čednih bića oko sebe, koje smrtno oko ne može vidjeti. Sav med oko mene i u meni posrkaše. Još ga ima. Tisuće dječaka oko sebe vidim kako rastu i kako im se oko lica pletu sijede brade. Trojica od njih to su sveta tri kralja iz Azije. Na put polaze. Oko mene kukuriču kokoti i laju psi. To je moj svijet. Čovjeka koji se hrvao s anđelom.

(Zagreb, 2. listopada 1957)

ZADNJE POGLAVLJE u kojem se govori što je bilo nakon toga: kako je anđeo ponovno čovjeka Jakova pohodio i kako se je s njim opet hrvao i kako ga se Hrvač oslobodio i kako je srnuo u boj, da zatim objavi dolazak novog svijeta njegovom plemenu.

Prošlo je još trinaest ljeta.

Jedne noći prije trinaest ljeta odlučih odbaciti svoj teret. I tako i bi. Krenuh u slobodu. Boljelo me srce; još ne vidjeh da mi rastu krila kad se ispriprostih nesreće koju sam sâm na se uzeo.

Bijah opet mladić i voljele su me žene. Kratak je bio moj vijek samotnika i lovca. U šumi me ulovi zamka. U strasti mi se zamračilo lice. Bijah obuzet svojom pobjedom, a ne vidjeh da je siromašan moj plijen.

I poče opet moje robovanje strasti. Godine su prolazile, a moje se lice sve više mračilo.

Zar ti nije bilo dosta jednom biti Job?

Mučen si bio tuđom ludošću, tuđom bolešću, tuđom mržnjom i tuđim neznanjem ...

Nikada u svjetlo, nikada u dan. Nekad su te bičevali, sada ti pljuju u lice.

Proživio si jedan život patnje, jedan život u kojem si bio varan, kraden, ismijavan, a onda si uzeo na se drugi život, u kojem si bio vrijeđan, optuživan, mučen iz dana u dan ...

Što si uzeo na se? Teret koji te vuče u ponor, bolesnika koji te mrzi što si zdrav ... koji je vazda potišten, zlovoljan, gnjevan, lažno veseo, lažno iskren, lažno tvoj prijatelj ...

Mučen i dalje svojim tijelom, biti otac velikog plemena, mučen i dalje ljubavlju, mučen jadom što nisi onaj koji jesi u srcu one koju si obdario svojom strašću ...

Kako izaći iz tamnice svojeg tijela? Kako izaći iz tamnice svojeg života? Kako izaći iz tamnice svojega svijeta?

Ti si i dalje rob svoje slabosti, tvoj puk je i dalje rob svoje bolesti ...

Onda si se trgao: godinu dana prije nego li te htjedoše ubiti.

Izvukao si mač i sunuo u boj. Stijeg tvojega puka bio je u tvojim rukama.

I pošao si u svijet da objaviš na jugu, na zapadu, na sjeveru — da počinje boj tvojeg puka, da se počinje micati novi svijet u svijetlu strašne tjeskobe ...

Vratio si se i glasno si govorio na trgovima i u vijećnicama. Slušali su te sa sumnjom i bez vatre.

Kad si zapalio plamen na glavnom trgu, okupilo se puno svjetine. Svi te gledaše u čudu. Neki ti se pridružiše. Počeo je bojni ples.

Mnogi još uvijek stajaše neodlučno. Tek kad baciše svitke tvojih knjiga, tvoje povelje i štatute u vatru, tvoju haljinu, tvoj štap, tad se uzbibao puk ...

I ti ode.

Sad svi žale da te nema na trgu. Puk koji si poveo sada je bez pastira. Svi te zovu da se vratiš. Nikoga sad više ne vole od tebe. Svima si prvi u srcu, prvi u oku, na ustima ...

Ti ćeš se vratiti. Tada će svi plesati oko vatre koju si zapalio. I prinositi žrtve Njemu, kojemu si vazda bio odan i koji te stoga vazda kažnjavaše patnjom i nagrađivaše Mačem Pobjednika.

(Okruk Gornji, otok Čiovo, 10. kolovoza 1970)

PRIMJEDBA. Budući je motto općeljudskog karaktera, koji se može primijeniti na sve narode i na sve ljude i jer svi narodi i ljudi ove istine na se i primjenjuju otkada su napisane, uzeo sam si slobodu da u mottu II, III, i IV riječi koje sam u originalu zatekao zamijenim riječima **Hrvat, Hrvatov, Zir i Hrvat,** koje su slične riječima u originalu ili su im sinonimi.

(Ovaj je prozni spjev uvod u drugi, HRVATSKI ZAVJET, koji je u pripremi).

August ĐARMATI

Stjepan Krčmar u svom stilu

Teško je u potpunosti i cijelosti upoznati karakter umjetnika jer ni sam umjetnik ne poznaje sebe potpuno. Ako bismo ipak pokušali upoznati naklonosti i duševni život umjetnika, potrebno je zaći u njegov najintimniji kutak, u svijet odakle su dolepršale njegove misli i ideje. To nije tako jednostavno! Slušajući, gledajući ili čitajući djela raznih umjetnika, moramo uočiti ono najbitnije u njima, u čemu se nalazi njihova nepatvorena ličnost, i nastojati u tim dubinama otkriti skrivene tajne umjetnikove duše.

Čitajući djela Stjepana Krčmara, odmah zapažamo da se jednom naročitom osobinom, jednim naročitim individualitetom odlikuje, upravo izdvaja od svojih modernih književnih vršnjaka — svojim stilom.

U njegov stil uživljava se polako, uranja postepeno, iako frapira na prvi pogled. Tek poslije transformacije slika i dojmova osjećamo da smo prohujali kroz jedan šutljivi svijet unutarnjih nejasnosti, borbe i previranja, a pomalo i groze, kao u hitchockovski intoniranoj priči »Skitač« gdje se sam skitač bori s neuravnoteženim mislima poput Dostojevskovog Raskoljnikova u »Zločinu i kazni«.

Krčmar je u sebi i njegove ličnosti izgaraju u sebi, tajna njihove patnje ostaje skrivena vanjskom oku, duboko psihološka. One žive pregarajući, bez govora, bez ispovijesti. To je borba u kojoj čovjek pobjeđuje sama sebe ili propada. Njegove ličnosti, čudnom slučajnošću, ne propadaju, izvodi ih iz krize njegova etički usmjerena savjest osjenčena dubokim kršćanskim načelima.

Kao i u životu, tako i u svojim djelima Krčmar se ne iživljava u dijalozima svojih osoba, nije radoznao da čuje njihove riječi, on promatra njihove kretnje, trzaje živaca, nečujnu mimiku njihovih lica, sjenke i boju njihovih očiju, bore njihova čela:

Majine oči bile su mutne kao mutno jezero, kao izblijedjele vode zapuštenog jezera, i nije bila raspoložena, bila je nervozna...

Bila je razdražljiva, i razdražljivo je pripremala objed i bila je žalosna kad je govorila, i žalost je njena bila umorna, oči su joj gledale izvan prostora i on nije mogao slijediti njen pogled...

(Jedan dan Ivana Vrane)

Iznenađen od svega ovoga, Ivan Ivančica zastao je kao ukopan u zemlju, kao da ga je netko zašiljenim kolcem pribio o tlo, zastao je s kretnjom što je ostala visjeti u zraku i s očima što su bludile pučinom beskraja i u taj je čas zaista izgledao kao strašilo ostavljeno na strništu...

(Jabuka)

Bezbroj takvih primjera ima u Krčmarevoj prozi, zapravo, ona je cijela takva. Pa i tamo gdje bi se njegove osobe, po prirodi stvari, morale sporazumijevati u dijalozima, dolazeći u dodir jedne s drugima, one to pričaju nama, čitaocima, tako da ti monolozi izgledaju kao razmišljanje o nečemu, neko stremljenje, očekivanje nečega ili kao njihov govor s nama ili s njima samima.

Onome koji je u svom tradicionalnom estetičarstvu ili otmjenosti navikao da nalazi epikurejskog zadovoljstva u raznobojnom prelijevanju riječi i duhovitosti dijaloga bez sumnje će se više dopasti D' Annunzijev »Trijumf smrti« ili »L' Inocente«, Franceova »Taida« ili »Crveni krin«; takav će više zavoljeti Foscolova Jakoba Ortisa, talijanskog »Werthera«; takva čitateljica tražit će razjašnjenje svojih unutarnjih previranja i hirova kod Paul Bourgeta ili Marcela Prévosta. Takvoj vrsti čitatelja, obaju spolova, ostat će nerazjašnjena, naoko hladna i dosadna, unutarnja psihološka anatomija Krčmareve proze, bez dijaloških izražavanja. Tu se riječi koče, lede i spuštaju na dno duše u šutanje i samoću, umjesto da se rascvjetavaju u harmonične zvukove i strasne krikove.

Krčmarev stil često podsjeća, po odsutnosti dijaloga i psihološkom seciranju nutrine, na Jacobsenova »Nielsa Lyhnea«, čijeg je autora Rilke tako cijenio, i na »Bijelu kuću« Hermana Banga, njegovu »Toru« ili »Beznadežni naraštaj«, gdje Bang promatra svoje ličnosti kako kao sjenke promiču odajama svojih domova i kako se izražavaju više kretnjama i mimikom lica a manje kratkim govorom i škrtim riječima. Njihove riječi, upućene drugima, ostaju bez odgovora, tako da više liče monolozima, a mjesto odgovora nastavlja se opisivanje osoba i okoline:

Kad bi se povratila uzimala bi upečenog kruha da se okrijepi.

— Drago moje dijete — rekla bi učiteljevoj kćeri — gledaj da ljudi u zimi ne ostaju u sobi.

Djeca su se igrala na ćilimu koji je bio crven i siv, s mnogo velikih polja...

(Bijela kuća)

Kad bi se otvorila vrata od staje, čula bi se rika goveda.

— Eno riče Viljemova krava, majko — rekla bi Nina.

Ali moglo se dogoditi, a to obično kad otac ne bi bio kod kuće, da bi majka zamolila govedara da u dvorište istjera sve krave...

ili

— Sad Tinko, sad! — viknula bi majka.

S ukosnicom je Tinka morala čeprkati po zubu.

— Eto ga tu, eto, gledaj crva! — viknula bi majka.

Tinka se bijaše preveć naslonila na ogledalo i pade komadić drvenog okvira s ogledala...

(Bijela kuća)

I sve tako, opisivanja, riječi bez odgovora, pa opet opisivanja.

Ali, za razliku od Banga, Krčmareve osobe ne izgovaraju ni te riječi glasno jedne drugima, nego ih govore kao za sebe ili u sebi.

Ali ipak Krčmar bi za sebe mogao ponoviti one riječi koje je Herman Bang rekao za sebe: »Ja svoje ličnosti gledam samo kao sliku za slikom i slu-

šam ih kako u jednoj situaciji jedno za drugim govore. Često moram po više sati čekati dok one jednim pogledom, pokretom ili riječju odaju svoje faktične misli koje mogu samo naslutiti . . .«

Tako je i s ironijom koju Krčmar i Bang unose u stradanje svojih osoba; Krčmar manje, Bang više. Mnogo više i spretnije. Krčmareva je ironija tiha i prigušena kao i govor njegovih osoba, dok je kod Banga glasnija, više jedra i oštrija. Krčmar ironizira svoje osobe koje pate zbog nevažnih stvari, ali ih one smatraju jako važnima, kao što je početak opadanja kose ili žalost za nestalom jabukom koju je Ivan htio pokloniti dragoj osobi, dok se Bang poigrava svojim osobama koje pate zbog dubljih duševnih neuravnoteženosti. On se titra s osobama, naročito ženskim, koje izgaraju u dubokoj čežnji za nečim neodređenim, davno prošlim, nečim što ni samima njima nije jasno. Bang ironizira tragičnu nemoć svojih osoba, koja se u obliku čežnje neodoljivo javlja svakoga proljeća u njihovim srcima, da uzlete izvan svakidašnjice, ali su one prisiljene ostati ovdje, da kao ptice polomljenih krila, tupo i bezvoljno snose monotoniju naših zbivanja. Nema ništa težeg od bola Stele Heg koja bezgranično žudi za nepovratnim i za onim što nikada neće doći.

Kritičar Poppenberg uspoređuje Bangovu ironiju s Čehovljevom koji je, opet, u tom veći majstor od Banga, pa veli: »Čehov ima sličan pogled. Njegov nihilizam zadovoljava se s tim da svoje predstave u »dolini plača« obrati u arenu jednog cirkusa, u kojoj se ljudske duše pojavljuju kao klauni i vrše suludaste vratolomije. I Bang ima u sebi izvjesni dio zluradog zadovoljstva i slatke osvete da podrugljivo izviždi sav jadni život, ali je Čehov u tome veći virtuoz. Čehov se drži površine a kod Banga se vidi samo pozadina i perspektive.«

No, bilo kako bilo, Poppenbergovu tvrdnju, kao i kritike još nekih kritičara o apsolutnom cinizmu ove dvojice književnika, obara dublje analiziranje ljudskih osjećaja, pa ironiju u književnosti treba smatrati onakvom kakva ona i jest. Nitko nije tako zlurad ni bezosjećajan da bi se bez imalo bola poigravao s tuđom patnjom. Onaj koji je i sam trpio u životu neće bez samilosti gledati drugoga kako pati. To poigravanje s drugim nije ništa drugo nego poigravanje sa samim sobom, nije ništa drugo nego posljedica vlastitog bola koji je prepunio čašu i sazrio do rezignacije, koja nipošto nije bezbolna. I te kako boli ono što se ironizira, a ironizira se ono što boli!

Ali, gdje je, uopće, granica između smiješnoga i žalosnoga? Zar nije sam Tolstoj zaplakao nad Čehovljevom humoreskom »Dušica«, a zar nisu mnoge oči zasuzile nad njegovom humoreskom »Činovnikova smrt«? Teško je svladati ganuće nad sudbinom nesretne Janice u Kolarovoj »Brezi« ili se ne rastužiti Kolarovom ironijom seoskih naziranja i običaja u priči »Svoga tijela gospodar«. Pa, gdje je, zaista, ta granica suza i smijeha, kada veliki Francuz veli da je život tragedija za onoga koji osjeća a komedija za onoga koji misli? A zar svaki čovjek ne osjeća i ne misli, na svoj način, u isto vrijeme? Zar se tako život ne pretvara u tragikomediju u kojoj, donekle, prevladava ona strana koja više odgovara pojedinom karakteru? I tako ostaje tragikomedija s manjim ili većim prelivima misli i osjećaja.

Ako se, dakle, ne može smatrati ni Bangova ni Čehovljeva oštra ironija apsolutno ciničnom ni bezosjećajnom, još manje se takvom može smatrati blaga nijansa Krčmareve ironije u stilskoj obradi njegovih djela. Uostalom, dok su osjećaji prve dvojice prerasli već u rezignaciju, kod Krčmara su tek na tom putu. Kod njega još nije osjećaj patnje dosegao vrhunski nivo ali je uzeo taj pravac. Sve je kod Krčmara još u zrenju, zato se kod njega pojavljuje samoća koja raste, bolna kao što je bolno sve što raste, ugodna u svojoj veličini kada sazri. Samoća bez riječi, bez buke, u koju se skrivamo kada postajemo umorni. Samoća u kojoj se rađaju misli a zamiru riječi, kada postane velika, duboka, sazrela, prevelika za male duše, preduboka za dnevne površnosti.

Baš zato i Krčmareve osobe ne skrivaju svoje boli rezignacijom, nego pate otvoreno, vidljivo, iskreno. Ipak su te patnje dublje nego što bi to izgledalo po uzrocima koji su ih izazvali. Jer, nije to samo bol radi »ćele« ili divne jabuke Ivana Ivančice nego je to nešto dublje, tajanstvenije, bolnije, nešto što je skriveno duboko u duši, u nutrini našoj, pa često i neki strah, neko bježanje od svega, od samoga sebe, od nedokučivog, nepoznatog, od »Orle«.

Nadalje, kod Krčmarevih osoba odigrava se neka tragedija želja, pa su, često, skučene, plašljive, osamljene, povučene, obuzete bolnom sumnjom. Ta sumnja odraz je vlastitog skepticizma, koji se, tu i tamo, javlja u Krčmarevoj duši, kao posljedica bolnog rastenja samoće. No, taj skepticizam ne znači ni kod njega, pa, analogno tome, ni kod njegovih osoba, ništa negativno. On je njihovu sumnju usmjerio, dao joj pravac i smisao i pokazao da je i vrtoglavica koju ona trenutno stvara potrebna za konačni cilj. Sumnja je snaga koja primorava čovjeka da se bori za svoju sreću, da traži dokaze za istinu koja smiruje, ona odabire pojedince za veličinu. Ona je teški zadatak koji nam je dat kao mogućnost našeg razvoja. Sumnja je teška kao i samoća u rastenju, ali jakost je naša u tome što se oslanjamo na ono najteže, tako se razvijamo i očvršćujemo. Rainer Maria Rilke kaže u svojoj knjizi »Pisma mladome pjesniku«: » . . . da je nešto teško, mora nam biti još jedan razlog da to činimo«, a mislio je sigurno na naš razvoj.

Razvojni put Krčmareva stila od pretjerane kratkoće njegovih rečenica do pretjerane duljine označava samo sporedni zaokret njegova temperamenta, ne i promjenu. Njegove u početku kratke rečenice odavale su njegovu nutrinu zatvorenu u sebe, premalo otvorenu prema vani dok je prijelaz njegovih kratkih, skučenih rečenica u dulje, otvorenije, razlivenije, nastao tek onda kada se i on otvorio prema vani, kada je postao društveniji, povjerljiviji i razgovorljiviji. Taj sporedni zaokret njegova temperamenta mogao bi se nazvati i promjenom taktike prema okolini.

Tako je Krčmarev stil put njegovog osobnog dosadašnjeg razvoja, a svakoj svojoj osobi dao je dio srca, jedan dio svoje duše, maleni odsjaj svoje nutrine.

Ukratko: duboko unutarnje proživljavanje, pomno pretraživanje po ustajalim impresijama, analiziranje duševnih trzaja, protkano, katkada, jedva primjetljivom nijansom ironije i blago osjenčeno sumnjom, neusiljenost riječi i govora, ustručavanje od dijaloga — to je Krčmarevo izražavanje, njegov stil, njegova proza. To je on sam!

Ivo BALENTOVIĆ

O anegdotskom liku Tina Ujevića

O 15-godišnjici smrti

1

Više od preko četiri decenija Tin Ujević je progovarao sa stranica raznih listova i mnogobrojnih prigodnih publikacija. Istovremeno, on je načinom života, bujnošću svoga talenta, i svojim nebrižnim — skoro prezirnim — odnosom prema zahtjevima tradicije i uhodanog građanskog reda, stvorio od svoje ličnosti pojam nesvakidašnjeg čovjeka, književnika, boema. Veoma je velik broj ljudi koji su imali i održavali s Tinom osobni kontakt, a mnogo veći onih koji, ako se već nisu sreli s njim u pjesmi ili eseju, znaju Tina po nekoj kavanskoj anegdoti, ili bilo kakvoj dosjetki ili »burgiji«. Jer doista, Tinov životni put i njegova — do sada nenapisana — biografija, upravo onim svojim spektakularnim dijelom, značajna je zanimljivost i, skoro bi se moglo reći, roman pun dramatičnih sudara i zapleta kakvih se rjeđe nalazi u životopisima mnogih ljudi od pera kod nas i u svijetu.

Da li je Tin zaista bio čudak ili osobenjak, to jest onakav kakvim su ga mnogi smatrali (a i danas ga smatraju), ili su mišljenja o njemu plod raznovrsnih okolnosti i ishitrenih fama? I zatim: da li su priče, pričice, burgije i raznorazna naklapanja o njemu u skladu s jednim, da tako reknem, objektivnim osvjetljenjem pjesnika ili zbog njih i po njima pada donekle u zasjenak ono što je kod Tina umjetničke, kvalitetne i od izvanredne vrijednosti?

To i takva slična pitanja nametala su se svojevremeno i tražila odgovore. Jasno je, međutim, da o Tinu nisu tek pukim slučajem nastale tolike brojne dosjetke i anegdote. Njegov životni put: od Vrgorca i Splita te najzad najzrelije razdoblje u Zagrebu, s tužnim, tragičnim krajem, u dobi i razdoblju relativno smirenijeg stvaralačkog zamaha, krivulja je, na kojoj su zbivanja prekrcata čudnom šarolikošću i najraznovrsnijim, često puta svakojako tumačenim zbivanjima. Tin je bio snažna, izrazita ličnost, pa je prilično razumljivo zašto su ga smatrali predvodnikom i zastavonošom međuratne boeme i onog pustopašnog a u isto vrijeme i otužnog vandrokaštva na liniji odricanja i preskupo plaćanog inata. Isto tako nije slučajno o Tinu napisano i toliko najoštrijih protivrječnosti: pamfletskih pokuda i lakokrilih panegirika. Sve je to imalo svoje uzročne veze i svoje razumljive povode; sve je to proisticalo iz njegove originalne i markantne ličnosti, ozarene sjajem mukotrpno stečene slave, a istovremeno zasjenjene mizerijom građanske šturosti, neimaštine i stradalništva.

I upravo zbog te izvjesne složenosti Tinova života i ličnosti, pisati o njemu određeno i s potrebnom mjerom, nije bilo lako ni ranije, a ni danas. U mladosti bujan, ponesen valom tadanjeg mladog i kipućeg jugoslavenstva, lutalica, zanesenjak, pisac niza političkih članaka (koji s kasnijim Tinom imaju malo veze), nastrojen mladenačkim revolucionarstvom i potencijalnom snagom akcije koja traži oduška, kasnije boem nesvakidašnjih manira, svoj u načinu života, u vidljivim manifestacijama življavanja i pjesničkog istupanja, Tin je decenijama snebivao i škakljao uštirkane malograđanske dušice, stiješnjene u paragrafske kalupe tradicionalizma i pozicije propisnih odstojanja, s grupama i medaljama, s diplomama od papira i rangovima u znaku strančarskih veza i protekcije.

Mladi Tin bio je buntovnik, izazivač i megdanžija; muževni Tin je već pomalo izmoren, sjetan, razočaran; na mahove objekt čuđenja i snebivanja, postaje centar pažnje sitih i uhljebljenih, kao i gladnih ali nadobudnih, ujedno i njihov izrugivač koji oko sebe baca varnice i žaoke; istovremeno Tin je boem, ali uvijek s antiboemskom sabljom damaskinjom u desnici, čovjek nesređena života, ali koji pod pazuhom nosi »mojsijevske zavjetne ploče« vapijuće za potrebom umne ravnoteže i umjetničke i životne dosljednosti; nemiran duh i duh koji uznemiruje; siromašak u kruhu i ruhu, željan mira i reda, usred previranja i nereda; lutalica i znatiželjnik u svim oblastima duha, pa kasnije, u sutonu svoga opstanka, mudrac koji važe i mjeri, alkemičar riječi koji od prašine prolaznosti stvara bisere duha; filozof koji s diogenske pozicije priželjkuje malo topline, malo sunca, malo tihe udobnosti pitomog, domaćeg zakutka.

2

U jednoj ranijoj prigodi, prije deset godina, skupljajući sa Salihom Alićem zbrda-zdola anegdote o Tinu, nametala se, sama od sebe, zanimljiva dilema: kako mu zapravo pristupiti da ostane »i vuk sit i koze na broju«. Pri tom se, razumljivo, nametnulo nekoliko pitanja (od kojih su neka i naprijed navedena), uglavnom o svrsishodnosti i vrijednosti tinovskih anegdota u odnosu na Tina umjetnika — pjesnika i esejista. Na pitanje: da li je Tin doista bio čudak i osobenjak, nije bilo lako odgovoriti izravno i određeno. Nesumnjivo: u mnogim njegovim postupcima bilo je elemenata čudaštva i nastranosti. Ali, bilo je i momenata kada je trebalo braniti njegovu ličnost od raznih mistifikacija i zlonamjernih izopačivanja. Znači li to, međutim, da s Tina (zbog raznih izvrtanja i napuhivanja) treba danas oljuštiti i okljaštriti sve ono što njegovu ličnost čini osebujnom i originalnom, što njegovoj biografiji daje izvjesnu spektakularnost, gotovo draž, a ujedno i cjelovitu sliku čovjeka koji je (toliko puta) pržen na ognju teškoća u toku sticanja iskustva i sudara s filistarskim pojavama na putu rada i stvaranja? Sjedeći pokatkad s Tinom u zakucima i podrumskim ćumezima, slušao sam više puta iz njegovih vlastitih usta kako tečno čavrlja o ponekom svom doživljaju iz onih pustopašnih, ujedno i čemernih dana beogradskog i sarajevskog boemskog razdoblja. Tada već smiren, uredan, sabran, pijući polako svoj obrok grožđanog soka, on je s bolnom grimasom na usnama znao nabrajati pojedine zgode iz onih prohujalih dana, sjećajući se

s tihom sjetom Pariza, kavane »Rotonde«, Ilje Erenburga, otoka Brača, Milne, splitskih vinara, slušajući pri tome i »burgije« sročene na njegov račun, najčešće bezazlene, dobronamjerne i duhovite. Duhovita »burgija«, makar i malo presoljena, nije Tina srdila. Više ga je ozlojeđivalo dvolično peckanje ili prikriveno omalovažavanje vanjštinom dotjeranih tipova, najčešće pojedinaca oskudna znanja, koji bi se ponekad, s visoka pijedestala na njega ustremljivali. Najjače su ga vrijeđale zlonamjerne podvale, insinuacije i gole ili frazerskim staniolom ovijene klevete, pogotovo ako nije imao prilike da na njih odgovori, da si dade oduška. Volio je sirovu kavansku šalu ili anegdotu, ako je u njoj bio i trunčak duha i zanimljivosti, pa je i sam znao kadgod udobrovoljeno uzviknuti s čašom u ruci: »Živjeli burgijaši!«, ili, u trenutcima tobožnje srdnje, kad bi ga pokušali podvaljivati, također sonorno uzvratiti: »Dolje burgijaška bagro!«

I upravo zbog toga što je Tinovo umjetničko djelo još uvijek nesagledano i nedovoljno osvijetljeno, što ono stoji iznad svih taloga vremenskih, iznad nekadanjih smicalica, ćeretanja, novinske brbljavosti i senzacionalizma, ostaje nam dovoljno razloga da njegovu ličnost uzmemo u razmatranje iz više različitih uglova, i da opravdano usvojimo i ono što se ne čini značajnim i važnim, a što ipak njegov životopis kolorira toplim i najčešće žarkim bojama, a k tome je, manje-više, zadahnuto dahom njegove satire, blistave duhovitosti, protkano ujedno nitima stradalničkog — skoro bi se moglo reći — avanturizma. Stoga je možda opravdano ustvrditi kako i posao na prikupljanju tinovskih anegdota nije bio suvišan i uzaludan, pogotovo kad se podsjetimo na tempo suvremenog života i nesentimentalno današnje doba koje zaboravom omata i prekriva toliko vrijednih pojava i ljudi. Mnogo zanimljivih, originalnih i prilično nesvakidašnjih pojedinosti sadržavaju sve etape Tinova života. Kad bi se sabrale i shrpile sve anegdote, zabilješke i dosjetke koje su o njemu kružile samo u razdoblju između dva rata, bio bi to pozamašan svezak. Samo naklapanje i feljtonsko ćaskanje ondašnje dnevne štampe — koliko god neozbiljno i lakomisleno — predstavlja prilično vrijedne materijale sa znatnom količinom korisne biografske građe. Mnogo je toga, međutim, danas već sasvim zaboravljeno. Gotovo sve. Pojedinci koji su o Tinu znali dosta sitnih zanimljivosti već su pomrli, a živih, koji ponešto znadu, iz godine u godinu sve je manje.

U prilično nezahvalnom poslu, naime u traganju i prikupljanju tinovskih anegdota i zapisa, tada, prije desetinu godina, obraćao sam se od vremena do vremena pojedinim ljudima da mi pošalju koji prilog, uspomenu, pribilješku, ali — kako je to već obično u toku takvog, gotovo nesvakidašnjeg posla — odziv nije bio naročit. Stoga sam se morao osloniti ponajviše na slučajne prilike, prisluškujući razgovore o Tinu, prisjećajući se ranijih susreta s njime, obraćajući se ljudima u raznim zgodama i na raznim mjestima, bez bloka i olovke u rukama, bilježeći uvijek kasnije u žurbi, na stolu u krčmi, ili na koljenu, putujući. Pjesnik Salih Alić sabrao je znatan broj anegdota o Tinu, ali gotovo »kabinetski«, kod kuće i za stolom, po sjećanju, srećom tada još svježem, jer se u posljednjim godinama Tinova života s njime gotovo svakodnevno sastajao.

Sarajevsko razdoblje Tinova života, iako za njegov razvoj i usmjeravanje najpresudnije, ima — za sada — u sebi najviše praznih stranica. Za pa-

riške godine nije dakle čudo što su ostale memoarski neobrađene i također neosvijetljene. U tada nastaloj zbirci (»Tin u anegdotama«, Vinkovci 1960), danas već nedostupnoj, svaki odsjek Tinova životnog puta zastupan je barem sa po nekoliko anegdota ili zapisa. Zagrebačko razdoblje je najopsežnije. U prešarenoj biografskoj građi koja leži razasuta širom, po prašnim godištima nekadašnjih dnevnih listova, nalazi se obilje poluizmišljotina i napirlitanih senzacija, od kojih je nekima postanak ostao nerazjašnjen. Između nekoliko takvih krupnijih tinovskih iskakanja sa građanskog životnog kolosijeka posebno su zanimljive dvije ili tri zgode, o kojima su naše čaršije sladostrasno čavrljale tjednima, pa i mjesecima. Primjerice: vijesti i novinski članci o Tinovu bogatstvu, o nasljeđu tobožnjih 10 milijuna dinara, o »tetki iz Amerike«. Kako je došlo do takvih vijesti i podataka, nije potpuno objašnjeno. Drugi jedan momenat isto tako nametao je upitnik: zašto se Tin, svojevremeno (navedeno u nekoliko prigoda) pojavljivao u svećeničkoj mantiji. Beogradska »Pravda« donijela je i jednu karikaturu Tina u mantiji, navodno iz pera svog sarajevskog dopisnika Bogoslava Konjevoda. No već i ranije (1934) sarajevska »Jugoslavenska pošta« donosila je senzacionalističke materijale o Tinu, kao npr.: Tin Ujević razbaštinio cijelu rodbinu! Zašto Tin nosi saruk? Ne trpi rođake zato što su antikulturni i amuzikalni itd. Niz takvih člančića objavljivan je u ondašnjim dnevnim listovima, naročito u Beogradu i Sarajevu. Ovi napisi izlazili su i žuborili uglavnom zbog uveseljavanja svojih znatiželjnih čitalaca, kao i zbog honorarskih potrebica svojih autora. Ali nitko ne može poreći ni to da je takvo pisanje svjedočilo i o magičnoj privlačnosti i velikoj popularnosti »kralja boema« ili »princa duha«. Anegdote o Tinu kružile su od usta do usta, od krčme do krčme, od jedne literarne čaršije do druge, a samo je poneka bivala u ponekom listu i objavljena.

Znatan broj prikupljenih anegdota i zapisa u mojem i Alićevom prvobitnom rukopisu morao se podvrći stanovitoj selekciji, i to iz više opravdanih razloga. Naime, ili se radilo o anegdotama i zabilješkama u kojima je Tinova ličnost očito prikazana netočno i suviše iskrivljeno, ili se na Tina gleda kroz prizmu malograđanske hipokrizije, ili iz ugla licemjernog snebivanja nad izvjesnim ekscesima i — ponekad čudnim pjesnikovim ispadima, no u svakome slučaju o posljedicama prešućenih uzroka, danas nevažnim momentima u konačnoj ocjeni tako znamenite liččnosti kao što je Tin. Tu se nametala pomisao i na ono što bismo mogli označiti mjerilom zbiljskog (ili nezbiljskog) u pjesnikovu životu, mjerilom objektivnog gledanja, uočujući različita svojstva Tina-građanina. Sam Tin je začuđujućom otvorenošću znao često puta govoriti o svojim ljudskim slabostima. Poštivao je iskrenost i cijenio istinu, ne hoteći ni svoje lice gledati u iskrivljenom zrcalu, pa makar ga i uljepšavalo. Nije podnosio panegirike, jednako kao ni podvale bez duha, ili napadaje iz busije i iza paravana vlasti i vlasničkih zaklona. Tin je, danas je jasno, napisao mnogo briljantnih, ali i dosta slabih stihova. Na objektivne i nepristrane kritike u štampi Tin se hladnokrvno smješkao. Ali se uvijek nerado vraćao na izvjesne stranice svoje prošlosti. O sebi, licu iz mnogobrojnih anegdota, znao je sa zadovoljstvom slušati iz prikrajka, pa bi se tek oglašavao s upadicama korekcije, ili bi tek ravnodušno odmahnuo

rukom, pogotovo ako se radilo o »burgijama« bez veze sa zbiljskim zbivanjem ili sa žicom pakosti upisane na njegov conto.

Kada danas — u šetnji kroz retke svakovrsnih materijala i ozbiljnog i neozbiljnog karaktera — razmotrimo dio Tinova života i obuhvatimo elemente koje je taj život sadržavao, uključujući tu sve ono što na umjetničkom polju reprezentira pjesnikovu ličnost, izlazi nam njegov lik u znatno drukčijem svjetlu nego što se to činilo mnogim njegovim suvremenicima između dva rata. Pred nama se dakle pojavljuje plastičan pjesnikov lik u svojoj kompletnosti, lik čovjeka koji ima svoj osjetljivi osobni ponos, svoj određeni životni i umjetnički stav, svoj bol i svoje suze, svoj smijeh i svoje ježevske obrambene bodljike.

Danas kad se već navršava petnaest godina od pjesnikove smrti, nesumnjivo su nestale s Tinova lika mnoge lažne patine, kao i različite prigodne maske. Tin pred nama stoji uspravan poput brončane statue. Lakrdijaštvo, naglašeno u nekim anegdotskim prepričavanjima, ponekad razložno i objašnjivo, pokatkad opravdano, a najčešće neprihvatljivo iako zanimljivo i duhovito — nije najčešće mjerodavno. Već i zbog toga što je danas jasno da je Tinova boema uistinu bila (sve do mirnijeg zagrebačkog razdoblja) dobrim dijelom izraz i sredstvo ustrajnoga otpora protiv nezgrapnosti sredine i atmosfere, izazov ustajalosti i podsmijeh neduhovitoj običnosti, boema protiv boeme i protiv svake neosnovane razbarušenosti bez pokrića, opravdanja i svrhe. U posljednjim godinama svog života Tin je, istina, izgubio svoju nekadanju blistavu inspiraciju i mladenačke »visoke zanose« (Crnjanski), ali je uplovio u luku tihog i misaonijeg stvaranja i reda. Iza njega daleko ostao je Tin barjaktar mnogih koji su tek htjeli da budu ono što i on, ali bez znanja, snage i temelja, pa stoga i potonuše u sivilu zaborava. Tin je prebrodio bure i katastrofe, ali uvijek ostajao na površini. I u njegovom životu bilo je kriza, posrtanja, poklecivanja, trenutnih bezazlenih razularenosti i običnih ljudskih slabosti; bilo je nestašluka, obijesti, vriskova i pokliča; bilo je prkosa, bunta, sarkazma, otpljuckivanja i poze, no najviše gorčine i tegoba čiji se odraz biserno sja rubom mnogih njihovih stihova i esejističkih varnica, u ono vrijeme slabo plaćenih i površno shvaćenih.

3

Međuratno razdoblje boeme beogradske, pa tek dijelom sarajevske i zagrebačke, zaslužuje da bude ispitano i obrađeno u opširnijoj studiji. Izdavajući iz tog razdoblja Tinovu ličnost i sagledavajući je u vidu mnogih čudnih oprečnosti i naoko nerazumljivih neskladnosti njegova bića, nameće se potreba barem približnog uživljavanja u ondašnju atmosferu umjetničkog života grupe oko Tina, uz Tina i u sjeni Tinovoj. Pred oči nam plastično iskaču punktovi na kojima su se lomile čaše, duše i koplja. »Tu je ondašnja beogradska 'Moskva' i u njoj poznati kružok (Grupa umjetnika) u kome su se sastajali Miloš Crnjanski, Sibe Miličić, Todor Manojlović, Stanislav Vinaver, kompozitor Miloje Milojević, neko vreme Ivo Andrić, i u kome je stvarano jezgro za novi smer u književnosti. Boemsku je boju unosio u ovu kavanu Tin Ujević, uvek prisutan, a uvek otuđen od svega, sa svima i sam za

sebe, pohaban, zapušten, večito sa tašnom punom knjiga, objekt dosetki, ali isto tako i inspirisano spontan duelist duha« (Gligorić). Tu je i pupak šireg i popularnog boemskog »carstva« na Skadarliji — kavana »Tri šešira«, u kojoj je onda mladi Krklec uzvikivao ciganskome primašu —

Ni reči! Sviraj nam stari primašu
o ciganskoj sreći skitanja, plandovanja,
u tvoje zdravlje ispijmo ovu čašu
slađu od ljubavi i gorču od vrelih sanja.

(Tri šešira)

Tu je, na istoj paraleli, jecala i turobna žica niza naših boema u atmosferi raznih katakombi, tu se mladi Tin oglašavao stihovima o svom nemirnom srcu —

Jer luta ovo srce, a ono ne zna puta.
Vrlo nestašno, pati na dohvatu zvjezdanih sanja,
Ne kaže bratsko srce: ukloni mi se s puta,
ali se samo katkada zaplete usred granja.
I, usred kosa, srce spomena i srce očajanja,
no opet srce patničko, srce bez stanja ...

(Očajanje tragova)

I Rade Drainac, tada »subrat« Tinov, pjesnik koji se naziva »pesnikom i banditom« u svoje stihove pretače dah onih besanih noći, onih prigušenih patnji, vriskova, o kojima dojmljivo i ilustrativno jecaju njegove strofe.

...šume noći ko javori sinji
tamom grobnom leže mi na dlanu.
Bolestan sam mnogo ... mnogo!
Jedinu zvezdu u ovoj pustinji
vidim svoju ranu ...

(Nirvana)

Književne revije između dva rata sadržavaju mnoštvo zanimljivih tragova jedne (dobrovoljne) stradalničke poetske generacije (zapravo njezinog dijela), tragova čestih stramputica i lutanja, pa čak i očaja i izgubljenosti:

Sad sam tu, sa svojim umornim telom:
u kostima sviraju vetrovi, snegovi, kiše.
Zemlju, ženu, druga, koga još da volim?
O nikog, večno nikog više.«

(J. Tufegdžić, Vulkan pod šinjelom)

Bilo je tragične svježine i tlapnje i krika u toj poeziji »šumnih noći«; bilo je zapadnjačke dekadence, neuvjerljivih metamorfoza, ishitrenih stavova,

neobrazloženog samoubilačkog pesimizma, ali iznad svega i po svemu tragične i čudne neobičnosti jednog poetskog soja koji se sam zaputio na lomaču sagorijevanja i fizičkog trpljenja, bijen neimaštinom i rđom bijede, u stalnom traganju za koricom kruha svagdanjeg, bez kojega nije bilo ni snova izdiže se lik Tina brodolomca, ali ipak — pobjednika. Tin je usred spjevao svoju (danas već zaboravljenu) pjesmu o Tinu Ujeviću:

S dušom punom skupnih snova
prolazi kroz crnu masu.
To bogatstvo svima rasu
zato ostade bez krova.
Dok cigani tužno gude,
podbočiv se rukom spava,
vani teče svjetlost plava,
konobari ga probude.

Neobičan način života, nesvakidašnji događaji na tekućoj vrpci međuratnog boemskog razdoblja, to su bili povodi i uzroci da je građanska štampa o pojedincima iz boemskog kola čavrljala toliko obilno na svojim, senzacija gladnim, stranicama. I kada danas uočimo duh i suštinu ondašnje boeme, njezine uspone i padove, zatim kraj, koji je došao sa izbijanjem Drugog svjetskog rata, vidimo: na skrhanim barikadama tolikih iluzija i snova izdiže se lik Tina brodolomca, ali ipak — pobjednika. Tin je usred te boeme bio iznad i izvan nje, iako u njoj i s njom, superioran duhovno, uvijek borben i opremljen rezervnim zalihama otpora i čvrstoće protiv svih nedaća koje su ga zapljuskivale. U Sarajevu (oko 1933) Tin je doživio stanoviti prelom, a njegov drastični obračun s »maloljetnima« dijelom je obračun s vlastitim razbarušenostima koje su ga dotle sputavale i bile izvori nesporazuma i čaršijskih tračeva.

Odlazak iz Sarajeva njegov je mali bijeg iz kruga tadanje (tamošnje) pseudoumjetničke stvarnosti, prekrcate nadriboemima i maloljetnom umjetničkom nedonoščadi, jer je Tin uplovivši u provincijsku sferu Dalmacije, u tiho okrilje Kolumbatovićeva podruma, postao znatno drukčiji, sređeniji i misaoniji, da se već nakon dvije godine nastani u Zagrebu, svojoj najdugotrajnijoj i posljednjoj postaji. Tu je smirenije stvarao. Ali, na žalost, gubeći suviše vremena u prevodilačkom radu, štedeći novac za starost i tavoreći u svom siromaštvu i ruha i kruha, na zgarištu mnogobrojnih uspomena, on je sve više postajao »umirovljenik«, tj. običan čovjek. Tada je naišla bolest. S njom je on počeo tonuti — na pepelištu osjećanja, na stopama prohujalog života ispunjenog čežnjama, nemirima, gorčinama, tugama i stišalim vihorima i ognjicama.

Salih ALIĆ

Akvareli

1

Zazujao zuj zore,
kao koplje mladog Komanča.

U grmu lješnjaka
kos se smije
Suncu umivenom.

Na osvijetljenom horizontu,
kupa se jato golubova bijelih
u vijencu nemirnih vjetrova.

Jedna se golubica odvoji od jata,
sama nad zemljom da bdije.

2

Pozdravljam te,
samoćo bezbrižna,
samotnu kao groblje.

Bolje bilo bi
da se
ni rodila nisi.

Veselje je neumorna
strana glavobolje.

3

Snesoh na dlanu šumu,
šumu zelenu.

Na dlanu šuma je
pra-pra pokoljenje
predaka mojih
i — tvojih.

4

Sanjao sam je
u liku bajadere.

Uz pljusak prohladne kiše,
poklonih joj
rukovet ruža bijelih.

Ošinula me strelicama
očiju svojih,
opekla usnama kao ruj zore.

Umoran sam i — sam,

5

Ostavio sam za leđima gradove i sela.
Vjetrovima pravac promijenio.
Gromove okrutne svuda uništio.
Blatnjave putove posrebrio.

Obitavam sad u providnom zraku.
Milujem oblake riječima nježnim.
Pjevam glasno do neba vedra.
Bos hodam po jutarnjoj rosi.

Kadikad se ne trijeznim od sna
po više sati. Predem po papiru
olovkom. Lovim maštu da kažem
nešto, a ne znam što i zašto . . .

Na istočnom prozoru napukla neba,
ribizni osvit se u buđenju javlja.

6

Kroz jesenju
dugu vedru hladnu noć,
Mjesec pleše s jatom
zvijezda stajačica.

Brzina vjetra ledena sa sjevera,
njivama sije mraz.

A ja?

Sa sjenom svojom
meridijane brojim,
koje nikad pretrčati neću.

Sjena će me pratiti
mog života cijelog.

7

U meni jesen dozrijeva.
Prolaze godine, snjegovi i kiše.

Teče život srdit kao vali.
Duša sve ti diše . . .

Nebo će i dalje ostat boje plave,
po meni stabla nicati i trave.

8

Njiše se jesen u kolijevci jutra
vlažne sumaglice.

Oblaci poderani plove nad gradom
šiljasto-tupih kupola . . .

O Sunce, brate sazdani od vatre,
prospi po meni pregršt toplote,
da ogrijem bijelo tijelo dotrajalo.

9

Rodila se u sedmome:
MRTVA.

Na krilu oblaka bijela,
po podne
odletje da bere
najljepše ruže — Zvijezde . . .

Ostao je pust dom
poplavljen žalošću
i bezbroj suza.

10

Jutros kupio sam
gram i pô Sunca
od susjeda mjesečara.

U čaši vode
s tri struka ljubica,
nađoh rosom okupan san,
umoran od hoda
pod oblacima.

11

Krčme su mnogim ubogarima
majke, domovi;
zime oštre jedu ih po stajama,
vlažnim slamama.

Životne rane
gore su od puščanih metaka . . .
(Iz rukopisa »Bezimene«)

Stanko DOMINIĆ

Suton u prodolu

Odlaze trenuci minuća
sažgani sunčanim zlatom.
Ispraćen još jedan bogat umro je dan,
a ja, opraštam se sam —
sa sutonom, bratom.

Prisutna vječnost u ovoj ljepoti
u oči je moje
prosula blagoslov suza.
Angelus je zvonio njišuć tišinu,
raspršujuć tjeskobu
ovoživotnih uza.
Koliki su prošli prodolom ovim,
da ništa u njemu opazili nisu,
a on nas je radovao jutrom, tješio mrakom
i bdio u kucanju srca
u zvjezdanom visu.

U prodolu suton,
taj darovan ćilim rascvjetan
prostrt Ljubavlju Vječnom,
da čovjek bio bi sretan!

Zvonimir WYROUBAL

Kako je slikao Kraljević

U analizi Kraljevićevih uljenih slika i opisu načina na koji su izgrađene, moramo već na samom početku naglasiti da je Kraljević grafičar bar isto toliko koliko i slikar. To je potrebno istaći zato što sva njegova ulja redom imaju posve grafičku osnovu. Izrazito grafički tretman crteža vidljiv je napose jasno na nekim slikama, koje je završio upotpunjavanjem crteža i dodavanjem posvema crtačkih akcenata. Jednako je potrebno već ovdje spomenuti da ćemo u toj analizi morati češće spominjati Račića i Becića, njegove drugove iz minhenske akademije. Kraljevićevi najraniji radovi iz tog minhenskog razdoblja pokazuju da su Račić i Becić na njega dosta jako djelovali. Sva su trojica neko vrijeme imali toliko zajedničkog da još ni danas ne možemo s potpunom sigurnošću odrediti kojemu bismo od njih trebali pripisati neke skice i crteže iz tog razdoblja što su nam se slučajno sačuvali.

Iako Račić, a ni Becić, kao crtači za Kraljevićem ni malo ne zaostaju, to ipak ne možemo tvrditi da su grafičari. Izraziti grafičar bio je od njih trojice samo Kraljević. Račiću, a i Beciću, crtež služi uglavnom kao priprema i osnova za slikanje. Kao crtači ne služe se izrazito grafičkim mogućnostima, pa ne postižu ni neke specifične grafičke izražajnosti. Oni osjećaju i misle slikarski i kad rade olovkom, kredom ili ugljenom. Njihova linija ne govori svojim posebnim govorom, nego samo označuje među i granicu između dviju ploha ili dviju boja. U Kraljevićevoj ruci, nasuprot, i plosnati kist umočen u uljenu boju postaje grafičkim alatom, koji je u pravilu šiljast. Potez mu je tanak jer ga unosi hrptom kista i jer je u Kraljevića kao grafičara ruka vrlo lagana. Napose njegovi napamet rađeni crteži perom odaju upravo nevjerojatnu lakoću ruke. Vrh pera jedva dodiruje papir, ostavlja mjestimice jedva vidljiv trag, pa je upravo čudo da ta ruka gotovo nigdje ne zadršće.

Uljene portrete crta kistom i uljenom bojom. No iako je to redovito oveći kist, ne ostavlja on nigdje debljih tragova na platnu. Dok nanosi crtež, ne prijanja nikad ploštimice na platno. Tanak je, ali siguran i odrješit. Sumaran, na brzinu nabačeni crtež Kraljevića redovito zadovoljava. Dok crta ne zalazi u detalje. Njih unosi tek slikanjem. Jedno od rijetkih njegovih platna s točnijim i potpunijim crtežom unesenim prije početka slikanja je »Bonvivan«. Dok crta, on polaže jednaku važnost na izgradnju slike izvana kao i iznutra. Jednako mu je važan dio slike koji ostaje izvan figure kao i sama figura. Komponira u plohu platna, ugrađuje svoje likove u prostor. Dok crta on je grafičar, kako već rekosmo, pa polaže više važnosti na ljepotu i izražajnost linije nego na prirodnu vjernost i korektnost likovnog sadržaja crteža. Proporcije ne unosi skrupulozno točno, kako je to Račić radio. Zato mu se događa da mu je lik iznutra slabije konstruiran. Kod crteža rađenih napamet to je redovita pojava a čini se da je na papiru zaista vidio svoje likove; oko ih je na papir projiciralo a ruka je samo izvlačila konture. Skoro sve te svoje crteže perom unosi direktno na papir a da ih nije prije toga skicirao olov-

kom. Crteži akta, rađeni po prirodi, mnogo su konstruktivniji, čvršći, no i u njima se osjeća nedostatak kostura. Kojiput su to samo gomile mesa s hipertrofiranim i vrlo naglašenim karakteristikama ženskosti. Taj se nedostatak konstruktivnosti osjeća i na nekim uljenim slikama kao npr. na portretu Nadežde Petrovićeve. U tijelo njegova autoportreta sa psom bilo bi jedva moguće ugraditi anatomski dobro građeni kostur. Neće to nikako biti hotimične deformacije jer je on deformacije izbjegavao na slikama rađenim po modelu. Ne nalazimo na tim slikama nigdje namjernih, neprirodnih deformacija postimpresionističkih slikara. Deformacijama operira svjesno i voljno tek kad radi napamet, bez modela. Tu mu one služe kao zasebno izražajno sredstvo. Kraljević je realist i drži se prirode uvijek kad slika ili crta po modelu. On prirodu pojednostavnjuje, izostavlja sve što mu nije važno ni interesantno, ali je ne izobličuje. No on dobro znade da se prirode ne može držati ako je nema pred očima. Zna da napamet rađeni naturalizam u slikarstvu prelazi skoro redovito u bezizražajnost i kič, pa stoga namjerno izobličuje prirodne forme kad nema pred sobom modela. Otud vjerojatno potječe ta podvojenost koncepcije. Takove su mu npr. kompozicije »Eva« i »Golgota«. Postoje i neki radovi u kojima je ta podvojenost vidljiva na jednom platnu. Na slici »Kod toalete« jasno je vidljivo da model nije »postavljen«, da je rađena na brzinu, dok se je oblačio, a završena je napamet, bez modela. No čini se da slikom nije bio zadovoljan, jer ju je ponovio, te imamo dvije gotovo identične takve slike.

Odmah nakon s par crta sumarno nabačenog crteža, on započinje slikanjem i tu u njemu nastaje radikalna promjena. Izraziti crtač-grafičar potpuno se pretvara u slikara. Lagana crtačeva ruka postaje tim časom teška. Kist se okreće pločimice, čvrsto prianja uz platno i obilno nanosi gustu nerazrijeđenu ili tek malo razrijeđenu boju. U živom tempu rada ne poštuje ni taj na brzinu nabačeni crtež. Kist razvlači boju i preko granica crteža, pa se mjestimice gubi i nestaje. Zato ga naknadno, u tečaju rada nanosi na mjesta na kojima nedostaje. To unošenje detalja crteža usporedno sa slikanjem karakteristično je za Kraljevića, pa ga nalazimo skoro na svim njegovim platnima. No i taj crtež, što ga nanosi dok slika, unosi posvema grafički, ne spaja ga s modelacijom, a zna kist i okrenuti pa u već završenu sliku vrhom drška kista uparati crtež u gusti impasto boje (»Autoportret s lulicom«, »Parc du Luxembourg« i »Veliki ženski akt«). No taj njegov naknadni crtež nije posebno tražen pa nema ni neke posebne kaligrafske izražajnosti, kao što je to slučaj kod Becića, dok kod Račića tog dopunskog crteža uopće ne možemo naći. Kod Kraljevića boja nije čvrsto sapeta ni zatvorena crtežom kao kod Račića. Obrisi su slobodni i slabije povezani a to i daje tim radovima izgled ležernosti i lakoće, pa se čini, unatoč tvrdom i teškom duktusu kista, da je stvarao s lakoćom.

Kraljević podslikava svoja platna. No nije to podslik u klasičnom smislu. On ne traži da njime postigne neke naročite efekte jer se lazurama nije služio. Ne podlaže bojom cijelu sliku nego samo dijelove, na kojima bez podslika ne bi zbog svog posebnog načina rada mogao potpuno ni čisto prekriti bojom platno. Dakle, stavlja ga samo radi čistoće, izražajnosti i jasnoće boje, na koje polaže najveću važnost. Zato taj podslik radi redovito istom bojom kojom i završava sliku. Dok slika, njegova je ruka teška. Kist prianja uz platno toliko jasno da istiskuje veći dio boje koja se uz rubove poteza nagomilava stvarajući tako kao neke obojene vrpce uzdignutih rubova. Da nema podslika, uz taj način rada, na bijelom se platnu ne bi mogla postići ni čistoća svijetlih površina a kamoli da bi se mogle položiti čiste crne plohe, koje tako često nalazimo na njegovim slikama. »Bonvivan« je skoro sav sastavljen iz mozaika takvih vrpca, a slagao ih je jednu do druge i na mjestima gdje uopće i ne dolaze do izražaja (na crnom cilindru). Naročito je taj potez kista potenciran i naglašen na malom autoportretu s paletom i kistom u ruci. Na nekim je slikama potez kista manje tražen, ali je uvijek vidljiv i naglašen. No ni ovako tvrdo vođeni kist nije uvijek dosta snažno oruđe, pa se prihvaća i slikarskog noža. Na velikom ženskom aktu cio gornji dio akta rađen je slikarskim nožem.

Boje ne miješa posvema na paleti nego tek na slici. Često nalazimo u potezima njegova kista nedovoljno i nepotpuno smiješane boje, što tim slikama daje izgled lakoće i brzine stvaranja usprkos tvrdoći duktusa. A stvarao je, čini se, zaista dosta brzo. Slika redovito u više seansa, što već i sam podslik zahtijeva, no te seanse nisu vjerojatno dugo trajale, pa držim da svoje modele nije suviše zamarao. Bacao se na slikanje užurbano, pa nije dospijevao ni crtež u detalje izvesti. Ta se užurbanost posvuda zamjećuje unatoč tvrdoći duktusa kista. Nemiran i neobuzdan temperament izbija iz svakog njegovog poteza. Slikao je strastveno. Ne nalazimo kod njega nigdje traga mirnoj predanosti, tihom poletu i zanosu kojim je stvarao Račić, pa su detalji često dosta zanemareni i kad su u sliku uneseni. Na crtežima perom, nasuprot, nalazimo kojiput na ženskoj figuri, koja je tek s par crta nabačena, upravo perveznom minucioznošću ucrtane neke detalje, kao što su oči ili niz lijepo formiranih zubića u poluotvorenim ustima. Dok je npr. Račić neke svoje portrete idealizirao, pa pomnjiva i minuciozna obrada daje naslutiti da ih je možda gledao očima zaljubljenog čovjeka (»Gospođa u bijelom«), Kraljević nije nikad na svoje modele tako gledao. Ako na njegovim portretima i možemo naći nekih drugih osjećaja osim posvema specifičnih slikarskih osjećaja za boju, formu itd., neće to nikako biti neko osjećanje idealne ljubavi. Zato nije Kraljević izraziti portretist, iako je dao nekoliko izvrsnih portreta. Sve su to više slike nego portreti. Suviše je ostajao na površini, pa je bio zadovoljan kad je na portretu donio vanjsku karakterizaciju fizionomije modela. Polagao je suviše važnosti na donošenje materijalne stvarnosti a da bi se mogao i dospio pozabaviti dubljim, psihičkim problemima.

Autoportret sa psom jedno je od njegovih najmanje uravnoteženih platna. Uz vrlo uspjele dijelove te slike, koji znače maksimum njegova dostignuća, nalazimo na njoj da je u osnovi, u samom rasporedu, nedovoljno usklađena, bolje rečeno nekomponirana ,i kao da je slučajno projicirana na platno. Osim toga što su proporcije tijela, nogu, ruku i glave slabo usklađene, nije na toj slici najsretnije uspjela ni pozadina u kojoj sićušan vrč, stolac i cipele djeluju poput dječjih igračaka. Napose su cipele suvišno uneseni detalj. Dok stolac i slika na zidu bar nastoje pojačati dubinu prostora, te sićušne cipele nemaju posve nikakve kompozicijske, grafičke a ni koloristične funkcije. Tehnika izrade također nije izjednačena. Ruke su nešto drugačije tretirane nego ostali dijelovi slike. Opaža se da se je s njima mučio pa su u jakom kontrastu s glavom, koja je slikana s mnogo sigurnosti i proračunanosti; mnogo mirnije i staloženije nego što Kraljević obično slika. Uza sve to moramo je uvrstiti među najeminentnija djela hrvatske umjetnosti, jer neki njeni dijelovi kvalitetom daleko premašuju sve što je u tom žanru kod nas stvoreno.

Autoportret s lulicom dulje je rađen nego ostali njegovi portreti. I sam način rada donekle je promijenjen. Boje na licu, na kom je najdulje radio, nanošene su žitkije, jače razrijeđene, pa taj debeli impasto dosta razrijeđenih boja počinje na čelu pucati tipičnim pukotinama debljih naslaga boja, koje su nanesene jedne na druge, dok još donji slojevi nisu bili dosta suhi. Boje su ispucale i na pozadini autoportreta sa psom, no to su tzv. rane krakelure, koje nastaju u tankim namazima rijetke, suviše terpentinom razrijeđene boje.

Veći dio njegovih slika su figuralni radovi. Ljudski lik ga najviše interesira, pa se njime najviše i bavi, no nije u tom ekskluzivan kao Račić. Voli i mrtvu prirodu, koja mu omogućuje iživljavanje u donošenju materijalne stvarnosti objekta. A materiju redovito donosi tako uvjerljivo i istinito da se čini da je baš u tom prikazu materije glavni akcent i kvaliteta tih mrtvih priroda. Glava psa na »Autoportretu sa psom« i akvarel »Pastuh« jasno nam pokazuju njegove mogućnosti u tom žanru. To je najbolje što je naše slikarstvo uopće dalo u prikazivanju živo-

tinja. Dao je i nekoliko odličnih pejzaža, no ni na jednom ne nalazimo svježine, uvjerljivosti i neposrednosti doživljaja pariškog pejzaža »Parc du Luxembourg«, koji je uz Račićev »Pont des Arts« možda najbolji pejzaž našega slikarstva. Lirski doživljaj ranog jutarnjeg sunca u bujnom zelenilu parka donijet je s tolikom uvjerljivošću da upravo osjećamo miris rose u travi. Raniji njegovi radovi iz Požege (»Perad u dvorištu« i »Na paši«) rađeni su širokim bravuroznim potezima kista, ali nisu doživljeni. Ne pokazuju ni toliko znanja, više su izraz volje i htijenja.

Već smo spomenuli da mu je crtež obično korektan iako nije precizan. Dobar je crtač pa mu crtež ne zadaje teškoća, ali modelaciju zapostavlja. Ne nedostaje ona ni na jednoj njegovoj slici, no nije isto tako skoro redovito ni naglašena. Postoji tek nekoliko njegovih platna s jače naglašenom plastikom. Takvi su mu npr. »Autoportret s lulom« i »Autoportret sa psom«, na kome glava autoportreta i glava psa upravo iskaču iz okvira slike. Na mrtvim prirodama također su modelacija i plastičnost nešto jače. Inače su redovito slabo naglašene. Sjena je redovito svedena na najmanju mjeru, skučena na minimum prostora, koncentrirana je i često tek naznačena potezom tamne boje, koja je to tamnija što je skučenija na manji prostor. Model je često postavljen u blizinu prozora. Jaka rasvjeta je frontalna, dolazi sprijeda, pa su svi ti portreti u punom svjetlu. Ta koncentracija sjena, svježina i živost kolorita daju često dojam vrlo jakog svjetla. Veliki ženski akt, nasuprot, nije u jakoj rasvjeti. Model leži u polutamnom kutu ateljea, pa na njem nalazimo sjenu tek uz obrub glave, ramena i ruke, no i ta je posve nerealna. Ne pada ona na pozadinu već lebdi u zraku. Stavljena je samo kao tamni akcent, da jasnije odvoji reljef ruke i ramena. Na samom tijelu sjene uopće i nema, ukoliko ne bismo sjenom mogli nazvati neke rudimente modelacije izvedene posve grafički tankim paralelnim crtama tamnoplave boje. Plastičnost i modelacija na toj su slici naročito slabo naglašene, pa se to mjestimice i osjeća kao nedostatak (na licu, vratu i desnom ramenu). Bit će da je uvidio, kad je završio radom, da slici nedostaju čvrstoća i konstruktivnost, pa je cernirao skoro cio akt tamnoplavom bojom, no i to opet posve grafički, tankim crticama. Interesantno je da je u donjem dijelu slike, na počivaljci i plavom jastuku sve ornamente uparao drškom kista u gustu boju, dok ih je u gornjem dijelu slike izveo bojom.

Potpuno je bez sjena (osim bačene sjene na pozadini) i pariški »Portret gđe Stahl«. Izrađen je sav na izmjenjivanju svijetlo i tamno obojenih ploha, a ne na odnosu svjetla i sjene. Na tom je portretu očito da se crtež nanesen prije početka slikanja sastojao samo od skladno u plohu platna ukomponiranih obrisa. Crte lica i detalji, ukoliko su uopće bili naznačeni, posve su se izgubili pod pastoznim nanosima boje. Senzualne svježe usne i žmirkave sitne oči te žene vrlo svijetle rumene puti nisu uopće crtane. Tek su naznačene prividno slabo artikuliranim mrljama boje. Crtež vrata upotpunjen je nakon slikanja ali posvema grafički.

Kraljević je kolorist, pa izgrađuje sliku na varijacijama i igri boja više nego na odnosima svjetla i sjene. Akcent je kod njega uvijek na boji. Tek su »Mala s bebom« te portreti oca i majke slikani više tonski. Paleta mu je dosta jednostavna i skromna. Sadržava svega oko dvanaest boja. Crta crnom bojom ili plavom, za koju držim da je pariška plava, iako bi to mogao biti i indigo, što bi se s posvemašnjom sigurnošću moglo ustanoviti tek kemijskom analizom. Na nekim slikama crta i paljenim okerom. Osim crne boje, koju često susrećemo na odjeći njegovih portreta, mnogo voli i sivilo — mješavinu crne i bijele boje s malom primjesom okera. To sivilo nalazimo vrlo fino i suptilno diferencirano na portretima oca i majke. Whistlerovske su to simfonije u sivom. Plavu boju, vjerojatno pariško plavu, mnogo voli i dok slika, pa je autoportret s lulicom možda njegova najbolja slika, prožet plavkastom atmosferom. Jednako je naglašena ta plava boja i na velikom ženskom aktu. Inkarnat je redovito toliko uvjerljiv i realan da se pod tim pastoznim nanosima boje upravo osjeća život i pulziranje krvi. Svježina zdrave rumene puti postignuta je suprostavljanjem toplih i hladnih tonova svijetlog i tamnog okera žutom kadmiju te crvenog okera i cinobera kraplaku. Na nekim je portretima cijelo lice rađeno gotovo jednom bojom, no i na tim je slikama inkarnat jednako svjež i realan (»Monsieur Michel«, »Portret gđe Stahl«). Bljedilo prozračne svijetle puti postizava također nadasve jednostavnim sredstvima: miješanjem plave ili crne boje u boji inkarnata. Mislim da je jedva moguće zamisliti veću jednostavnost i skromnija sredstva da bi se njima postiglo što Kraljević postizava.

Napose su začudno uvjerljive i istinite prozračnost i dubina boje, koje daju atmosferu i dubinu prostornosti i portretima na kojima je pozadina tek jednobojna ploha. To postizava profinjenim i vrlo suptilnim usklađivanjem valeura boje u svijetlim partijama s tamnim akcentima. Ma koliko bila skučena mrlja boje koja označuje sjenu, ona je redovito egzaktno, precizno određena i tonski i koloristički, pa je time postignuta dubina prostornosti a i uravnoteženost raspodjele svjetla i sjene, iako sjena zauzima neznatan dio slike. Na nekim je slikama njegova jednostavna paleta još i više ujednostavnjena. Na portretu slikara Benkovića ne nalazimo više od šest boja. Uz crnu boju kaputa, šešira i kravate možemo naći tek crvene i žute okere pojačane s nešto kraplaka na licu i rukama. Crnu boju miješa na tom portretu i u boju inkarnata. Taj nadasve jednostavni i koloristički vrlo snažni portret jasno pokazuje da za postizavanje koloristički snažnih efekata nije potrebna bogata ni šarolika paleta. Dostatno je nekoliko boja, ali ih moramo znati upotrijebiti, služiti se njima. Ta nam činjenica postaje očigledno jasna ako usporedimo taj portret s kojim Bukovčevim portretom iz njegove šarolike epohe. Ako tim bojama dodamo plavi ultramarin i zeleni kromov oksid, koji mu je potreban u pejzažu, bit će time njegova paleta upotpunjena. Čini se da je na slici »Bonvivan« na nekim mjestima radio i asfaltom, pa su ta mjesta potamnjela i jako ispucala (na naslonjaču). Napose je ta boja jako ispucala tamo gdje je miješana s kraplakom.

Kamilo KRIŽANIĆ

Beethoven kao odgajatelj

o 200-godišnjici rođenja

Govoreći s Kerschensteinerom (»Die Seele des Erziehers ...«), možemo odgojnu ulogu Ludwiga van Beethovena označiti s nekoliko aspekata. Jedna je u odgojnoj misiji njegova muzičkog opusa koji konstantno, pa i danas, vrši jak utjecaj na muzičko stvaranje. U odgojnoj sferi treba napomenuti i njegove neposredne i posredne učenike, prvi su svakako Czerny, Ries i Moscheles, a na širem planu to su: Liszt, Berlioz, Schubert, Schumann i Wagner. Beethovenov biograf E. Herriot (»La vie de Beethoven«) proširuje taj krug umjetničke solidarnosti s poštovaocima Majstorove muzike kao što su: Lenau, Balzac, G. Sandova, Lamnais, Delacroix, Zola, Taine, Nietzsche i drugi osjećajući tu davnu profetsku poruku Mozartovu: »Auf den gebt acht, der wird einmal in der Welt von sich reden machen.«

Lav Tolstoj piše o snazi beethovenske muzike, naročito o prvom Prestu iz Kreutzerove sonate, po kojoj i nosi ime njegov roman. A svjedočanstvo o dubini Appassionate dale su dvije tako različite ljudske nature, Bismarck i Lenjin, osjećajući u njoj nešto čudesno, a opet duboko ljudsko. H. van Loon izrađujući svoj lični krajolik muzičara do Beethovena označuje ovoga s najvišim vrhom, koji ulazi među oblake.

Međutim pod gornjim naslovom bit će izneseno drugo, ali ne manje vrijedno ili manje značajno Beethovenovo djelovanje, ono u konkretnoj odgojnoj funkciji oko sinovca Karla. O toj Beethovenovoj aktivnosti postoji bogata dokumentacija od njegovih pisama i svezaka za konverzaciju pa do zapisa iz umjetnikove okoline, sudskih dokumenata, advokatskih peticija, policijskih i školskih izvještaja i drugoga.

Nema Beethovenova biografa od značenja, pa čak ni pisaca romansiranih biografija, koji ne bi barem fiksirali ovaj odgojni kompleks kao nešto tragično za osamljenoga i nesretnog Majstora. U analizi tih odgojnih zbivanja koja su započela borbom oko devetogodišnjeg dječaka govore akteri sa suprotnih odgojnih pozicija: mati dječakova, lakoumna i nemoralna žena, bori se svim sredstvima (od intriga do nasilja i otmice) za utjecaj nad sinom, a s druge strane stric dječakov Ludwig, čije su moralne kvalitete javno priznate i koji isključivo za sebe traži funkciju kuratora i placet za svoje pedagoško-moralne principe.

Karl van Beethoven (1806-1858), rođen iz braka Beethovenova brata Kaspara Karla i Johanne r. Reiss, ostade 1815. bez oca. Prema kodicilu kao kuratori su označeni majka dječakova i stric Ludwig. No ovaj drži majku nedostojnom te uloge i dugotrajnim procesima, apelacijama i poziva njima na svoj društveni položaj konačno dobiva sam za sebe položaj kuratora. Dječak Karl je gracilne konstitucije, slab, lijen, a možda i ispotprosječan učenik, senzibilan, s labilnom ličnošću, tako da su pred njim prodefilirala mnoga buduća zvanja od muzičara i filologa do trgovca i vojnika, a sva nastojanja Bethovenova da djeluju (od ličnoga primjera do školskih klupa) završiše se katastrofalno. Kasnije, dugovi, skitnje, balovi i žene, delinkvencija, pokušaj samoubojstva, sve je to djelovalo na Beethovena i njegovu izreku »Miser et pauper sum« i realiziralo se u svoj punoći. Tek vojnički je život Karla donekle popravio; nakon stričeve smrti (1827) postaje univerzalni baštinik, umire kao privatnik u Beču živeći pod konac života solidno i povučeno. Njegov sin Ludwig izgubio se negdje u Americi, a između njegove šestero djece posljednji muškarac Karl, žurnalist, umire 1917. u Beču u jednom vojnom lazaretu kao neženja i tako nestaje muških potomaka iz loze bonnskih Beethovena.

U Beethovenovim biografijama ističe se pozitivna ocjena za odgojne principe koje je on postavio za svoga »dragog sina« Karla. Čak neki kao Lux, A. Schmitz govore izražito o Beethovenu kao pedagogu, a Lenz s afirmacijom prihvaća Beethovenove pedagoške stavove. Pa ipak oprezni H. Rutz u svom dokumentiranom djelu o velikom muzičaru, pun skepse, pita se da li Majstor opterećen neurednim životom (gotovo boemskim), prilikama i žestokim temperamentom umjetnika može biti predestiniran za odgajatelja.

No Beethoven nije ove odgojne probleme rješavao u izolaciji svojih mansardnih sobica niti u okvirima svoga pomalo vulgarnog humora i ogorčene satire staroga jakobinca; njegovi planovi primarno pokazuju humanog čovjeka i utopistu, a nekonzekventno primjenjivanje principa dobrote, blagosti i ljubavi ne zbunjuje u vremenu kad su i u svjetskim pedagoškim relacijama dominirali ovakvi pogledi, naročito na odgojnu praksu.

(U stvari Beethovenovi stavovi ne znače nikakvu diskrepanciju prema osnovnim pedagoškim strujama tadašnjice. Jer filantropisti (Basedow, Campe, Salzmann, Trapp), zatim Pestalozzi koji je i suvremenik Beethovenov, pa Jean Paul, pjesnik i pedagog koji sa svojim »Levanom« (1807) predstavlja sintezu filantropizma i Pestalozzija, govore i teorijski i metodički jezikom ljubavi i blagosti kao jedino mogućim pozicijama za odgoj cijele ličnosti, cijeloga čovjeka.)

Beethovenu nije bila nepoznata pedagoška teorija. Napose polazeći od Rousseaua, za koga je čuo već u Bonnu, pa filozofiije prosvjetiteljstva (a u Rousseauu bilo je dosta Locka i Montaignea), Majstor koncipira pedagogiju »blage ruke«, pa će i njegov »dragi sin« postati neki eksperimentalni »Emil«, kome će »ljubeći otac« u ime razvijanja individualnih sklonosti nerijetko napuštati i svoj autoritet. Rousseauvski princip, da se odgajatelj i odgajanik ne smije nikada rastati, prihvatio je zanosno autor »Fidelija«, čovjek pun ljubavne čežnje (ciklus »An die ferne Geliebte« upravo u 1816, dakle prvoj godini kuratele nad Karlom!), čovjek bez djetinjstva, bez obitelji, živeći u celibatu, pun samosvijesti i odgovornosti, sav u odgojnim planovima za »dragoga sina«, a upravljenim na budućnost.

A vremena su nesigurna. Finale Bečkog kongresa. Sto dana. Waterloo. Usprkos reakcionarnoj Svetoj Alijansi, Evropa je puna kaosa i krize, kad evropski Hamlet, da se poslužimo kasnijim citatom Valeryja, gleda u milijune sablasti.

Pa ipak Beethoven ne prihvaća u cijelosti Rousseaua. Kao što je Compayré prigovorio piscu »Emila« da je izostavljanje svakoga principa autoriteta osnovna slabost njegovog sistema, tako i Beethoven ne akceptira misli Jean-Jacquesa o iskonski dobroj prirodi, jer misli da je ljudska narav slaba pa je treba voditi do ojačanja. Ili odbacuje metodu »laissez faire« i, što dalje, boreći se s odgojnom praksom, raste u njezinim okvirima ona antiteza: »führen oder wachsenlassen« (koju je pedagoški obradio kasnije Th. Litt). Ne zapovijedati, ne moralizirati (što će kasnije po Rousseauu prihvatiti i Tolstoj!) u onom polaritetu »dragoga sina« i Beethovena značilo bi in ultima linea i ne realizirati onaj po Beethovenu postavljeni odgojni cilj: »Obrazovati bolju ljudsku narav« (eine bessere Menschennatur bilden).

Tvorac »Egmonta«, slobodar koji je od konzula Napoleona očekivao ostvarenje primarnih principa Platonove Države, gleda u klasičnoj filozofiji, literaturi i kulturi uopće osnovnu orijentaciju za svoga sinovca. On ga hoće uputiti u tekstove koji će mu kasnije kao npr. stihovi Odiseje biti i utjehom, s puno melankolije on će indiferentnog ili pasivnog dječaka kao »ljubeći otac« odgajati za budućega muzičara, dostojna imena Beethoven. Fasciniran primjerima u obitelji Scarlatti i Bach, predaje Karla na poduku Czernyju savjetujući mu blagost i strpljivost, makar je veliki Majstor prema svojim učenicima znao biti često i brutalan.

Nezadovoljan Karlovim školovanjem u internatima (kod Giannatasia del Rio od 1816—1818, pa kod J. Kudlicha, a kasnije kod pestalozzijevca J. Blöchingera 1819), Beethoven optužuje internate s pedagoških metoda, tradicionalnih srednjovjekovnih shema, polemizira sa sistemima rada, iritira ga fizičko kažnjavanje; opsesijom odgojnog protektora u pismima Giannatasiu del Rio sugerira krajnju obazrivost prema svom štićeniku, ali i ne krije zabrinutost zbog Karlovih neuspjeha. U pronalaženju krivice za renitentnog dječaka nalazi frivolnu Karlovu majku, nju konstantno naziva »kraljicom noći« (aluzija na onaj maliciozni ženski lik iz Mozartove »Čarobne frule«). Jer Beethovenov visok pojam o majčinoj odgojnoj ulozi svakako je asocijacija na onu dragu i nezaboravnu Mariju Magdalenu Kewerich, majku-patnicu iz jadnoga i tjeskobnog bonnskog djetinjstva. A ova mu je dostojni pendant velike Marie Letizie Ramolino (Madame mère) slavnoga Konzula. Pa kada rezignirano govori o Johanni Reiss, raste veličinom spoznaja o majkama Luthera, Goethea i Schillera.

A tu jadna Johanna (za vrijeme Bečkog kongresa i brojnih balova intimno će se nazivati Jeanette) koja ga tuži sudu kao nesposobnog i fizički i moralno, gluhog čovjeka, sumnjivih religioznih i opasnih političkih naziranja, sve to u doba Metternichova policajnog sistema, kad to znači denuncijaciju, u formi sitnih i dosadnih paskvila koji gode, naročito anonimni, nabrušenim policajnim beamterima.

Kad 1819. Beethoven gubi pravo kuratora, on se još ne predaje. »Koliko boli za Beethovena«, zapisuje u svoj Dnevnik Fanny Giannatasio, tiha štovateljica velikoga Majstora. A upravo te godine dolaze riječi mladoga Schopenhauera, koji u knjizi: »Die Welt als Wille und Vorstelung« skida sa života Mayinu koprenu i proklamira: bol je neizbježiva, jer je ovaj svijet najgori od svih mogućih, smisao pesimizma.

Konačno 1820. satisfakcija za Beethovena, on jedini postaje kurator Karlu. Opet jedan novum: tu odgojnu kategoriju treba razbiti na nove elemente, odbaciti nevrijedno u dosadašnjem školovanju, u kući uz prisustvo odgajatelja započeti novo djelovanje, direktno: živi primjer (»Exempla trahunt«). Prenio je Beethoven svu svoju ljubav na Karla i sve brige svoje, podvlači R. Rolland, a posljedice su bile sve nove i strašnije boli. To je već onaj »kasni« Beethoven, više ispaćen nego star, kako ga gledamo s portreta Schimona ili Waldmüllera. Opet su napetosti oduzimale dragocjeno vrijeme onom stvaralačkom razdoblju od kantata na Goetheov tekst do koncepcija dijelova Misse solemnis i Devete, rad je kruta realnost i znoj, a ipak nije umjetnost fata morgana života, kako hoće Lenz. Bol, svakidanja pratilja velikoga Majstora povećana je Karlovim neuspjesima u gimnaziji i politehnici. Anticipirane odgojne sheme srušiše se neuspjehom budućeg filologa. Tamo dugovi, Prater, zlo društvo, kockanje, stid nad loše odjevenim stricem, svakodnevni konflikti s »Lümperlom« (nadimak Karlu iz veseloga društva), a tu citati po Plutarhu, upravo neurastenično traženje novih odgojnih formula, jalovi plaidoyer o slabom karakteru i lošoj naravi, retrospektiva onih mučnih odnosa među braćom (osim Thayera svi biografi upravo reljefno prikazuju Nikolausa Johanna, apotekara i posjednika kao i Kaspara Karla, bankkasirera, čas u puzavom odnosu, a čas u zavisti i izrabljivanju položaja znamenitoga brata. Jer on ne smije zaboraviti da im je brat. On ima pristup k ekscelencijama i sigurno je bogat. Dakle, uzalud je pisao Ludwig van Beethoven: »Friede, Friede, sei mit uns«).

A kad je Karl, stojeći pred ispitom na politehnici, pokušao 1826. samoubojstvo, katastrofa je bila neminovna u svim odgojnim regionima. Sramota, policija, kazna za »dragoga sina«, upravo one pretposljednje godine života, kad Majstor planira Desetu i završava zadnje kvartete. Samoubojstvo — evociranje na one listopadske dane 1802. u Heiligenstadtu, Probus-Gasse i Testamenat. A tu, mizerija, nesposobnost, kukavni bijeg iz života!

Te je godine umro kompozitor »Oberona« Carl Marija Weber, a mladi Schubert stvara Gudalački kvartet u d-molu i slijedit će za dvije godine Beethovena u smrt.

Bolesnom Majstoru uspije pomoću staroga prijatelja Stephana v. Breuninga spasiti Karla od zatvora, zagovorom kod F. v. Sutterheima odlazi Karl regimenti u Iglau.

Finale: Još nekoliko pisama, oporuka stričeva u korist Karla i smrt stričeva u bečkom Schwarzspanierhausu 26. III 1827.

Danas u ovim odgojnim relacijama treba gledati principijelna pitanja o odgojivosti uopće. Usprkos aksiomu o patnji koji kartezijski formuliran glasi: Trpim, dakle jesam — odgojitelj i odgajanik nisu se sreli nikada u obostranoj duhovnoj ljubavi, u onoj srodnosti koja traži uzvraćanje. A to znači događanja u unutrašnjoj sferi, unutrašnji proces. Beethoven nije bio hladni racionalist, njegov je čitav život paradigma ljubavi i dobrote, bio je »srcem velik«, kako bi rekao R. Rolland, kome i u tipologiji odgajatelja (ukoliko bismo u pojam odgajatelja implicirali one sprangerovske oblike) odgovara sinteza svih vrijednosti, a socijalni tip važan za pravoga odgajatelja napose. No sinovac Karl, razmažen, bezvoljan, kasnije impertinentan i arogantan, daleko je od one usrdnosti i unutarnje rezonancije, kako to traži mogućnost odga-

janja. Beethoven, kome su bile drage misli Kantova kategoričkog imperativa, odabirao je za odgojnu praksu ono najvrednije. Zato i doživljava dramu, kako je to Georges Duhamel našao u jednom Adagiu prvih kvarteta i formulirao: affettuoso e appassionato. Zar to nije dovoljno, pita Duhamel, da se razumije čitava drama? Odgojiti: kao da se tu pojavljuje u onoj vatri odgajateljskog erosa, gdje je svaka mjera povišena u naivnosti do patnje (karakteristična je ona Beethovenova izjava: »Želim dokazati da oni koji rade dobro i plemenito moraju zato trpjeti«) i ovo rasipanje dobrote naišlo je na otpor, ravnodušnost, sumnjičenje, pa čak i negaciju, što je bilo intenzivnije i obilnije. Uostalom zar nije i ona slavna odgojiteljska quadriga s »vijekom djeteta« (Rousseau, Keyova, Tolstoj, Tagore) doživjela ne samo korekturu svojih ideja nego i negaciju u odgojnoj praksi?

Taj cijeli kompletni čovjek (po W. Furtwängleru) shvatio je da je odgojna funkcija u biti stvaralačka, iz te spoznaje povukao je konzekvence, u binarnoj relaciji: odgajatelj-odgajanik, projicirao je prvenstveno sebe, svoj stvaralački svijet. Jer Beethovenovo »dobro« fundirano je na dubokom ethosu, a one njegove čak ponekad i bolećive inspiracije, naivne često poput tepanja, a čas patetična zaklinjanja upravljena su Karlu, ne kakav jest, već kakvog ga odgajatelj želi. A ona gruba, no realistička rečenica, odgovor Karlov da je postajao gorim što je stric želio da postane boljim, svjedoči da su se na odgojnom putu srela dva tuđa čovjeka, krhki mostovi iz djetinjstva porušeni su u pubertetu i mladenaštvu. I onaj koji je proklamirao dobrotu, slobodu i istinu kao najviše norme nije doživio samo neuspjeh, nezahvalnost, cinizam i neprijateljstvo nego i poniženje i smrt prije fizičke smrti.

Grillparzer je u značajnom nadgrobnom govoru podvukao: »Ostao je osamljen jer nije našao drugo Ja«. Nije to bio govor samo pro domo sua nego i smisao poraženoga u odgojnim relacijama koji je jednak onome najtežem za muzičara: gubitku sluha.

A nije li slom onih odgajalačkih intencija još i veći poraz?

Međutim, ma kakav odgovor bio, on neće implicirati one tendencije koje su u svojoj knjizi postavili E. i R. Sterba u svom psihoanalitičkom pokušaju opisa odnosa Beethovena i Karla. Naime misao o Karlu kao žrtvi nije prihvatljiva, pa makar vodila i do »demitologizacije« Beethovena, koju ovi autori zastupaju.

Ante BAČIĆ FRATRIĆ

Dokument

Skupljeni u hodniku, čekali smo Marina. Vrata svečane dvorane, u kojoj smo maloprije primili diplome, lagano se otvoriše i na njima se pojavi Marin s papirnatom tubom u ruci.

— Naprid, Marine! — reče mu Ivo.

Marin se namjesti na vratima, zauzimajući pozu trkača, podigne diplomu kao štafetnu palicu i uputi se trčećim korakom dugačkim hodnikom prema društvu. Kad je stigao, duboko udahne zrak i reče:

— Konačno! Sad sam svoj gospodar i mogu ić' di me je volja.

Oko nas se natiskaju učenici iz mlađih razreda i pozorno gledaju u te naše žućkasto išarane papire. Pero Bračanin pogleda u Marina i kao da ne vjeruje u njegove riječi, reče:

— Misliš?

— Ne mislim, već je to tako! Uostalom — nastavi Marin — ova diploma nije valjda običan bokun karte. Ili je?

— Ono ... jest da nije običan bokun karte. Od obične karte se razlikuje po svojoj izradi ... cini i vridnosti.

— Kako to po cini? — znatiželjno će Ivo.

— Lipo. Ovi te foj, kao i sve nas, stoji puno šoldi. Mislija sam reći trinajest godin školovanja. A kad bi se sve te puste godine pretvorile u pineze ... ispala bi grdna suma! A jedan obični foj karte stoji samo 5 dinari.

— Dakle, momci, — nastavi Marin — a sada ću poiskati posla u jednom najsolidnijem i najboljem poduzeću.

— Sila si ti Marine! — reče mu Vlado, tapšajući ga po ramenu, pa nastavi:

— Ovaj naš Marin misli da je sada s ovom diplomom povukao svetoga Duju za bradu, pa od silne radosti i ne zna koliko još sve mogućih papira triba priložit uz molbu za prijem u službu! Ajde Srećko, pročitaj što je ono tebi odgovorila »Obalogradnja« na tvoju ponudu!

Srećko izvadi iz džepa jedan list šaroliko ispisanog papira, razvije ga, prinese ga očima na udaljenost od kakvih dvadesetak centimetara i stade lagano, naglašavajući svaku riječ, čitati:

— »... voljni smo vas primiti u službu. U tu svrhu, uz molbu, morate priložiti slijedeće dokumente:

1. — Sudski ovjereni prijepis diplome.

— E, što ti je ta diploma silna stvar. Čak i sudski prijepis možeš priložiti ... Dabome, razumljivo. Tà nećeš valjda o r i g i n a l. Njega ću ipak

uokviriti i ... na njega uvik pokazivati prstom sinu, da vidi kad mu je otac posta zril čovik — reče Marin, a Srećko nastavi čitati:

2. — Krsni list.

— A za kog će mu to vraga? 'Ajde, diplomu moraš priložiti, da ljudi vide da se ti, i pored onoga što na tvojoj diplomi piše, zoveš — Frane Piteša, po umisto mene i s mojom rođenom diplomom, neće nitko ići tražiti posla. Ili možda ovo nisam ja? — završi Frane.

Boris će mu na to:

—Pitaš zašto traže krsni list? A kaži ti meni, Frane, da li tebi neko mora virovat da si ti Piteša? Jer, oprosti, na čelu ti nije napisano nikakvo prezime, je li tako?

— Ali mi zato piše na osobnoj iskaznici i na diplomi!

— U redu, piše. Ali nije dovoljno, jer je diploma školski dokument.

— A osobna iskaznica? — ponovi Frane.

— Oštija, osobna iskaznica nije krsni list. To je Frane moj legitimacija i ona služi svojoj svrsi. A poduzeće ti neće iz nje pripisivat generalije jer to i nije njegov posao. I konačno, škola ti je sve opće podatke upisala na diplomu iz tvojih prijašnjih svidožba koje ona čuva za sebe. A poduzeće traži za sebe, dragi moj, da ti njemu dokažeš i službenim putem da si tehničar, a ne cukun. Ali, krsni list? Tà svak zna da sam to ja i da spolu muško.

— Asti Gospu. Zar se i spol traži? — začuđeno će Marin.

— Dabome, Marine moj. Ko je dužan tebi virovati da si ti muškarac? Niko! Znam da jesi. Ali poduzeće hoće da službeno zna da si muško, jer te onaj sekretar prilikom prijema na posao neće pipat, da se osobno uviri u tvoj spol. Dabome da neće. Zato na tvojoj krštenici lipo, pored ostalih podataka, piše i »spol djeteta«. A to nije tek onako napisano.

— Aaaa? Sigurno se ranije neka žinska 'tila pritvorit u muškarca, pa joj to nije pošlo za rukom? — uzdahne Frane.

— Možda?! — reče Ivo.

3. — Uvjerenje o nekažnjavanju.

— To nam je jasno, dalje! — grmimo mi u jedan glas.

4. — Potvrda o biračkom pravu.

— A ča će im ta potvrda, pobogu braćo? Ja tražim posal, a oni potvrdu o biračkom pravu. Ne mislim se ja valjda kandidirat, kad dođem tamo, za diretura — reče Jure.

— Ne boj se Jure! Nećeš ti bit direktor. Za ti posal triba bit naročito nadaren. A ko zna... možda budeš nekakav šef u poduzeću, to se može dogodit. I zato tribaš imat pravo glasa. Drugi biraju tebe, a ti druge. I tako to ide.

— Dabome! — složi se Jure.

5. Radničku knjižicu.

— To nam je jasno, dalje!

6. — Svjedodžbu o državljanstvu.

— Zar i to? — začuđeno će Rnjak.

— A zar mi nismo državljani i bez tog foja? — upita Slaviša.

— Ne! — odlučno će Boris Krstulović.

— Kako to ne? A rodili smo se ovdi i govorimo naški.

— I Turčin može govoriti naški, a ipak ne bit naš državljanin.

— Ali, ja nisam Turčin. Ja sam Rvat!

— Jesi li u to siguran? — upita Boris Slavišu.

Asti Mande, siguran? Dabome! Ako je moj otac bija Rrvat, onda sam i ja!

— Ali je tvoj otac, i pored toga što je bija Rvat, bija austrijski državljanin.

— A ja sam jugoslavenski! — odlučno će Slaviša.

— Tako je Slaviša! Ti si jugoslavenski državljanin, rvatske narodnosti. I zato to svoje jugoslavenstvo moraš dokazati svidožbom.

7. — Liječničku svjedodžbu ...«

Kad je Srećko spomenuo liječničku svjedodžbu, društvo udari u grohotan smijeh. — Mlađi drugovi nas gledaju, kao da bi nam htjeli reći: »Čemu se ovo sada smiju.

— Zar i to traže? A mi smo jadni mislili da je ta potvrda bila jedino potribna inžinjeru Grgi — reče Ante Balija.

— I nama je ta potvrda i te kako potribna — stade nam objašnjavati Baldo, pa nastavi: — Ne možeš, jednostavno, prilikom stupanja na posal, na pitanje sekretara poduzeća: »Kakvog ste zdravlja, mladiću?« odgovoriti: »Zdrav sam ka riba!« Ti možda misliš da si zdrav ka riba, ali se može dogodit da se neko ko radi s tobom, dakle iz tvoje blizine, stade neprimjetno češati, ispočetka lagano, a poslije sve jače, i kad mu to dojadi da ode do sekretara koji te primio na posao, upitati ga: »Je li, a od čega vam boluje onaj novajlija?« A sekretar, jer je povjerovao tvojoj riječi, odgovori: »Taj ti je zdrav ka riba!« A onaj mu jednostavno reče: »Vjerujem vam da je zdrav ko riba, ali vi meni objasnite zašto se ja ranije nisam češao, a sada moram? Nego, dajte vi meni pokažite njegovo liječničko uvjerenje!« Sekretar mu naravno ne može pokazati nikakvog uvjerenja, jer ga ti nisi priložio. Zato se ono i traži.

Mlađi drugovi su nas još uvijek znatiželjno promatrali. Jedan od njih pristupi Marinu i upita ga:

— A zašto ste se ono svi grohotom smijali kad je Srećko spomenuo liječničko uvjerenje.

Tada Marin pogleda u mene i reče mi:

— Daj ispričaj ovim malim zelembaćima onaj slučaj s Grgom!

— Ispripovidit ću im, ukoliko su naši za to?

— Sada, kad imamo diplomu u žepu, ispričaj im! — zagrmi društvo.

I ja im ispričam slijedeće:

I

Nad splitskim nebom nije bilo nijednog oblačića. Sunce je nemilice peklo sve od reda. Asfalt na ulicama i na obali toliko je razmekšan da ti potplati cipela propadaju u njega. A s mora uopće ni traga vjetru, iako je nebo prema Hvarskim vratima maglovito. Palme na obali ispred Engleskog konzulata i one ispred »Gradskog podruma« sablasno mirne i nepokretne. Ulice su puste i bez šetača koji su potražili utočište negdje u debeloj hladovini borova na Marjanu ili se hlade u vrućoj vodi na Bačvicama. U luci, usidreni trabakuli, puni bačava s vinom, koje su doveli iz Račišća i iz Prigradice, če-

kaju da ih istovare. Po palubama trabakula uzvrpoljili se mornari oko kuhanja ručka. Jedan od njih čisti zubaca i nešto psuje. Valjda mu je neka kost ušla u ruku. Drugi raspiruje oganj na malom štednjaku, dok barba s metlom u rukama i bujolom mora riba kuvertu.

Oko dvije po podne na obalu stiže Gojko. Pristupi Peri koji je promatrao trabakule i reče mu:

— Lipi dan, Pero, a?

Pero skrene pogled od trabakula i pogleda u došljaka.

— Lip, dabome, samo je vraški vrilo. A di si se to zaputija po ovoj žegi? Da slučajno ne greš negdje u faćku?

— U faćku? Mogao bi i tamo, ali mi se ne ide. Dojadilo mi je ovo učenje, pak sam odlučio da malo izađem na šentadu. Znaš, ovo učenje mi ide na živce. Uči, uči, uči ... i na koncu — kolac. Dovraga! Hoćeš sa mnom?

— A di? — upita ga Pero.

— Gremo na Marjan. Kamo ćeš ić, ako ne tamo.

Dva se prijatelja zapute obalom prema svetom Frani, pa ulicom iznad njega, ravno prema Marjanu.

Penjali su se skalinadama put Marjana, ispod njih je ostajao grad sav u rumenilu. Sunce još visoko stoji na nebu. More dole u luci i tamo prema Braču, mirno kao ulje. U daljini, prema vratima Šolte, vidi se parobrod na putu prema luci. Toplo je i prijatno. Svugdje se unaokolo osjeća miris procvjetale prirode. S ovih skalinada pruža se divan pogled na splitski zaljev i njegovu panoramu, sve tamo do kose Klisa. Najednom Gojko pogleda prema dnu skalinada, okrene se prema svom drugu i reče mu:

— Neka me vrag odnese, ako ono ne ide Grga?!

— Što ga nosi amo! — pomisle obojica, skoro bijesni što će ih zateći u šetnji. Naime, šetnja za njegov pojam, kao i za pojam ostalih profesora predstavlja uzaludno izgubljeno vrijeme koje se moglo korisno upotrijebiti u učenju školskih lekcija. To »izgubljeno« vrijeme učenici neopravdano trgaju od svojih predmeta kad god im se to prohtije.

Čuj, kada on prođe mimo nas, ti okreni glavu u stranu. Ovako. Naprosto ne primjećuješ ga. Tako!

— Kako to ne primjećuješ ga, a prolazi ti ispred nosa?

Gojko ironično pogleda Peru, te će mu:

— A, jesi cukun! Kako ne kapiraš? Jednostavno ne primjećuješ ga i kvit. Ako ga ne primjetimo, bit ćemo oslobođeni od gledanja njegovog teatralnog klanjanja kojim nas misli usrećiti. Je li sada kapiraš?

— Kapiram, u redu! — složi se Pero, i obojica skrenu sa staze pod čempresе. Svaki od njih izabrao je po jedno drvo kao busiju iza koje će moći promatrati dolazak inžinjera Grge.

Grga se lagano približavao. Išao je uspravno, svečano, upravo dostojanstveno, očito uživajući u tome što za sebe može reći:

— I ja sam živi stvor božji, čovjek inž. Grga A., arhitekt (a, mora se priznati, nije mala stvar biti inž.), jedini živući učenik slavne stare velike praške škole. Da, jedini živi inženjer slavne Velike praške škole.

I on ponovno nastavi šetnjom, lagano se uspinjući stubištem prema muzeju. Oni su zaklonjeni iza čempresa, kao hajduci iza busije, promatrali

kako se slavni inžinjer šeta alejama Marjana i uživa u prirodnim ljepotama ovog divnog splitskog perivoja.

Lagano, čim je on nestao iza zavoja drvoreda, dva prijatelja iziđu iz svoga skloništa i upute se prema gradu. Usput je Gojka mučila misao da li ga je slavni inžinjer primijetio. I ukoliko ga je primjetio, a pozdravio ga nije ni jedan od njih, tada ih vrlo lako može poslužiti jednim nepredviđenim ukorom koji nije ni najmanje prijatan pred kraj polugodišta. Stigli su na obalu. Kad su se opraštali Gojko reče Peri:

— Ako nas je vidio, naše će vladanje odmah sutra biti degradirano. Ali ako nas nije primijetio u šetnji, bolje za nas.

— Uostalom, o tome neću ni voditi brigu, jer ćemo to ionako sutra doznati odgovori Pero.

II

Zvono na hodniku najavi početak sata Nacrtne geometrije ili, kako je mi đaci popularno zovemo, Deskriptivom. U tom času na hodnicima nastaje prava jurnjava jer iz tih hodnika vode vrata u pojedine razrede: **P2, P3, A2 i V1.** Ranije nisam razumijevao značaj tih šifriranih grana znanosti. Nešto kasnije sam i to razumio. Naime, šifre koje su bile ispisane iznad vrata svake naše učionice označavale su: slovo **P** učionicu u kojoj su učenici učili ceste (puteve), tunele, željeznice i još mnoga druga korisna znanja koja ti u praksi uopće nisu potrebna. Ono **A** je značilo da učenici u razredu s tim velikim latinskim slovom uče arhiktekturu ili zgradarstvo. Šifra **V** znači da se učenici u razredu s tim slovom uče vodogradnje i melioracije. To mu dođe, kao što bi rekli naši otočani: — Studiraju judi gradnju mola, riva i lanterna. Brojevi uz šifru znače koji je to razred: niži ili viši. Jer nije svejedno u kojem se broju nađete. Ukoliko ste, recimo, upali u **P4**, to znači da ste upali u zadnji vagon, iz kojega slijećete na diplomski, ukoliko je dinamični udarac i opruga tako jaka da vas do tamo izbaci. Ukoliko je pak opruga zarđala, to znači ukoliko niste učili, tada ona pod vašom težinom (a i uslijed dinamičnog udarca) pukne a vi, jasna stvar, padnete. I jedini izlaz koji vam tada ostaje jest da ponavljate godinu. A to nije tako loše — vjerujte mi.

Dakle, čim je zvono najavilo početak sata deskriptive, mi na vrat na nos pojurimo u razred. S nestrpljenjem smo očekivali profesora. Već iz prvih klupa čujemo šaputanje:

— Ma nije moguće da će baš on predavati deskriptivu i zgradarstvo?!

— Ma kad ti kažem.

— E to mi ne prija — reče moj susjed.

— Čuj, jadan ne bija — ponovno se oglasi on — Grga će predavati i zgradarstvo. Teško nama i našim nacrtima. Takav se uistinu ne nalazi na rivi, a možda takvog i ne sritneš u životu.

— Kamo sriće — progovori Gojko.

— P—s—s—t—t—t! — čuje se Stanislavova opomena.

U razredu zavlada grobna tišina. Mesingana ručica na razrednim vratima polagano se pokrene. Uz škripu, vrata se polagano otvaraju. Upravo, lijeno, lagano, lagano, sve bliže Vladi. Dalje ne mogu, jer su zapela o nje-

govu klupu. Kroz tako odškrinuta vrata, prvo ugledamo glavu s prorijeđenom kosom žućkaste boje. Zatim se pomoli prilično lijep par ušiju, pa sentimentalno plave oči, malo duguljast orlovski nos, razvučena usta na objema stranama i izdužen vrat, koji završava negdje ispod ramena, duboko u kostima trupa. Čim je provirio kroz odškrinuta vrata, pogledom je obuhvatio cijeli razred. Zatim ugledasmo dugački trup, dugačke ruke i još nešto strašno, ali to smo morali ugledati još ranije — ugledasmo razredni katalog, crnu knjigu u koju se upisuje naša p a m e t, a izražavaju je profesori i inžinjeri arapskim brojevima od jedan do pet, već prema svome raspoloženju i navici. Taj katalog nam je bio najomraženiji, barem meni.

Konačno, pošto je sve pogledao, slavodobitno uđe kroz vrata, kao neki Napoleon. Tad mu ugledasmo i noge, uvučene u dosta dugačke bječve, zaista dosta dugačke, a i sav je bio nekakav div, tako da se ja i danas čudim kako je mogao proći kroz ona jadna razredna vrata.

Lagano, više dostojanstveno, radi dojma vjerojatno, priđe katedri, prozivnik metne na nju i sjedne na stolicu. Ponovno primi prozivnik i otvarajući ga, zaustavi se na prvoj stranici, kao da o nečemu razmišlja, te počne:

— Gojko B.! — pročita on to ime s nekom naročitom nasladom i povišenim glasom.

Iz trećeg reda do zida ustane koštunjav mladić, garave kose i lica, plahog pogleda, upre pogledom iz svojih žarometa u inžinjera Velike praške škole i u svog jučerašnjeg poznanika sa šetnje po Marjanu (ukoliko ga je taj i primijetio) i reče:

— Ja!

Inžinjer podigne svoje krupne oči na njega, kao da bi ga njima htio progutati, te nasmiješivši se neprimjetno sebi u brk, reče:

— Sidi ... pripremi nacrt za pregled!

Iz onog inžinjerovog pogleda kojim ga je izvolio usrećiti odmah na početku školskog sata Gojko odmah razabra da ga je slavni inžinjer i te kako jučer primijetio, zato nevoljko sjedne i stade tražiti nacrt za pregled iako mu je bio na dohvatu ruke.

Bio sam radoznao kako on pregledava i ispravlja naše radove i kako ore po našoj muci i trudu. Ustao je sa stolice, držeći u ruci nezašiljenu d e b e l u crnu karbucin olovku, a već smo se te olovke uplašili više nego njega, jer gdje ta olovka ostavi svoj trag — slobodno nacrt možeš baciti u peć! Te se olovke i Gojko uplašio kao zmije, zato je tako nevoljko i pripremio nacrt za pregled.

Prišao je Gojku i pogledao u crtež. Mi, radoznali, natiskivamo se oko Gojka i nastavnika. Kakva familijarnost.

— Hmmm, kao cjelina nije loše ... izrađen. Ali ... ako malo bolje pogledamo ... — prinosi ručno povećalo nad crtež te s njim obilazi s kraja na kraj, stalno mrmljajući nešto nejasno i nerazumljivo. Gojku samo krupne kapi znoja padaju niz lice (iako u razredu nije baš vruće) i već gleda kako se ta crna neman, odnosno olovka, ispružila po njegovu crtežu. — Dakle, mladi kolega (ovo kolega naročito naglašava), ovo ovdje nije baš sretno riješeno, — pokaže olovkom na hodnik — pa ove kote ... se ne crtaju tako ... mladi kolega. Uopće, ovdje se na prvi pogled i ne primjećuje ništa lošeg i slabog. Ali ... kao što i sami vidite, ispod povećala se mnoge

stvari f a n t a s t i č n o povećavaju (aludirao je na jučerašnju šetnju). Da ... mladi kooollleeegggaaa ... fantastično povećavaju ...

Gojko se malo pribere od prvog udarca te nekim tužnim glasom progovori:

— Ali, šjor inžinjer: pa znate i sami da je moj izvlakač linija prije motika nego izvlakač; pa tuš je vrlo slab (ovo je bilo vraški točno), a i papir kako vidite upija tuš.

Gojko malo zastane, toliko da vidi kakav su dojam napravile njegove riječi na slavnog inžinjera stare praške škole, pa nastavi:

— Ja sam se trudija da napravim dobar crtež ... i mislim da je konačno u našoj struci važnija točnost od njegove estetike, šjor inžinjer.

Inžinjer Velike praške škole podigne svoj gnjevno hladan i prodoran pogled na nesretnog učenika i zagrmi kao sirena splitskog brodogradilišta kada objavljuje svršetak radnog vremena:

— Točnost ... Estetika! — zagrmi inžinjer tako jako da smo svi od tog glasa pobjegli u svoje klupe, skačući jedan preko drugoga.

— Vi ... mladi kooollleeegggaaa hoćete da se izrugavate sa mnom, a? Ta pogledajte i vi ostali!

I mi se bojažljivo i sa strahopoštovanjem približimo Gojkovoj klupi da vidimo taj nacrt »Tlocrt jednokatnice«.

— Vidite li ovo, koleeega Gojko? — To on pokazuje na one točkice, nastale od tuša i slabog papira. — Te točkice izgledaju ... — nastavi slavni inžinjer Velike praške škole — kao da su muhe napravile onu s t v a r po ovom nacrtu. Sramota! Od vas nikada ništa neće biti, i što ste zaboga, uopće došli na Tehniku? — završi nastavnik, pošto je zaključio da od Gojka nikad ništa neće bit, pa nastavi:

— Dakle, kolega, pogledajte kako ne valja da se izrađuju slabi crteži.

Velika crna k a r b u n c i n olovka podignula se nad bojište, opisala je zrakom (jer naši pogledi je slijede kao radar avione) luk, naglo se spustila, napravivši dva munjevita manevra na bojištu i ostavila iza sebe jedno veliko slovo i k s preko cijelog crteža.

Učenik Velike praške škole slavodobitno baci svoj zadovoljan pogled na djelo koje je napravila crna karbuncin olovka i najsvečanijim glasom izjavi u nadgrobnoj tišini što je zavladala razredom poslije toga bombardiranja:

— Ovaj nacrt ne valja ništa! — i produži put katedre.

Gojko, duševno slomljen, baci očajan pogled na bojište i rezultat borbe govoreći:

— Stari vraže, osvetija si mi se, nima što!

III

Započeo je novi sat: sat armiranog betona. Razredna vrata se ponovno otvaraju, ali se nitko od nas ne okreće prema njima, da vidi tko ih otvara. Znali smo tko ulazi i zato smo radije još jednom pogledali u knjigu.

Nastavnik je ušao i kao po običaju sjeo za katedru, metnuvši katalog na nju. Odjednom, kao vodom oparen (on je bio naš razrednik) naglo se podigne sa stolice, ponovno sjedne i još jednom pogleda na prvu stranicu u katalog. Uvjerivši se da je dobro pogledao, bijesan kao ris zagrmi:

— Sramota, sramota! Ovome se nisam nadao od jednog kolege. Kakvu je ovo glupost napisao u ovaj dnevnik.

Mi začuđeni pogledamo u razrednika, raširenih zjenica i jednostavno ne vjerujemo svojim rođenim ušima u ono što čujemo. A ipak se jasno čuje, zapravo čujemo svi, kako naš nastavnik ponavlja ogorčen:

— Sramota, kakve su ovo tričarije. Ovako nešto glupog napisati u katalog Tehničke škole. Moj kolega vjerojatno misli da je ovo škola za odgoj književnika i pjesnika, ili nešto slično — zaključi nastavnik.

Mi u čudu gledamo u razrednika i mislimo: teško onome koga sada započne s propitkivanjem iz betona. Htjeli bismo znati, zašto se on tako razgnjevio i što je to tako strašno napisano u prozivniku da ga je toliko oneraspoložilo. Svi smo željeli doznati što je, ali nitko od nas nije smogao toliko snage i hrabrosti ustati sa sjedišta i odvažiti se zapitati:

— A što je to tako strašno tu napisao, šjor inžinjer?

Nehotice pogledam u Gojka. Bio je blijed kao vosak. Vjerojatno je zaključio kako se sva ova galama na njega odnosi. Ipak, smogavši malo hrabrosti i prisebnosti duha, on podigne dva prsta desne ruke uvis i upita:

— Možda se sve to skupa odnosi na mene, šjor razrednik? Zato bi Vas zamolija da nam, ako je to moguće, pročitate tu primjedbu.

— Baš je o tebi riječ. I kad si već ustao da pitaš — slušaj! A i vi isto!

— Jednog lijepog proljetnog, vrućeg dana, dok je sunce visoko sjalo na nebu, šetajući stazicama Marjanskog perivoja, spazim đaka B. Gojka koji, na moj pozdrav, okrene glavu u stranu, kao da me ne pozna. Molim gospodina razrednika da tog bezobraznika koji ne zna poštovanja iskazivati meni, kazni po školskim pravilima! Inž. Grga A. v. r.

— Dakle ... čuli ste ove stihove u prozi?

— Nije to loše napisano — reče Vlado — samo nije čisto pjesnički. Nu, ja bi i taj nedostatak oprostija, jer posjeduje olakotnu okolnost, što je inžinjer Velike praške škole i jedini živući stari stručnjak te klase. Osim toga i dobar je planinar.

— Pjesnik ... i to je on, ali amater — reče Gojko kojemu je tek sada postalo jasno u kakvu ga je kašu uvalio slavni inžinjer.

— Veliki stari amater! — dodade naš razrednik, ustajući sa stolice s prozivnikom u ruci te, ljut kao zmija (a ovakvog ga uopće nismo poznavali), izleti iz razreda, kao nošen jugom.

Mi, svi odreda, zinemo od čuda i stademo komentirati taj »bijeg«, svak na svoj način.

— Bit će zbrke u zbornici! — reče Marin Blažić.

— Hoće, nagrabusija je Grga! — doda Ivo, našto mu Gojko odgovori:

— Muči matunu i ne budi naivan.

— E, nije on nagrabusija. Nagrabusili smo mi, jer soko sokola nikada ne napada zato da mu krila slomi — doda Smajo.

— Vlado, ti si nika vrst našeg obavištajca. Leti kako znaš u zbornicu i donesi friške visti. Pridosićam da će se nešto zanimljivo dogoditi — završi Srećko Boban.

— Svakako ću ić jer moram vratiti trokute i šestilo u ormar. Za doć do ormara, moram proći kroz zbornicu. Divno, zar ne?

— Divno, dabome! — graknemo u jedan glas.

—Čekaj, Vlado! — reče mu Frane Piteša. — Prvo triba pogledati, da li koji od razreda sad ima geometriju ili deskriptivu. Ukoliko te satove nima niko, onda trokute neće niko ni tribati. U tom slučaju biš moga ostat u »bunkeru« dok svi profešuri ne odu na novi sat, a ti biš posli izašao poslidnji i jednostavno rekao da si bija u kondutu.

Frane se tada nečeg sjeti i okrečući se našoj kolegici, reče joj:

— Maro, ti si žensko. Potrči gore na hodnik o profešuri pogledati da li koji razred sad ima te predmete, ali pospiši! Ti, Vlado, stoj ovdi i čekaj!

Uskoro se Marica vratila i izvijestila Franeta da je »teren čist«. Frane pogleda na sat i reče:

— Vlado, do kraja sata priostaje još pet minuti. Uzmi pribor i biži. Vrati se tek onda kad zbornica bude prazna!

Vlado, sav sretan što nam može poslužiti kao obavještajac u ovom pothvatu, otrči stubištem da izvidi kako teče konferencija iza zatvorenih vrata profesorske zbornice u vezi sa slučajem »Jednog lijepog proljetnog, vrućeg, dana ...«

IV

Zbornica! Riječ koja je označavala generalštab u našoj školi i koju smo izgovarali s dubokim i dužnim poštovanjem a ponekad i sa strahom. Soba u kojoj se uvijek vode najstrašnije bitke — bez krvi, ali opasnijih posljedica od nje. Mjesto na kojem se skupljaju »generali« umova naše škole.

U toj sobi odlučivalo se nebrojeno puta, iza zatvorenih vrata, o našem »biti ili ne biti«. No, ta zbornica nije tako loše ni izgledala. U njoj je pod od lijepih hrastovih parketa. Zidovi su joj urešeni portretima velikih umova građevinarstva koji su djelovali kroz vjekove. I u tom svetohraništu morala se odigrati znamenita bitka oko slučaja »Jednog lijepog proljetnog, vrućeg dana ...«

Na sredini dvorane stoji veliki pravokutni stol od hrastovine. Oko njega porazmještene stolice — od običnog drveta.

Nadolaze profesori, jedan po jedan, i sjedaju svaki na svoje mjesto. Stiže i inžinjer Jure i sjeda na svoje mjesto. I unatoč tome što je zvono najavilo početak novog školskog sata, nitko od prisutne gospode ne ustaje sa svog mjesta. Svi nešto očekuju ...

Odjednom, vrata na zbornici se otvore. U zbornicu stupi inžinjer Grga, slavni učenik Velike praške škole. Pogleda prisutne pogledom iskusna glumca te, duboko se poklonivši svima po rangu i starješinstvu, reče:

— Dobar dan, gospodje i gospodo!

Zatim čovjek sjedne na svoje mjesto u dnu velikog stola.

Inžinjer Jure samo čeka pogodan momenat da i on otpočne sa svojim pozdravom. Kada su svi bili za stolom, kojim je vladala neka zagušljiva i napeta atmosfera, puna isčekivanja, ustade inžinjer Jure i prisutnima, kao da se to samo njih tiče, i nikoga drugoga, progovori:

— Poslušajte, kolege i drugovi!

Svi napinju uši jer inžinjer Jure nema običaj nikada da priča, a još manje da izvodi neke šale i doskočice, i to u zbornici. Ovaj put su svi napeli uši iz radoznalosti da dobro čuju. Inžinjer nastavi:

— Dakle ... da vam kolege i drugovi nešto zanimljivog pročitam. Ne iz nekog romana ... već iz razrednog kataloga **P** razreda Tehničke škole. Pošto

je ono što ću vam sada pročitati pjesnička stvar, pisana proznim stilom, to vas molim da njenog autora poštedite od izliva divljenja jer amaterizam, pa bio on i u pjesništvu, moramo poštovati ...

I dok su drugi uprli svoje znatiželjne poglede u njega (jer, valja priznati, ovakve si razonode ni nastavnici ne mogu priuštiti svakodnevno), on lagano ustade sa stolice, primi prozivnik u ruke i svečanim, skoro ganutljivim glasom, stade u nadgrobnoj tišini, čitati:

— Jednog lijepog proljetnog, vrućeg dana, dok je sunce visoko sjalo na nebu, šetajući stazicama Marjanskog perivoja, spazim đaka B. Gojka koji, na moj pozdrav, okrene glavu u stranu, kao da me ne pozna. Molim gospodina razrednika da tog bezobraznika, koji ne zna poštovanja iskazivati meni, kazni po školskim pravilima. Grga A. v. r.

Pročitavši, pogleda prisutne redom, jednog po jednog, pa nastavi:

— Nisam se, kolege i prijatelji, nadao od jednog svog kolege da će ovakve gluposti napisati u katalog. Ovakve stvari je i meni mogao usmeno kazati.

Za stolom još uvijek vlada grobna tišina koju jedino narušava otkucaj zidnog sata. Inžinjer Grga prvi naruši tu tišinu, ustane sa svog sjedišta jer je primijetio da svi očekuju pojavu autora, i reče:

— Vidim i osjećam da želite saznati tko je autor tog »proznog stiha«. Sada ga vidite. Napominjem da to nisu nikakve gluposti, cijenjeni kolega. Ne osjećam se nimalo krivim zato što svoju misao znam rječito izraziti. A osim toga, trebalo bi da znate da je ta notica napisana u rubrici: — Primjedbe nastavnika — Je li tako, poštovani kolega?

— Apsolutno tako, dragi kolega. Ali ... meni se pokatkada pričini ... dragi kolega ... čini mi se ponekad ... da vi niste pri čistoj ... da se tako izrazim ... Tako se bar meni čini ...

— Hoćete, poštovani kolega, da kažete, da sam ja l-u-d, a?

— To nisam kazao — odgovori inžinjer Jure.

— To niste kazali, ali ste tako mislili. A to je svejedno, je li tako?

— Pa kad ste navalili, onda je to svejedno! Konačno ste dobro pogodili moju misao.

— No, no, poštovani k o l e g a, oprostite molim vas. To ćemo pitanje odmah sada svesti načistac i objasniti ga. Da, da!

Inžinjer Josip se nagiba nad rame inžinjeru Peri, te mu šapne u uho:

— Postaje ova komedija zanimljiva. Zanima me njen svršetak.

— I mene — odgovori inžinjer Pero.

Svi se prisutni pogledaše u čudu, kao da bi i oni htjeli reći:

— Što će tekar sada biti?!

Inžinjer Velike stare praške škole objema rukama nešto traži po džepovima.

— Ah, tu je ... napokon. Tu je!

Slavodobitno pokazuje neki ispisani list bijeloga papira, ovjeren potpisom i pečatom.

— Dakle ... poštovani kolega ... vi ste izvoljeli kazati da sam ja lud.

— To ste rekli vi a ne ja! — odgovori inžinjer Jure.

— To ništa ne mijenja na stvari. No, no, no, nemojte se uzrujavati.

Inžinjer Jure, iako je bio priseban i staložen, ipak je smatrao potrebnim odgovoriti:

— Ni najmanje, cijenjeni kolega. Samo vi izvolite nastaviti.

— Vidite — produži slavni inžinjer praške škole — liječnici ne misle tako (maše potvrdom). Oni su mi dali ovaj papir. A ovaj dokument, dokazuje d e f a c t o da ja nisam lud s medicinskog stanovišta, a to znači ni s ostalih. Prema tome, dragi kolega, ispada, a to je, na žalost, je li tako, točno da sam ja normalan i zdrav građanin, ja Grga, jedini živući stručnjak Velike praške škole.

Pokazuje potvrdu redom jednom po jednom kolegi i drugim nastavnicima da se svaki od njih osobno uvjeri kako on nije lud, kako je to zaključio inžinjer Jure. I čovjek ima pravo. Jer tu, na tom službenom komadu papira, lijepo piše u šifriranom latinskom jeziku, radi veće tajnosti valjda, da inžinjer Grga A. ne boluje ni od kakve tjelesne ni duševne bolesti te da je, prema tome, sposoban za prijem u službu. Tako stoji na papiru.

— No, cijenjeni kolega. Sada vam je jasno da nisam lud.

Zaustavivši se u dnu dvorane i pripremajući se da sjedne na svoje mjesto, nastavi:

— A sada, cijenjena gospodo, neka moj kolega izvoli dokazati da je on p a m e t a n!

Svi prisutni zinuše od čuda i zanijemješe na ovaj zahtjev inžinjera Grge. Ovo je i za njihove učene glave bilo previše. Ali, pitanje je palo i tražilo svoj odgovor. Natrag se nije smjelo, a nije se ni moglo. Inžinjer Josip ponovno šapne svom kolegi u uho:

— Finiš je dostojan našega Grge!

Inžinjer Jure, kojemu je ovo pitanje bilo upućeno, ustade sa svog sjedišta i pogledom obujmi cijelu dvoranu, kao da od nje traži nadahnuće za svoj odgovor. Ali, dvorana je šutjela. Inžinjer Jure je uvidio da je ostao sam i da će morati sam dati odgovor na pitanje kolege.

— Pametan ... jesam, barem tako ja mislim za sebe.

— Tako sam i ja mislio za sebe dok vi niste zaključili da sam ja lud — upade mu u riječ Grga.

— Znam — reče inž. Jure — da ja ne mogu svoju pamet dokazati nikakvim službenim papirom, kao što ste vi dokazali protivno, jer mi taj papir ne bi htio nitko pametan potpisati. Ali, i pored toga, ja se osjećam normalnim.

Inžinjer Velike praške škole sladobitno protrlja dlanove i s najsvečanijom pozom sjede na svoju stolicu u dnu velikog stola. Tada ustade glava tog učenog skupa ili, kako ga mi popularno zovemo d i r e t u r i svečano izjavi:

— Komedija je svršena. Nadam se da se ovakve predstave više neće ponoviti. Zastor na pozornici možete spustiti. A sada, gospodo, svak u svoj razred na posao.

— Tako vam je to bilo —završi Vlado svoj ratni izvještaj.

Inžinjer Grga je službeno dokazao da nije lud, ali inžinjer Jure, kojega smo svi poznavali kao jednog od najsposobnijih na našoj školi, nije mogao uvjeriti svog kolegu da je pametan jer za to, na žalost, nije posjedovao nikakav službeni dokument. Takav dokument, kojim bi se de facto dokazivalo da je čovjek pametan, ne možete dobiti ni od jedne medicinske ustanove. Takve se potvrde, do danas, još ne izdaju ljudima. I ja mislim da je to vrlo pametno!

Nova imena

Božidar BAGOLA

Pod svodovima katedrale

I

izustio sam splahnuti zbogom
pljuvačku pravovremeno zgnječio u rupčić
prenaražen bljedilom samovanja
nemoćan pred milosrdnim ispiranjem
snužden tajanstvenošću svetog mjesta
mučeniče rasplakan gorčinom uzdisaja
izdali smo boga rođenoga
novorođenče na ulazu u grad
premda nitko ne pita za majku

bezglavo zahtijevam samosmaknuće
prebrojavam sva probušena mjesta
znam da je otac domobranski ranjenik
domovina ostaje bez srca
i onog majčinog iz partizanskih rovova
danas su važnije grudi
zlatom urešeni grudnjaci
ždrijelo uz bljuvotinu slave

sličim olinjalom mačku bez skrovišta
tko me kradomice opljačkao za ljubav

grmjeli su bog je ljubav
sjećam se jedino drhturenja pred
očevom rukom pocrnjelim očima
prijetili mi životinjskom ljubavlju
tada sam proklinjao djevojke
svaku oblinu nečiste misli
shvatio suvišnu riječ
izgrizanje ljudi u ime čovjeka

smijem li u ovim bezdanima tražiti obrazloženje
uz psovku miluje mati sina
raskopčane bluze sa iskvarenim mesom
mater mu psuje ta obična žena
dvaput tjedno premlaćena probodena

II

nasmiješene bebe omamljivog ganuća
vječita igra s tuđim igračkama
ne vjerujem da bijah snalažljiv
ukradena stvar neprimjetno boli
a bol vrlo rado nazivaju igrom

lunjam za sjenom starog boga
jednostavno zanimljiv u sivoj bradi
razigrani spletkaroš zalutalih čežnji
nakon svakog udaranja šibom osvetoljubivi
kod ponovnog neznanja sveznajući
pred večerom zaboravljen agape
ni komadićak preostalog božanstva
smrt ipak ne podliježe životu
poduzeti nešto da osjetiš svojskost
u novom idolu vlastitog izdajstva
ne znam izgovoriti
nabreknuće tijela izazov samoće
pronaći kolijevku probuđenog sebe

pod težinom sjemena
uvlačim se u kanale ili podrume
u kojima nitko ne vjeruje očima
miris smalaksalog ždrala
zar ne može slast bez žrtve
prokletstvo stvaranja
rastvaranja
začeće u utrobi izjalovljenoj

III

turobno nakostriješena katedrala
ispred posjedali prosjaci u nadi
još uvijek je smilovanje moguće
riječi ne stvrdnuše ili se radi
o skamenjenom podrugivanju
unutra je mnogo tamnije za razliku
od preplašenog dječaka nasred ulice

pocrnjeli obrisi davnih viđenja
grijeh ucviljen milinom
izgovarali su boga živoga
ne bi li uzvisili sebe pod božanstvo

bjesomučna životinjo uz presveto
vidiš li crveno svjetlo
dirljivije od crvenila na semaforu

ni starice ne plaču
pred svečevim kipom bezbrižno mole
one stvarno nekoga vole
čak mu i svijeće pale
zabavljaju ga krunicama
pred odlazak same sebi zbore
blaženost posvećenih minuta

preskočio sam sve aureole
anđeoski korovi uz razglašene harfe
iz posljednje klupe djevojački vapaj
rastjelovljena ljubav u kleknuću
ni ovdje se tajna ne utjelovljuje

Željko IVANJEK

Bio je rat

Napustili smo dom i ognjište,
napustili vatru u plamsanju
i korov u cvjetanju,
mlijeko za djecu
a djeca su gladna.

Otišli smo u lutanja daleka
odlučni da nađemo nov dom,
a topovi su tutnjali
niz zrake sunca
i mrtvi su krvarili
po zemlji i ostajale su iza nas
crnocrvene lokve,
ali mi smo išli...

Netko iza nas...
samo se grana makla ubijenà.
Netko iza nas...
Samo je perje ranjene ptice
doletjelo k nama.
Netko iza nas...
Strah je duboko u nama.

Jadamo
za napuštenim ognjištem
za pokvarenim mlijekom
za gladnom djecom,
mi jadamo.

Smrt sijeva
u umirućem sjaju sunca
na bezbroj stakala zatvorenih prozora,
smrt sijeva
u porođenom sjaju sunca
na bezbroj stakala zatvorenih prozora.
Smrt sijeva na zatvorènim prozorima.

Zar još traje rat?
Mi idemo,
nitko nam ništa ne govori
jer su vrata i prozori zatvoreni.
Moja sjena umire,
podržavam je
snagom svoga mesa:
još idemo
a nitko nam ne govori
da li rat još traje...

Doma više nema,
ognjište je ugaslo,
djeca su umrla...
Mi se vraćamo.
Vraćamo se da tugujemo.
Bio je rat...

Ali kako to
da je samo naš dom razrušen,
da je samo naše ognjište ugaslo,
da su samo naša djeca umrla??

Ljudi nas gledaju u čudu
kao luđake...
Ali mi znamo —
ja i moja sjena,
da je bio rat.
Zašto sada svi šute o njemu?

Vlado PANDŽIĆ

Duhani

duhani su središte bola
duhani moji
milovat ću vas
milovat'
milovat'
mjesto muža u njemačkoj
mjesto sina i nevjeste
mjesto petnaestogodišnje kćeri
(negdje je u njemačkoj)
milovat ću vas cijelo ljeto
milovat' do gasnuća sunca iza biokova
milovat' do gasnuća siktanja crnostrijeka
milovat' do prosinca ako ga bude
i snijeg će obijeliti fasadu biokovu ja ću te milovati
na vagu te neću opremiti sama
bit ću sa svojim nadama
a sama ću plakati
kada mi u bescijenje
odnesu
posljednje milovanje

Posna zemljo

hercegovino posna zemljo
ne rasplinjuju se misli naše
iz svojih očiju pljeskaš nas svjetlošću
dok poskok miluje tvoj kamen

zuj osinjaka ispod slamnatog krova
zapetljao se u uhu
u ritmu
bol drače tuče u gnojnoj peti
kaduljin miris škaklje grlo
sunce steže i razuzdava
polumrtva mazga ćuti na sapima ubod obada
prijatelju
ne misli o zovu na diobu bola
niti o jauku umirućeg
zamisli
pjenu uzavrele krvi

Milan LISAC

Pismo

Napisah pismo.
Adresa: j a.
Sadržaj: u p i tn ik.
Reakcija: skamenjen krik boli...

Ptice

Ptice, ptice!
Moj zamišljen pogled
bludi za vama
i vidi
kako visoko letite...

Vi bezbrižno promatrate
svijet.
A ja sam tu —
na tlu
i žudim da poletim...

Ptice, sestre visina!
Htio bih se poigrati s vama
zaboravljajući na brige
i na bol,
nezvanog prijatelja.

Darija ŠKUNCA-KLANAC

Nostalgija

Više puta zaželim
otići tamo
gdje vrući asfalt
odaje stope
moje braće
a smioni povjetarac
sanjari u kosi
mojih sestara
tamo gdje je
svaki zapad sunca
ispraćen brigama
mojeg oca i majke
htjela bih češće poći
da im saberem suze
da ih darujem snom

Ispovijed

Ispovijedam Ti se, Bože,
da nisam dovoljno
ljubila ni mrzila
da nisam bila dobra ni zla
ni jaka ni slaba
ni vesela ni tužna
ni bliska ni daleka

oprosti mi, Bože,
što si me ponovo sreo
na istoj polovici puta
nikada više, nikada više

Ljilja PANDŽIĆ

Plave oči

Zašto ste tužne, plave oči?
Zašto vas biserne suze kvase?
Pune ste tuge i boli,
Dok posljednje zrake života
U vama se gase.

Zauvijek se sada gasite
I više vas biti neće.
Prestalo je za vas grijat sunce,
Prestalo je za vas cvjetat cvijeće.

I sunce sada plače,
I žubor potoka,
Plačem i ja sada.
A cvijet se sklapa tužno.

Sada vas više nema.
Svijet koji gledate
Svijet je tame.
U vlažnim grobnim stijenama,
Plave oči, spavate same!

Radmila PANDŽIĆ

Mladost

Mladost je proljeće ljudskog života,
Blaženi osjećaj kad žalost mori
I kad se gase na nebu zvijezde.
Mladost je odsjaj vatre što tinjavo gori.

A kada život polako nestaje
Kao nabujala rijeka koja ispražnjuje svoje korito,
Na močvarnom tlu razbuktalih strasti
Slomljena srca venu.

Mladost je prekaljenje za zreli život,
Zdrava, svježa i zakriljena hrabrošću:
Poput ptice klikće pjesmu nevine radosti,
Veseli se suncu i životu.

Mladi su uzdanje naše,
Nada neostvarenih želja,
Mladi su snovi budućnosti naše
I uzrast novog pokoljenja.

Marija REĐEP

Večeras

Večeras sam potpuno sama,
iako su mnogi sa mnom.

Daleko od ožiju
Tugujem . . .

Preostaju mi samo duga lutanja
kroz — prošlost. . .

Odlaziš

Dok obrisi tvoji nestaju u magli
i dok se gubi dan,
ponovo ostajem sama,
izgubljena pod teretom pitanja,
ostavljena da dugo bdim
i tražim odgovor — među zvijedama . . .

Prolaznost

Noćas sam opet kradom
slušala šapat srca svog.
Šapat?
Nije li to samo bolan krik,
Koji mi noću mira ne da?!

Mislav JEŽIĆ

Adagio

Glatka, siva, zrnkasta poput pjegavog granita, bez uspona, nova cesta vijuga kroz žutu i posmeđalu šumu, sve tamniju u sumrak pod jednolično sivastim oblačnim pokrivačem s rijetkim tmurnijim prelazima u jedva označene, a ipak toliko teške sjene koje mu ocrtavaju volumen. Visoko drveće uspravnih krošnji od osušalog lišća, tamnog i šuštavog što trepti na večernjem, prohladnom, vjetrikastom zuju koji se jednoliko, tajanstveno i sveobuhvatno širi u visini čitavom šumom; visoko uspravno drveće ograđuje cestu, lagano se nadnjihuje nad nju i prosiplje po njoj osuhjelo žućkasto, smeđe i crvenkasto krplje i pahulje što šušti ili prhko puckeće pod korakom sumračnog šetača. A on, sav prožet vlažnjastim, biljnim, jesenjim mirisom, i zaglušen čudnim, posvudnim šumom u visini, i zaslijepljen zagasitošću šume i sivilom neba, i obuzet lakom drhtavicom zbog prohladnog podvečerja, bezumno slijedi sivu, glatku i lagano vijugavu traku ceste što jedva primjetno svijetli kroz polumrak.

Kazalište

AUTODAFE MOG OCA

(Hrvatsko narodno kazalište)

Herojska tragedija u tri čina. Napisao: Ivan Raos. Redatelj: Petar Šarčević. Scenograf: Miše Račić. Kostimograf: Ika Škomrlj. Glume: Fabijan Šovagović, Etta Bortolazzi, Ivo Kadić, Mira Župan, Franjo Fruk, Ivo Serdar, Zvonko Strmac, Špiro Guberina, Ljudevit Galic, Ilija Džuvalekovski, Kruno Valentić i dr.

Ovom se dramom autor odužio uspomeni svojega oca Petra, čestita seoskog mlinara, pacifiste i narodnog mudraca, koji se više brinuo o tome da li će dospjeti samljeti brojnim suseljanima žito, nego o svojoj glavi. Njegova ljubav prema ljudima ne izuzima ni zavojevače koji su pošli da pokolju goloruke starce u zabačenom selu dalmatinskog kamenjara, napuštene i izdane ljudske ruševine, što ih sinovi odgurnuše nogom kada su htjeli s njima poći u zbjeg, i jedini se Petar Raos našao da im osmisli posljednje časove života.

To osmišljenje (»raduj se životu i vjeruj čovjeku!«) ostaje porukom Raosa oca i sina našoj i svakoj generaciji, unatoč prolivenoj krvi, smrskanim kostima i plamenu mržnje — jer drugog puta nema!

Međutim, teatarska realizacija djelomično je upropastila izvrsnu književnu podlogu. Mislim na prvi i drugi čin. Realistične scene iz života ratom zastrašenih seljaka Šarčević je režirao kao u romantičnoj operi, što je naročito neukusno djelovalo prilikom lamentacija seoskih žena. Uopće su ženske uloge, izuzimajući Anu Mire Župan i Dvorkinju Dubravke Gall, bile promašene, što je navlastito oštetilo predstavu u slučaju Ette Bortolazzi kao Petrove žene Mare, koja je rustikalno-karikiranu ustravljenost seljakinje dala na način Fedre ili Elektre. To se doduše uklapalo u redateljevu koncepciju, ali je odudaralo od duha seoske drame i gledaoce smetalo.

Redatelj se iskupio u trećem činu gdje starci ostaju sami u stravično praznom selu. Teško je prepoznati redateljsku ruku iz prva dva čina. Ovdje je svakog starca izvrsno psihološki portretirao ne oštetivši cjelinu slike. Doduše, glumci su s njim izdašno surađivali, osobito Guberina, Džuvalekovski i Valentić. Višestruka slojevitost ovog čina, i općeljudska, i općeseljačka i dalmatinska, i religiozna, do kraja je izvučena režijom i glumom. Razigrani, poneseni Fabijan Šovagović kao Petar, nalik čovjekoljubivu liječniku nad posteljom kandidata smrti, kompenzira tragični položaj napuštenih staraca sokoleći ih na radost, učeći ih da nema mjesta odricanju, uvjeravajući ih da imaju pravo na ispunjenje želja koje su u njima tavorile čitava života. Jedan je sanjao da kao svećenik blagoslivlje narod križem, drugi je poželio lijep čekić, treći još od djetinjskih dana želi igračke, četvrti se još nikad nije najeo do sitosti, peti je desetljećima sanjao o tome da upali odjednóm čitavu kutiju žigica . . . Sve im to omogućuje narodni mudrac Petar i još im iz kruga njihove radosti odalečuje crnu sjenu bliske smrti govoreći da će Talijani na njih pucati slijepim mecima i paliti ih lažnom vatrom, samo da vide jesu li hrabri. Konačan doživljaj malo oštećuju pretihi i nerazgovjetni zvučni efekti (približavanje kamiona, štektanje mitraljeza).

Posebno treba pohvaliti scenografski okvir predstave (Miše Račić). Kamenjar Dalmatinske zagore autentično je prenesen na kazališne daske, a scenski razvijena pozadina omogućila je udoban raspored masovki (samo što je to redatelj pokvario u prva dva čina) i efektan razmještaj sudionika u sceni umiranja od talijanskih mitraljeskih rafala.

Svevlad Slamnig

Izložbe

IZLOŽBA GRADIŠĆANSKIH HRVATA

Prodor Turaka na Balkan tragičan je za narode koji se nađoše na udaru, a posebno je bio strašan za nas Hrvate. Ginulo se i bježalo s ognjišta, a nema ništa gore nego biti primoran ostaviti svoj dom i svoj imetak i tražiti sklonište u tuđini. Hrvate ta nevolja nije mimoišla. Zato od 16. stoljeća živimo kao raspršene manjine u Italiji, Rumunjskoj, Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj, a migracije 19. i 20. stoljeća raspršiše nas širom svijeta. Najveća skupina iseljenih Hrvata tijekom 16. stoljeća je ona u austrijskoj pokrajini Gradišću ili Burgelandu. Ove godine imali smo priliku vidjeti izložbu njihove povijesti i kulture. Već u prvoj prostoriji zaustavile su nas karte na kojima je prikazano njihovo naseljavanje od Drave pa sve preko Dunava do Slovačke. Isto tako su zanimljivi prikazi raširenosti hrvatskih narječja ili dijalekata koji nam govore da su Hrvatsku ostavljali čakavci, štokavci i kajkavci.

O tragičnom položaju hrvatskog naroda Zapadni svijet toga vremena bio je dobro obaviješten. I dok su Talijani, Nijemci, Nizozemci i Španjolci izgrađivali svoju visoku renesansu, čime se danas posebno diče, splitski biskup Zane, Marko Marulić, pop Martinac, Stjepan Brodarić, Ferenc Črnko i drugi ostaviše krvave zapise o krvavoj drami na Krbavi, pod Ključem i Jajcem, Mohaču i Sigetu. Izlagači su se dobro sjetili izložiti dokumente predstavnika hrvatskih staleža i Crkve, koji su evropskim vladarima, staležima i papama dozivali u pamet da hrvatski narod treba pomoći jer, konačno, ako susjedova kuća gori, u opasnosti je i moja. Dokumenti govore da je splitski biskup Zane opisao stradanja hrvatskog naroda pred kardinalima, biskupima i papom na Lateranskom koncilu 1512. To isto čini Bernardin Frankopan 1522. Modruški biskup Šimun Kožičić Benja opisuje muke svoga naroda pred prelatima i papom Leonom X 1526. Kaločki nadbiskup Franjo Frankopan drži predavanje pred njemačkim staležima i kraljem 1541. godine. To je isto učinio 11 godina prije Vuk Frankopan na saboru njemačkih staleža i pred carem Karlom V. Izložena su i dva pisma papinskog nuncija u Senju o krbavskoj tragediji papi Aleksandru VI, a ovaj piše caru Maksimilijanu I i požuruje pomoć Hrvatima. U narednim prostorijama izložena su ostvarenja koja govore o duhovnim pregnućima iseljenje braće u Gradišću, a na temelju kojih gledalac lako može zaključiti da su ih stvarala naša braća po krvi i po duhu. Onim kopanjama, načvama, zemljanim ćupovima, pletenkama od slame, grebenima, preslicama, bačvicama, košarama za kruh, rezbarenim stolicama i pisanicama povezali smo odmah u mislima Gradišće sa Zagorjem, Likom, zapadnom Bosnom, Slavonijom i Hrvatskim primorjem. Zastupljena je narodna nošnja, ali gradišćanske Črikvene novine s pravom prigovoriše što nošnja i folklor uopće na izložbi nije više zastupljen jer baš u folklornom bogatstvu vidjelo bi se koliko smo svoji ostali u prošlosti, a ta ljubav prema svome duhovnom i materijalnom blagu očuvala je svijest o sebi, svijest o hrvatskoj narodnoj pripadnosti.

Kao što su u Gradišću zastupljena sva tri hrvatska narječja, tako su prenesena i sva tri hrvatska pisma: glagoljica, bosančica i latinica. O tome svjedoči izloženo Klimpuško pismo, najstariji pisani spomenik Gradišćanskih Hrvata. Izložena je isprava datirana 1569. godine kojom se Hrvatima u Gradišću dopušta služenje glagoljicom.

Pjesnik Aleksa Kokić za svoje Bunjevce u Bačkoj i Bajskom trokutu reče: »Ognjište toplo i ljubav nije ih čekala ondje«, ali sadržaj ovih stihova vrijedi za život svih koji su morali napustiti svoje ognjište i naći utočište u tuđoj zemlji i novoj sredini. Trebalo je otpočeti borbu za kruh svagdanji, a posebno se trebalo boriti za ljudska prava, dostojanstvo, jezik i vjeru. Austrijski i mađarski velikaši iskorišćuju ih što više mogu a uz to im preporučuju Kalvinovu i Luterovu reformu. Izloženo je tajno pismo cara Maksimilijana kisečkom biskupu o bijednom životu hrvatskih seljaka u južnoj Ugarskoj. Usprkos svim nevoljama koje nudi tuđina, Gradišćanski Hrvati sačuvali su svoju narodnu svijest, nad čime su posebno bdjeli njihovi vrijedni svećenici i učitelji. Već 1609. plebanuš pri s. Krisi kod Soprona Gergur Pithiraeus aliti hervatczki Mekinich prevodi s njemačkog i ugarskog duhovne pjesme »v hervatzshi iazih« kako bi udovoljio duhovnim potrebama svojih vjernika i sunarodnjaka Napori da se udovolji duhovnim narodnim potrebama rasli su iz desetljeća u desetljeće. Nosioci vjerske i prosvjetne luči bili su svećenici i učitelji počevši od spomenutog Mekinića preko Lovre Bogovića, zatim autora Kratke abekavice i priređivača Kršćanskog katoličkog nauka poš. oca Petra Kanisija. Narodu u spomenu ostali su: vrstan propovjednik Simeon Kniefec i priređivač potrebnog štiva Ficko Jozef. U 18. stoljeću Gradišće je dobro povezano s domovinom Hrvatskom o čemu svjedoče kod njih raširena djela Jurja i Ivana Muliha: Poszel apostolski i Škola Kristussova. Sačuvan je kod njih i Belostenčev leksikon Gazaphylacium. U 19. i u ovom našem stoljeću ekonomski i duhovni uspon braće Hrvata iz Gradišća idu uporedo. Nemirni i uvijek budni hrvatski genij neprestano krči putove naprijed. Tu su predvodnici: Tone Jordan, Mate Drobilić, Šime Meršić, Martin Meršić, Mate Meršić-Miloradović, Anton Leopold, Ignac Horvat, Konrad Meršić i Stjepan Zvonarević. Jedni su prevodili, drugi pokretali i uređivali, treći su stvarali i tako izvršavali dužnost prema svome rodu. O tome svjedoče: molitvenici, katekizmi, misali, pjesmarice, skladbe, prepjevi, prijevodi, kalendari, pripovijetke, pjesme i romani. Čitam naslove izloženih kalendara: Hervatski kalendar, Naš hrvatski kalendar, Kalendar sv. Mihovila, Naša domovina, Ognjišće, Gradišće itd. Izložena godišta novina i časopisa: Naša zora, Kolo, Novi glas, Mladost, Preporod, Naše novine, Male crikvene i školske novine, Naše selo, a danas izlaze Crikvene novine i Hrvatske novine. U posebnoj vitrini izložena su djela najpoznatijeg i danas, hvala Bogu, još živog književnika vlč. Ignaca Horvata: Veliki i mali, S perom kroz selo i život, Iz naše stare gore i Školski zvonar. Dobro je što su organizatori izložbe uz kulturno blago Gradišćanskih Hrvata izložili velike i uspjele snimke hrvatskih naselja, crkava, škola, pejzaža, ljudi, raspela i groblja i tako nam nadopunili sliku života uopće, gospodarstva i kulture naše drage braće u Gradišću napose.

Uvjeren sam da je svaki naš čovjek, razgledavši ovu izložbu, zavapio u duši i srcu: »Bože veliki, daj hrvatskom narodu u domovini Hrvatskoj i braći izvan domovine dobrih i vrijednih svećenika i učitelja.«

Smiljan Velebit

NAIVNI 1970.

Pod tim naslovom održan je međunarodni susret naivne umjetnosti u Zagrebu od 18. srpnja do 20. rujna. U Zagrebu su popunjena tri izložbena prostora: Umjetnički paviljon na Trgu kralja Tomislava, prostorije Galerije primitivne umjetnosti u Ćirilometodskoj ulici u Gornjem gradu i velika dvorana Kreditne banke u Paromlinskoj ulici. U istom razdoblju u Hlebinama je priređena retrospektivna izložba Emerika Feješa, a u Koprivnici Mirka Viriusa. U Hlebinama, ognjištu hrvatske naivne umjetnosti, od 19. do 1. srpnja održan je međunarodni simpozij na kome su raspravljani problemi pod naslovom »Naivna umjetnost danas u svijetu«.

Priredba ovakvog značenja morala je imati političku, kulturnu, društveno-ekonomsku i uopće moralnu podršku i pomoć. Pokrovitelj izložbe bio je predsjednik Sabora SR Hrvatske Jakov Blažević. Počasni odbor sačinjavala su 42 člana istaknutih i kulturnih i društveno-privrednih radnika iz naše zemlje i inozemstva. U organizacioni odbor odabrano je 19 odbornika, što iz Jugoslavije što iz inozemstva. Predsjednik toga odbora bio je Oto Bihalji Merin, kritičar iz Beograda. Međunarodni žiri bio je sastavljen od 7 kritičara likovnih umjetnosti. Razumije se, našu zemlju je predstavljao Oto Bihalji Merin. Jugoslavenski žiri također je sastavljen od 7 naših stručnjaka: trojica iz Zagreba i po jedan iz Skoplja, Ljubljane, Svetozareva i Beograda. Predsjednik je opet bio Oto Bihalji Merin. Priređivač je uredio i tiskao upravo raskošan katalog s 41 reprodukcijom u bojama i 146 reprodukcija u crno-bijeloj tehnici. Čitalac će se lako sjetiti da je uvodni članak napisao Oto Bihalji Merin, kritičar iz Beograda.

Na ovoj smotri naivaca u Zagrebu bile su zastupljene slijedeće zemlje: Belgija, Čehoslovačka, Francuska, Haiti, Italija, Jugoslavija, Mađarska, Nizozemska, Savezna Republika Njemačka, Poljska i Švicarska. Belgiju je predstavljalo 11 slikara koji su bojama oblikovali svijet u kojem se živi i stvari s kojim se živi: Stolac, pralja, cvijeće, kuće, pejzaš, ples, ples životinja, procesija, kavana, karneval itd. Čini mi se da s najviše sposobnosti vladaju bojama i crtežom Célest Pedoux i Victor Lecossois. Čehoslovačka je predstavljena s 10 majstora naivaca. Pavel Bavlin obrađuje drvo. Slikari se inspiriraju svakodnevnim životom ljudi, koji su još prilično povezani sa zemljom i njenom obradom: stočni sajam, žitni sajam, skupljanje drva, orači, tkalja, odlazak u polje, čuvanje stada; a uz rad tijesno je, barem u Slovačkoj, povezana molitva i bogoslužje, o čemu svjedoče slijedeće teme: Badnjak, Uskrsnuće, Samarićani, Opći potop, odlazak u crkvu, Križni put i uskrsne pjesme. Francusku zastupa 12 slikara koji su najviše zabavljeni pejzažem: Bombois, Bouquet Jean Eve, a ipak najjači je Louis Vivin po svojem izvanrednom smislu za stilizaciju arhitektonskih objekata u prostoru: Sacre Coeur i Kolodvor. Predstavnici Haitija privukli su pažnju brojem izlagača (22), ekspresivnošću boja i bujnošću mašte. Pored bujnih krajolika svoje zemlje njihovu maštu zaokuplja mitologija i davna prošlost zemlje i naroda. Posebno se ističu La Forest i André Pierre. Italija je vrlo slabo zastupljena i tako svojim prilogom na ovoj smotri ispala najsiromašnijom. Mađarsku su zastupala dva slikara: Tivadar Csontvary i Andras Süli kojega najviše uzbuđuje i zaokuplja pejzaž. Nizozemska i Zapadna Njemačka zastupljene su svaka s po 10 naivaca dok je Poljsku zastupao slikar Nikifor, a Švicarsku federaciju 10 slikara. U središnjem dijelu Umjetničkog paviljona izložena su ostvarenja dvadesetorice iz Jugoslavije. Najbrojnija i najdarovitija je svakako skupina majstora iz Hrvatske o kojoj se zna daleko izvan Hlebina i Hrvatske. Mislim da nismo megalomani ni šovinisti ako kažemo da se uz Ivana Lackovića, Miju Kovačića, Ivana Večenaja, Mirka Virijusa i Ivana Generalića nitko ne može ravnopravno postaviti od zastupnika bilo koje zemlje zastupljene na ovoj smotri, a od naših republika mora se priznati snaga talenta i bujnost mašte samo Makedoncu Vangelu Naumovskom. Isto tako neću napraviti krivo, barem tako mislim, čuvenom predstavniku Hlebinske škole Ivanu Generaliću ako kažem da su ga Lacković, Kovačić i Večenaj ne samo dostigli nego i nadmašili. Gledajte samo kako prostorom i kompozicijom vlada Lacković, bojom Mijo Kovačić, a Večenaju nema ravnog kad je riječ o mašti bez koje nema pravog i bogatog stvaralaštva. Slikari i skulptori koji stvaraju na području Srbije a izložili su radove na ovoljetnoj izložbi jesu Janko Brašić, Ilija Bosilj, Milan Rašić i Bogosav Živković koji s velikim smislom za plastično izražavanje oblikuje drvo. Pored već spomenutih naivnih hrvatskih majstora izlagali su još Franjo Filipović, Eugen Buktenica, Dragan Gaži, Ivan Rabuzin, Matija Skurjeni, Mato Generalić, Petar Smajić (drvo), Josip Generalić, Martin Mehkek, Stjepan Večenaj, Antun Bahunek, Milček Barberov, Petar Grgec, Martin Hegedušić, Josip Horvat, Franjo Klopotan, Josip Pintarić, Marija Brusić Kovačica, Franjo Talan, Emerik Feješ i Mirko Virius (posljednja dvojica su umrli). U dvorani Kreditne banke bili su izloženi radovi još nekoliko desetaka ljudi i žena koji svoj svijet čuvstava i misli nastoje izraziti bojom i linijom, neki s manje a neki s više uspjeha. Dobro da se i za njih našlo prostora jer time je priznat njihov trud i ljubav za stvaranje.

Kad čovjek razgleda izložbene prostore za vrijeme ove široke i bogate smotre naivne umjetnosti, mora se zadiviti nad pradavnom i neugasivom ljudskom težnjom da svoje doživljaje svijeta ostvari u maštom i čuvstvima obogaćenim oblicima. Ova težnja čovjeka našeg vremena na tome planu samo je nastavak onoga što je radio čovjek na stijenama Altamire, Dordogne i Ajante. Zato te ljudske napore ne treba potcjenjivati i karikirati. Ljudi su prije slikali i oblikovali nego što su osnovali akademije, kao što su prije tesali i gradili nego što su osnovali tesarske i zidarske radionice. I one su samo odraz ljudske želje da se čovjek usavrši i bolje osposobi za ostvarenje onoga što ga goni njegova narav. Zato crteži djece i naivaca ne moraju zanimati samo umjetnike stvaraoce i kritičare već naročito psihologe, etnologe, sociologe i teoretičare estetike kao i sve druge znanosti koje žele prodrijeti u područje ljudske duše i svijesti. Zato zaželimo im da stvaraju, izlažu i prodaju.

Smiljan Velebit

ŠESTI ZADARSKI PLAVI SALON

Moderna galerija Narodnog muzeja u Zadru, uz pomoć Fonda za unapređenje kulturnih djelatnosti Općinskog vijeća u Zadru i Fonda za unapređenje kulturnih djelatnosti Republike Hrvatske, organizira svake druge godine izložbu slika s temom **more**, pa se po tome i zove Plavi salon. Radovi su izloženi tijekom mjeseca srpnja, kolovoza i rujna, tj. za vrijeme turističke navale na Jadran. To je zamisao koju treba pozdraviti jer arhitektonsko i povijesno-umjetničko blago Zadra ovakvim priredbama povezuje se i oživljuje suvremenim umjetničkim pregnućima. U Plavom salonu sudjeluju umjetnici iz svih republika, što mu daje šire jugoslavensko značenje.

More je uvijek zaustavljalo ljudsko oko, razbuktavalo maštu i budilo čuvstva pjesnika, pomoraca, avanturista, glazbenika i slikara, koji nastoje stihom, tonom ili bojom odraziti njegove nemire i čari. U sažetom, ali vrlo sadržajnom predgovoru u katalogu dr Vanda Ekl kaže: »Kao i u životu, tako i u umjetnosti plava tema je beskonačna, neprekidna, neutažena. Ona je izvor i uvir života. Kontinuum življenja i održavanja, riječ truda i trpljenja, razgaljenosti i umilnosti, rasipništva i reda, podatnosti i otpora. Pustolovni putokaz i samotni počinak, praznički nemir sadašnjosti i spokojstvo drevnosti. More-zrcalo života.«

Na ovogodišnjem Plavom salonu susreli smo imena slikara koji su stvarali još između dva rata: Marko Čelebonović, Gliha Selan Vilko, Kaštelančić Ante, Kovačević Edo, Tartaglia Marino, Vilim Svečnjak i Božidar Jakac. Generaciju koja se izgrađuje i afirmira poslije drugog svjetskog rata predstavlja daleko više imena: Vinko Bavčević, Bojan Bem, Mersad Berber, Kosta Bogdanović, Jakov Budeša, Milan Cmelić, Emir Dragulj, Ivo Grbić, Petar Jakelić, Vlado Jakelić, Ines Kavurić-Kurtović, Ante Kuduz, Edo Murtić, Virgilije Nevjestić, Dalibor Parać, Lukša Peko, Pepa Pašćan, Ivo Vojvodić i još desetke drugih.

Iako su se svi ovi brojni majstori inspirirali doživljajem mora, ipak ne smijemo očekivati da ćemo na izložbenim prostorima susresti marine à la Menci Klement Crnčić. Ne, ne more nudi stotinu mogućnosti da se zaustavi umjetničko oko i pokrene kičica na paleti. Dok Ivu Grbića privlače oblici kamenica, Božidar Jakac voli uzavrelo i zapjenušano more, Ante Kaštelančić snažnim namazom žarkih boja slika spuštena jedra, Josip Restek zaokupljen je bonacom, tj. blaženom tišinom kada more spava. Marin Tartaglia izložio je Motiv iz Budve, Antun Šojat Zidine Kotora itd. Umjetnici su se služili uljm, drvorezom, crtežom, miješanom tehnikom i tušem. Što se tiče slikarskih pravaca i načina tumačenja svijeta i života, prvi je dojam subjektivan pristup i tumačenje života, što znači da je u najvećem postotku izloženih radova odsutan stvaran i preslikan predmet. Prema tome to je svijet impresije, simbola, snažnih i ekspresivnih krikova boja i oblika, apstrakcija (E. Murtić) i stravičnih deformacija čovjeka-budućnosti (Nives Kavurić).

Odlukom žirija od pet članova nagrađena su slijedeća djela: drvorez u boji »Mesečina v Savudriji« Lojze Spacala, ulje »Spuštanje jedra« Ante Kaštelančića i drvorez u boji Ordana Petlevskog. Treba poželjeti da zadarski Plavi salon nastavi i dalje promicati ljubav za plave boje dragog hrvatskog Jadrana.

Smiljan Velebit

IZLOŽBA DOMINGA NOTARA

U drugoj polovici lipnja i prva dva tjedna srpnja, u lijepoj baroknoj zgradi Škole za umjetnost i obrt, Zagrepčani su imali priliku vidjeti 200 izloženih djela suvremenog talijanskog slikara Dominga Notara. To su njegova ostvarenja tijekom samo jednog desetljeća, tj. od 1960. do 1970. godine.

Notaro je talenat kakvim talijanska nacija u svojoj povijesti nije oskudijevala. On nije najveći u povijesti kulture svoga naroda, ali danas je ime koje dostojno predstavlja Italiju. Picasov glas i ime je univerzalnije, svjetskije od imena Dominga Notara, ali ovaj je tek na početku svog stvaralaštva jer je tek zakoračio u četvrti decenij života, a Picasso se približuje devedesetoj. Ipak su ova dva umjetnika povezana načinom pristupa i promatranja — ne gledanja — kako kaže Notaro, svijeta, bića i predmeta. Picassovo ime zvuči nam danas kao sinonim za pojam kubizam, iako on nije ni prvi ni jedini koji razlama forme objekta da bi mu otkrio utrobu i osvijetlio ga iznutra, kako to čini suvremena nauka. Francuska slikarica Hélène Rousseau uskliknula je: »Dok nauka razbija atom, mi ne možemo slikati samo vanjsku formu materije već njezinu unutrašnju strukturu.« I Notaro se oduševio kubističkim načinom slikanja, ali za ono kasnije razdoblja kada se naglašava boja. On je kralj boje, koji posjeduje magičnu moć da joj dade sjaj i snagu kojom nas zarobljava. Njegovi pejzaži su raskošan svijet boja što nas vuče u beskraje plavetnih i zeleno-modrih prostranstava na kojima nema uobičajenih kućica, orača, stada ovaca, vrtova, gajeva i voćnjaka, već sa dva-tri poteza na platnu razgraničena atmosfera, more i kopno, što sugerira prve i iskonske dane božanskog stvaranja. Uopće Notara bujna mašta često ponese u prapočetak svijeta, ali isto tako snažno živi sa svojim vremenom. Mašta je neprocjenjivo blago ovog umjetnika, a bez mašte nema umjetnosti, jer mu ova omogućuje da svijet gleda dublje, iskonskije u beskrajnim dimenzijama prostora i vremena, a s druge strane da prodire u dubine i vrtloge ljudske duše, što se očituje u brojnim studijama portreta.

Pored bujne mašte i smisla za boju, ovaj umjetnik posjeduje silnu intuiciju kojom u svijetu izvrsno otkriva ono što je bitno i iskonsko, karakteristično, i onda virtuoznim i elegantnim potezom ostvaruje svijet u prostoru i vremenu. Treba vidjeti samo nekoliko varijacija njegovih platna s temom i naslovom Cavalli (konji). U svojim platnima on hvata i zaustavlja događaje svoga vremena i daje im svoje tumačenje: Novi mjesec, Smrt Crnca, Emigranti, Skopje, Egzodus, Diktator, Astronaut, Materinstvo i Raspinjanje. Ljubav, materinstvo, rađanje života zaokuplja slikara Notara i često se vraća ovoj temi kao i drugi umjetnici-pjesnici i romanopisci. Budućnosti će ostaviti dokument o degradiranom i iznakaženom materinstvu i ženstvu slikom Žena iza pobačaja, što znači iza čedomorstva, tj. iza najgnjusnijeg i najnižeg zločina. Umjetnik je dušu ove jadnice prekrio totalnim mrakom kamo ne stiže više ni jedan tračak svjetla. Trebalo bi je reproducirati i staviti na zidove ginekoloških odjela svih bolnica svijeta.

Na naslovnoj stranici odlično uređenog i opremljenog kataloga nalazi se reprodukcija jednog od njegovih platna s temom Kristovo raspeće na Kalvariji. Između neba i zemlje podignut je bogočovjek, na grubom drvetu križa raspeta je ljubav, dobrota i istina. Budući da su djela nastala u naše dane kad je Kristova ljubav i dobrota iznakažena svim vrstama zala i modernih sramota što se zovu prvi i drugi svjetski rat, koji se nastavljaju davljenjem čitavih nacija (Ibo narod) i da savjest svijeta ostaje mirna jer Ujedinjene nacije ne stoje na strani istrebljivanih već lijepo blagoslivlju »status quo« kao recimo Hanse gospodina Jakuba Govona — Kristov je lik u viziji umjetnika Notara mukama toliko izmrcvaren i degradiran na grube, više životinji nego čovjeku slične oblike. O tome g. Waldemar George piše slijedeće: »Les pièces maîtresses Dominga Notara njegova su Raspeća. U jednom od njih, u »Rasčetvorenom Kristu«, Krist je obješen naglavce i prikazan kao vô s kojeg su u nekoj mesnici oderali kožu. Je li to njegovo prikazivanje nešto svetogrdno? Nisam vidio ništa okrutnije. Ali njegova animalnost ne može nikoga prevariti. Taj sadistički prizor je vjernički akt. Slikar pretvara svoju pasivu u aktivu. Njegov lutak koji se pretvara na mračnom stratištu nije 'Veličanstveni Krist' ili 'Pantokrator'. To je Krist milosrdni koji svojom mukom iskupljuje sve grijehe svijeta.«

Istina, pred ovim Notarovim platnima čovjek najprije biva zbunjen i s pitanjem je li to blasfemija ili karikatura, ali kad se čovjek uživi u vrijeme koncentracionih logora i deportacija, onda sve više razumijevamo umjetnike, jer najprije je čovječanstvo degradiralo Krista, Krista ljubavi i dobrote, a onda ga umjetnička mašta takvog zamislila i oblikovala. Da je Meštrović ono svoje Raspelo iz 1917. godine odlijevao 1944. ili 1945, onda bi taj Krist bio goli obris iznakaženog bogočovječjeg lika.

Smiljan Velebit

Knjige

DA KNJIŽEVNOST BAČKIH HRVATA NE BUDE NEPOZNATA

Svaka knjiga koja govori o pojedinim razdobljima kulturne povijesti našeg naroda ima svoju određenu vrijednost. Rijetko se pojave u nas knjige koje prikazuju povijesna i kulturna zbivanja naših perifernih pokrajina. To su posebni uvjeti i posebne opasnosti kroz koje su naši ljudi prošli. Stajati na mrtvoj straži i gledati kako se redom gase vatre ognjišta bilo je uvijek najteže i s posebnom zahvalnošću sjećamo se onih koji su izdržali i ostali.

Te su nam misli pale na srce kad smo uzeli u ruku novu knjigu dra Ante Sekulića »Književnost bačkih Hrvata« (izdanje Kritike, sv. 5, Zagreb, 1970. Nakladni zavod Matice hrvatske).

Poneseni burom ratnih zbivanja, pojedini dijelovi hrvatskog naroda našli su se daleko od svoje stare domovine. Tako je naseljavanje Bunjevaca i Šokaca u Podunavlje bilo posljedica stalnih turških napada i osvajanja. U tom nemirnom kovitlacu događaja tražili su mirnije i sigurnije mjesto pod suncem.

I pored mnogih istraživanja i poslije nekoliko knjiga koje govore o tom periodu povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata, ima još mnogo nejasnoća o seobi, o porijeklu Bunjevaca i Šokaca, a to je dalo mogućnosti raznim političkim zloupotrebama pojedinih hegemonističkih režima.

Da ne nabrajam ostale seobe naroda sa Balkana u Panoniju od 15. stoljeća, spomenut ću samo onu seobu Bunjevaca koja je bila za vrijeme rata Austrije i njenih saveznika protiv Turske od 1683. do 1699. godine.

Poslije turskog poraza kod Beča 1683. godine Austrija je nastavila rat da oslobodi srednju Evropu i Balkanski poluotok od turske vlasti. Poslije oslobođenja Ugarske austrijska vojska je prešla na turske teritorije na Balkanskom poluotoku, gdje su svi naši narodi mislili da je došao čas oslobođenja. U Slavoniji, Bosni, Hercegovini, Srbiji i Makedoniji počinje niz ustanaka za oslobođenje, ali je za mnoge sve bilo uzalud jer poslije niza uspjeha i neuspjeha austrijske vojske sklopljen je 1699. godine mir u Srijemskim Karlovcima, gdje su određene turske granice na Tisi, Dunavu, Savi i Uni. (Kasnije je oslobođen i Banat tako da je turska granica mnogo godina bila na Dunavu, Savi i Uni).

U tim nemirnim godinama bila je seoba jedne veće grupe Bunjevaca koji su se nastanili u pojedinim gradovima u Ugarskoj (1687. godine). Tada su se Bunjevci našli u novim političkim i društvenim prilikama. Njihova stara domovina Bosna, Hercegovina i sjeverna Dalmacija ostale su pod turskom vlašću. Hrvatska je bila ujedinjena s Ugarskom i skupa s Ugarskom u sklopu Austrije, ali bila je odvojena kao posebna pokrajina sa svojim posebnim političkim statusom i privilegijima. Tako su Bunjevci i Šokci u

Ugarskoj bili teritorijalno i politički odvojeni od ostalih Hrvata. U prvim godinama poslije karlovačkog mira bili su u sastavu i službi austrijske Vojne krajine na granici prema Turskoj, a kasnije su imali svoje slobodne kraljevske gradove s prostranim pustarama. Ta politička i teritorijalna odvojenost bila je kobna za daljnji kulturni i nacionalni razvitak Bunjevaca i Šokaca. Tokom povijesti austrijski je centralizam sve činio da spriječi razvijanje nacionalne svijesti pojedinih naroda. Jedno od sredstava razjedinjavanja bilo je upotrebljavanje pokrajinskih i plemenskih imena u javnosti, u upravi i administraciji, pa su se tako ustalila i udomaćila imena: Bosanci, Hercegovci, Slavonci, Dalmatinci, Bunjevci, Šokci i dr.

Puštajući po strani ostala imena, zadržat ćemo se kod imena Bunjevci i Šokci. U ovom momentu nije važno kako su ta imena nastala i što znače, ali narod ih je sačuvao kroz vjekove u želji da sačuva svoju posebnost u stalnoj opasnosti da će se izgubiti i nestati među drugim narodima. Zato su ta pokrajinska ili plemenska imena bila najsnažnije povezana s našim narodom, jer time je on želio izraziti svoje postojanje. Tako su Bunjevci i Šokci čuvali i sačuvali svoje ime u teškim povijesnim uvjetima, želeći na taj način očuvati svoj jezik i svoje postojanje.

U 19. stoljeću se kod svih naroda javlja vrlo snažno buđenje nacionalne svijesti i težnja za ujedinjenjem. Ta težnja naroda u pojedinim krajevima imala je nacionalne okvire, a zatim se širila na sve Južne Slavene, zastupajući ideju bratstva svih Slavena.

Hrvatski narodni pokret i nacionalni pokreti ostalih naroda u okviru Austrije imali su najveći svoj zamah u prvoj polovini 19. stoljeća i to je nužno dovelo do revolucionarnih događaja 1848. godine, ali zbog nesretnih okolnosti i zbog nerazumijevanja vođa pojedinih pobunjenih naroda Austrija je uspjela svladati sve pobune i još kratko vrijeme zadržati centralizam i apsolutizam u okviru svoje velike države.

Ne može se rast slobode zaustaviti. Bečka je vlada morala ukinuti apsolutizam ministra Baha i svim narodima dati njihova ustavna prava. Kod svih naroda, pa tako i kod Hrvata, nastavljena je još odlučnija borba za nacionalno ujedinjenje i politička prava.

Ugarska je uspjela da dobije državno i nacionalno priznanje stvaranjem Austro-ugarske nagodbe po kojoj je Mađarima priznata njihova nacionalna i državna individualnost (1867. godine). Buđenje vrlo snažnog mađarskog nacionalnog pokreta izazvalo je kod Hrvata još odlučniji otpor i borbu za nacionalna prava.

Ta nacionalna kretanja i politička zbivanja imala su odjeka među Bunjevcima i Šokcima u Bačkoj i Baranji. Osobito je Austro-ugarska nagodba dala poticaja za buđenje nacionalne svijesti Bunjevaca i Šokaca. Mađarski nacionalni pokret bio je na vrhuncu. U zanosu narodnog preporoda javlja se kod Mađara želja da svi narodi u Ugarskoj prime mađarski jezik pa tako postanu pripadnici velike mađarske nacije i sinovi velike mađarske države. U tome su imali mnogo uspjeha, ali se toj ideji javlja otpor svih naroda u Ugarskoj, pa tako i Bunjevaca i Šokaca. Nosioci nacionalnog bunjevačko-šokačkog pokreta i preporoda bili su Ivan Antunović, Boza Šarčević, Kalor Milodanović i dr.

U narodnom pokretu i preporodu Bunjevaca i Šokaca javlja se pitanje nacionalne pripadnosti. To je pitanje bez potrebe ponekad postavljano i kasnije, a na žalost i u naše dane. Sve je to bilo zbog nepoznavanja ili pogrešnog tumačenja povijesnih uvjeta razvijanja svijesti o nacionalnoj pripadnosti.

Tokom vremena zbog teritorijalne i političke odvojenosti od ostalog hrvatskog naroda kod Bunjevaca i Šokaca bio je vrlo snažan osjećaj o nacionalnoj posebnosti, o čemu smo ranije govorili. Zato vidimo da svi nosioci narodnog preporoda ističu posebnost Bunjevaca i Šokaca, ali se može uočiti da su oni jasno i često puta naglasili da su Bunjevci i Šokci dio hrvatskog naroda. Ukoliko zbog političkih prilika nisu mogli to previše naglašavati, ipak se iz cjelokupnog rada vidi ideja i svijest o hrvatskoj nacionalnoj pripadnosti Bunjevaca i Šokaca.

Zbog teritorijalne rascjepkanosti i političke neujedinjenosti kod svih rodoljuba javlja se iskrena želja za ujedinjenjem svih Južnih Slavena. U idealističkom i plemenitom oduševljenju ističe se jedinstvo svih naroda slavenskog juga. Ideja o jedinstvu Južnih Slavena vrlo je snažna i kod bunjevačko-šokačkih preporoditelja. Zato oni ističu jedinstvo suradnje sa Hrvatima i Srbima.

Dakle, u uvjetima tadašnjih političkih prilika i pod utjecajem nacionalnih ideja razvijala se svijest o nacionalnoj pripadnosti Bunjevaca i Šokaca.

Tako je to bilo sve do kraja prvoga svjetskog rata kada su Bunjevci i Šokci 1918. godine jasno izrazili svoju pripadnost hrvatskom narodu i želju da se ujedine s ostalim Južnim Slavenima.

Nade su bile plemenite, a stvarnost nove politike u Kraljevini Jugoslaviji brzo je sve nade razorila. Mjesto jugoslavenske države ravnopravnih naroda, o kojoj su sanjali najplemenitiji sinovi svih Južnih Slavena, vidovdanskim ustavom 1921. godine ozakonjena je politika velikosrpske buržoazije i zavladala je hegemonija jednog vladajućeg kruga nad svim narodima u državi. Da bi opravdali svoju politiku i svoju hegemoniju, pobornici režima su nastojali što više pokrajina proglasiti srpskom zemljom. Tako je sva današnja Vojvodina proglašena srpskom pokrajinom. Da bi se to postiglo, trebalo je dokazati da su Bunjevci i Šokci Srbi katoličke vjere i time se razlikuju od ostalih Srba u Vojvodini. Tako je ponovno postavljeno pitanje o nacionalnoj pripadnosti Bunjevaca i Šokaca u Kraljevini Jugoslaviji.

Na temelju povijesnih uvjeta i povijesnog razvitka nacionalne pripadnosti Hrvata lako se može zaključiti da su Bunjevci i Šokci dio hrvatskog naroda koji je svoju nacionalnu svijest formirao u određenim kulturnim i političkim prilikama.

Bilo je pojedinaca koji su bili pod dojmom ideje i svijesti Bunjevaca i Šokaca kao posebnog naroda s naglašenom nacionalnom individualnošću. Oni su govorili i pisali da Bunjevci i Šokci, kao poseban narod, nemaju veze s Hrvatskom i nisu dio hrvatskog naroda. Možda je ta misao bila za neke privlačna, ali ona je dovodila do slabljenja i cijepanja nacionalnih i političkih snaga. Kod Bunjevaca i Šokaca treba razvijati i njegovati ljubav prema svemu što je bunjevačko i šokačko, ali sa sviješću o hrvatskoj nacionalnoj pripadnosti. To je uvjet da se Bunjevci i Šokci mogu razvijati u političkom, ekonomskom i kulturnom pogledu, a kao osnovni demokratski princip mora im biti da poštuju političke i kulturne vrijednosti svih ostalih naroda u našoj državi i u svijetu.

Premda nam je iz povijesne perspektive jasno kakav moramo imati stav o nacionalnoj pripadnosti Bunjevaca i Šokaca, ipak možemo razumjeti stav onih koji ističu posebnost Bunjevaca i Šokaca, jer vjerujemo da su dobronamjerni, ali ne možemo opravdati one koji su upotrebljavali sve svoje intelektualne sile propovijedajući ideju integralnog jugoslavenstva koje je vodilo brisanju svih nacionalnih oznaka pojedinih naših naroda, svodeći ih na oznake plemena u želji da se stvori jugoslavenska nacija. Oni su za Bunjevce govorili da su Srbi katoličke vjere. Ne možemo objašnjavati zašto su pojedinci zastupali te ideje kod Bunjevaca i Šokaca, ali su morale biti odbačene, jer su vodile slabljenju nacionalne svijesti i primanju svega što nam dolazi pod firmom bratske suradnje.

Takve političke prilike imale su snažan utjecaj na razvitak književnosti bunjevačko-šokačkih Hrvata od prvih početaka pa sve do propasti Kraljevine Jugoslavije. Glavna oznaka te književnosti u tom dugom periodu je borba za prosvjećivanje naroda i borba za nacionalna prava. Te dvije misli isprepletene su i naizmjence naglašene, pa ih je nemoguće mimoići prilikom ocjenjivanja uloge i vrijednosti književnosti bačkih Hrvata. Te misli je želio naglasiti dr Ante Sekulić kad je sastavljao svoju knjigu »Književnost bačkih Hrvata«.

Uza svu vrijednost i važnost te književnosti, njena je sudbina da ostane nepoznata i nepriznata na širem području nacionalne kulture premda to ne zaslužuje.

Zato je dr Ante Sekulić prvom članku u svojoj knjizi dao naslov »Iskrena riječ o našoj nepoznatoj književnosti« da naglasi kako ta književnost ne smije ostati nepoznata, pa želi prikazati njene glavne karakteristike i upoznati nas s predstavnicima svih generacija pisaca. Poslije ovog uvodnog članka knjiga je podijeljena na dva dijela:

I. Književnost bačkih Hrvata
II. Antologijska panorama književnosti bačkih Hrvata

Prvi dio podijeljen je na slijedeća poglavlja: Na rubovima prošlosti, Pri-

lozi hrvatskom jezikoslovlju, Hrvatski književnici iz Bajskog trokuta, Kulturni i književni poslanici, Pjesnik bunjevačkih bijelih salaša (Aleksa Kokić), Šokačka pjesnička grana, Subotički književni krug, Narodna bunjevačka književnost, Nekoliko misli o književnom radu Josipa Andrića, Zaboravljeni podaci i poruke. (Ovo posljednje poglavlje daje prikaz bunjevačko-šokačkih novina i časopisa.)

Prikaz književnosti bačkih Hrvata A. Sekulić počinje prikazom rada franjevca Mihajla Radnića, koji je 1683. godine u Rimu objavio prve knjige za bunjevačko-šokačke Hrvate. Zatim slijedi prikaz rada franjevaca Lovre Bračuljevića, Stjepana Vilova i Emerika Pavića, koji su u svojim djelima imali glavni cilj da prosvjećuju i moralno pouče narod, ali i danas ta djela imaju veliku kulturnu vrijednost jer se u predgovoru često nalaze uputstva o načinu pisanja i o pitanjima pravopisa. Ante Sekulić je dao naučno i svestrano objašnjenje njihovog doprinosa u razvitku hrvatskog jezikoslovlja i u rješavanju pravopisa. Osobito je zanimljivo nastojanje fra Lovre Bračuljevića koji je u predgovoru svoje knjige »Uzao serafinske goruće ljubavi« (1730) postavio prve osnove našeg fonetskog pravopisa davno prije reforme pravopisa Vuka St. Karadžića i Ljudevita Gaja.

Dalje slijede prikazi pisaca od najstarije do najmlađe generacije, a podijeljeni su po grupama prema mjestu djelovanja (na pr.: Hrvatski književnici iz Bajskog trokuta, Šokačka pjesnička grana, Subotički književni krug itd.). Tu je učinjen velik napor da se dade što potpuniji prikaz pojedinih pisaca. Posebno možemo napomenuti da je to prva knjiga te vrste koja je objavljena o književnosti bačkih Hrvata: (Knjiga dra Matije Evetovića »Kulturna povijest Hrvata u Vojvodini« još je u rukopisu i nije objavljena, a napisana je, odnosno, završena je 1940. godine.) Priznavajući velik trud i stručno poznavanje građe, ipak se može primijetiti da su pojedini pisci i pjesnici, osobito noviji, obrađeni previše općenito, bez detaljnije analize, a uz to je potrebno neke manje poznate, osobito starije pisce barem spomenuti radi potpunosti.

Naslov knjige može dovesti do zabune jer to nije povijest književnosti bačkih Hrvata, nego to je pregled književnosti bačkih Hrvata. Razlika pojmova je očita.

Neka poglavlja (npr. »Na rubovima prošlosti« i »Prilozi hrvatskom jezikoslovlju«) obrađena su vrlo detaljno s punom znanstvenom ozbiljnošću i mislim da se tu više nema što dodati. To je napisano toliko stručno da je, možda, preteško za širu čitalačku publiku, ali za poznavaoce tih pitanja vrlo je korisno. Međutim, kako smo spomenuli, neka poglavlja zahtijevaju izvjesnu dopunu jer o pojedinim piscima treba dati opširniji prikaz. Pored ovih sitnih primjedbi mora se naglasiti da je objavljivanje ove knjige bilo potrebno i korisno, jer je upoznala širu javnost s književnošću koja je do sada bila malo poznata i u Bačkoj, a pogotovo u drugim našim krajevima.

Drugi dio knjige je veći i sadrži antologijsku panoramu književnosti bačkih Hrvata.

U prvom poglavlju »Starinska naša pobožna i poučna riječ« dat je izbor odlomaka starijih pisaca koji su utirali puteve razvitku umjetničke književnosti. Zatim slijedi antologija književnosti, a podijeljena je na nekoliko poglavlja.

Svaka antologija jedan je od mogućih načina prilaza i izbora primjera iz neke književnosti. Svaki autor antologije ima neki određen cilj i kriterij prilikom izbora. Jedan autor će više naglasiti jednu vrstu pjesama pojedinih pjesnika, a drugi će naglasiti drugu vrstu. Ta napomena vrijedi i za ostale vrste prozne i dramske književnosti.

Antologija A. Sekulića uspjela je u svojoj svestranosti, ali o nekim pjesnicima bila bi slika jasnija da je uvrštena još koja pjesma druge vrste. To je bilo nemoguće zbog skučena opsega knjige. Autor antologije uzeo je abecedni red pisaca. Međutim, bilo bi bolje da je uzeo kronološki red, tj. po starini, radi lakšeg uočavanja razvitka književnosti.

Imam dojam da je u izboru iz djela dramskih pisaca i pripovijedača uvijek nađen karakterističan primjer za dotičnog pisca, ali s istom primjedbom o neprikladnosti abecednog reda autora.

Bački Hrvati imaju neobično bogatu i vrlo razvijenu narodnu književnost gdje se mogu naći vrijednosti koje treba uvrstiti među najljepša ostvarenja narodne književnosti u drugim našim krajevima. Zato je bila sretna misao da se i primjeri bunjevačkog narodnog stvaralaštva uvrste u antologiju. Da je bilo više prostora, bilo bi više primjera toga našeg narodnog blaga, ali svakako je trebalo uvrstiti koji primjer iz šokačke narodne književnosti.

U posebnom je poglavlju izbor ocjena i prikaza. U tom izboru primjera, većim dijelom, nije bio cilj da se daje prikaz autora tih članaka i da se navode primjeri njihovog pisanja i stila, nego su izabrani članci ili odlomci koji dopunjuju sliku o pojedinim razdobljima povijesti književnosti bačkih Hrvata ili posebno osvjetljuju djelovanje nekog pisca.

Za sve one koji se budu bavili proučavanjem književnosti bačkih Hrvata ili proučavali djela pojedinih pisaca, korisno će poslužiti prilozi i dodaci u knjizi, a to je bibliografija pojedinih pisaca, literatura o književnosti i kulturi bačkih Hrvata i registar imena. U napomeni autor kaže da su tu mogući propusti. To je velik rad pa zato neke sitnije propuste nije potrebno isticati. Tako i u ovom prikazu nije cilj da se ističu nedostaci, nego da se ukaže na potrebu i korist ove knjige koja će pomoći poznavanju kulturne tradicije i nacionalnih vrijednosti bačkih Hrvata.

Bez svoje krivice mlade generacije ne poznaju što su stvorili naši stari i što su nam ostavili. Zato ova knjiga treba da dođe u ruke mladoj generaciji i da u njoj pobudi zanimanje za naše kulturno nasljeđe i tradiciju.

Bela Gabrić

AUGUST ĐARMATI »NEGDJE DALEKO«

Poezija je govor srca srcu. Jedino je po tome prepoznatljiva. Jedino se po tome luči prava poezija od konfekcijske. Kritičarski je i književno-teorijski aparat rutiniranu profesionalnu čitaču pjesama nerijetko prava zapreka na putu do poetske istine, jer je sklon prezreti umjetnine koje ne nose na sebi znakove njegova vremena. Tako su, na primjer, koju godinu prije rata nadobudni teoretici »Plave revije« bili ismijali Nazora, a i »Krugovi« tom hrvatskom klasiku bijahu skuhali u svoje vrijeme premasnu poparu koja je srećom u zadnji čas bila skinuta s jelovnika. Što bi dakle morali raditi pjesnici koji stekoše fizonomiju prije nego se rodiše njihovi mlađi suvremenici? Birati između dviju strahota koje se zovu: a) šutnja, b) izdajstvo samog sebe.

Srećom, August Đarmati nije se pokorio vremenu. Taj pjesnik niti šuti niti je nevjeran onome što ga je pjesnikom učinilo i čini.

Prvu je zbirku (»Lirika«) izdao davno prije drugog svjetskog rata, drugu (»Cvjetovi nad provalijom«) također u predratno doba. Poslije oslobođenja objavio je dvije zbirke: »Na putovima vječnosti« i ovu koja me potakla na sastavak koji čitate. Lijepi su mu motivi, čista i zvonka forma, prebujna čuvstva, poruka duboko etična. Ali nije moderan. Bježi od hermetičnosti. Strana mu je svaka afektacija. Etika mu je, koliko god iskrena i uvjerljiva, tradicionalna. Što da radi kritičar?

Prošle godine čitah u Telegramu recenziju Čiplićeva »Slatkog pravoslavlja« iz pera, čini mi se, Vjerana Zuppe. Recenzent je briljantno i nepoštedno ukazao na golotinju i primitivnost piščeve inspiracije — i ništa više. Nije ulazio u pitanje da li je ta jadna inspiracija, koja je pjesnika silno zaokupila i nadahnula, adekvatno umjetnički izražena. Zaboravio je da se kritičara poezije, po Croceu, kakvoća i vrst inspiracije zapravo i ne tiče. Važno je jedino ono što Croce zove ekstrinsekacija, to jest adekvatnost izraza, da li je autor doista uspio do kraja unijeti i objektivirati svoja čuvstva, da li je pjesma ili druga umjetnina kadra da u nama reproducira odgovarajuće autorove emocije, odnosno (ako za njih, zbog drugačijeg pogleda na svijet, nemamo afiniteta) da nam autentično i umjetnički jasno te emocije obznani.

Nemoguće je ne odgovoriti potvrdno na to pitanje ako smo se predali čistoj i neodoljivoj bujici poezije Augusta Đarmatija, stihovima jednostavnim jer im je jedina sirovina srce čovječje, gdje svaka rima ima prizvuk poante, gdje glazba riječi pokazuje vječnu harmoniju između uma, srca i volje, ako je ta volja podatna iskonskoj dobroti prirode i čovjeka.

Kod drugog čitanja otkrivamo neke specifičnosti fakture koje nam izbjegoše prvi put: sve su mu veće pjesme vizuelne, na primjer »Pjesma oblacima«, »Pjesme koje bi trebale biti rođene«, »Podne«, sve su mu manje pjesme re-

fleksivne. Iako ga pisac predgovora prikazuje kao isključiva metafizičara, ciklusi »Zov djetinjstva« i ciklus »Sam« predstavljaju ga umjetnikom čisto »ovozemaljske« inspiracije: sav je zaokupljen čulnim, iako etičkim i lijepim, asocijacijama na vlastit doživljaj mladosti u rumenim pejzažima Fruške gore, Stražilova, Dunava, Doke, te se osjeća da bi gdjegdje prekoračio i prag ditirambičnosti da mu mladenačke svijetle slike stalno ne zasjenjuje i bolno ne oplemenjuje lik ljubljene mrtve majke.

Đarmati je pjesnik sroka. On je kod njega bitan jer je nosilac muzičke poante i uvijek iznova iznenađuje ljepotom i snagom (grane — nirvane, ples — lijes, brezom — jezom), pa se desetak nerimovanih pjesama doimaju muzički siromašnije. Izuzetak: sintetička i sveobuhvatna u emocionalnom i sadržajnom (filozofskom) pogledu pjesma »Podne«.

U finoj ovoj, izvanredno vrijednoj knjizi lirike nema neposrednih odjeka na konkretne pojave suvremenog doba ili povijesti. Pa ipak je ona aktualnija i draža čitaocu od velike većine suvremene nekomunikativne i ishitrene hermetične pjesničke riječi. Svi koji su umorni, zaglušeni surovom bukom potrošačkog društva, u ovim će čistim stihovima naći dragocjene prijatelje.

Svevlad Slamning

»NA SMRT NASLONJEN«

Prije nego je Andrija Vučemil izdao ovu prvu samostalnu zbirku, objavljivao je pjesme u različitim novinama i časopisima. Slušatelj je Pedagoške akademije u Rijeci, a inače je rođen u Oplećanima na Duvanjskom polju, i do sada je za ciklus pjesama »Zapis za crnu zemlju« dobio prvu nagradu Saveza studenata Rijeke. Njegov pjesnički prvenac, zbirka »Na smrt naslonjen«, podijeljen je u 4 zaokružene pjesničke cjeline (Za jedan sunčev trenutak, Akordi iz duvanjske rapsodije, Na smrt naslonjen, Neka budu psalmi) i sadrži 45 pjesama raznovrsne verzifikacije, pjesničke intonacije i artificijelnosti današnje poetičnosti dok je pjesnik kao putnik-samotnik »rasprsnut u malom ljudskom prostoru«. Kad je već napušten u ovim našim prilikama roditeljski dom samo za »jedan sunčev trenutak«, onda je dobro da pjesnika »čulne želje kolju« tražeći »smisao svjetla na duvanjskom polju« uz bogumilske stećke i ilirske gradine. U tome pjesničkom traženju naći će bar nekadanje značenje tisućgodišnjega smisla kao davno prohujali vijek »Tomislavova štita« slave i veličine. Takav ton pjesničko-patriotske inspiracije usmjeren je na neki novi, naglašeni modernistički životni realizam. On je potkrijepljen senzibilno historijskim aspektima sve dok pjesnik ostaje »nijemo zagledan u stoljeća«. Ovakav je rodoljubni osjećaj poetski nenametljiv, profinjen, pejzažističkog opisa i orisa, emotivan i srašten s grudom zemlje i čovjekovim ushitima. Vječan je, stalno pokretan i modificiran duhu vremena i njegova idejnoga traženja u suočenju »s nama budućim i jučerašnjim«. Ili, kao što je već uočio kraljpomazanik (S kletvom Zvonimirovom pomireni) ono što je bilo »u nama od prapočetka jedinstveno u rasapu« koje potom oplođuje i uslišuje »glas sutrašnji«. Taj divni proćućeni i pjesnički modernizirani patriotizam, nešto kao Kranjčevićeva pjesma »Moj dom« u svoje vrijeme i uvijek, pravi je odjek probuđenih osjećaja i uvjerljivi zanos što tinja, bukti i živi u mislima i grudima poput životne potrebe i egzistencijske nužde.

Naslovi u zbirci pretežno su simbolički i skup pjesama protkan je poetičnosti, ali bez erotskih implikacija, i više su deskriptivne, zapravo simbolička uzbuđenja, deklarativne naracije (kao: »noć za ljubav i odmor /darovana / uzimlje / njihov znoj za svoje uzglavlje«, str. 34) što je srasla s pogodnom situacijom ili određenom lokacijom. Tako i pjesma »Sažela u njedra« tvrdi je, skrućeni glas historizma, krute stvarnosti što se zbivala u poznatom duvanjskom povijesnom kraju. — U drugome dijelu zbirke pjesme su rapsodična raspoloženja s elegičnim prizvukom rodnoga kraja sa »zvijezdom duvanjkom«. Reklo bi se: krik pjesnika — odjek stoljeća! — Treći dio zbirke više je introvertiran razgovor u »miru preobraženja« jer se nikada više ne može vratiti »jedan pad u jedno uspravno stanje«. Kako je pjesnik »zamotan u doba a u vrijeme začahuren«, izvikuje pjesnički protest kad osjeća da je na smrt naslonjen. U pjesmama ima alegoričnosti, metaforičnosti, pa je pjesniku tako njegova poezija pregršt slutnja, iluzija, drhtavih čežnja i želja kojima korača u predjele sutonskih snova, obmanutih obećanja i sunčanih visina. Kako je poezija ritam i muzika, trebala bi isto tako biti i uvjetovanost ortografskih normi i prozodijskih oblika, nezaustavni slijed aperceptivnih emocija i probuđene senzibilnosti kao nekih senzualnosti čula i unutrašnjih podražaja da se amalgamiraju s njegovim izvorom kao početkom poticanja ili osjećajnog nadražaja. — U četvrtom dijelu zbirke prevladava više refleksija s religioznom poantom, nešto kao verzificirana biblijska storija alegorijsko-filozofske smislenosti. U tome dijelu postoji sintaktička i interpunkcijska oznaka riječi i rečenica, sigurno ne zbog psalmodijske poetske celebralnosti, već više zbog suvislosti i logičnosti, što bi i nače trebalo provoditi, a ne povoditi se u tome smislu — pomodarski.

Zbirku pjesama Andrije Vučemila ukusno je opremio Ante Giaconi u stilu dosadanjih »Dometovih« edicija pa su tako funkcionalnije i pristupačnije prijateljima lijepe knjige i suptilne lirike u apoetičnoj današnjici.

— bk. —

Mišljenja

O PREVOĐENJU I PREVODIOCIMA

Kod nas se prevodi vrlo mnogo, ali katkada i vrlo loše. Bilo bi korisno pozabaviti se problemom prevođenja i s teoretskog i s praktičkog stanovišta. Često se pisalo o netočnim, krivim i nakaznim prijevodima s raznih područja: u književnosti, u raznim strukama, naročito u vezi s privrednim, tvorničkim i turističkim uputama, reklamama, prospektima, itd. Pisalo se i piše se i o teoriji prevođenja, ali mnogi od onih koji teoretiziraju o prevođenju ponekad nemaju baš mnogo veze s praktičnom stranom problema: sami nisu gotovo ništa preveli.

Vrlo je važno da prevodilac dobro poznaje funkcionalni sistem stranoga i materinskoga jezika kako bi oblike i strukture jednoga jezika mogao pretvarati u njihove misaone i stilističke ekvivalente u drugom. Tako on može izvršiti integraciju i asimilaciju sviju leksičkih i lingvističkih elemenata i u dijelovima teksta većima od jedne rečenice te naći srednji put između dviju krajnosti: doslovnoga ropskog prevođenja na temelju logičko-formalne identifikacije smisla i preslobodnoga, »instinktivnog« prepričavanja konteksta.

Ako se radi o stručnom tekstu, prevodilac bi morao biti i dobar poznavalac dotične struke. Radi li se o uskoj specijalnosti s određenom stručnom terminologijom, prijevod bi zaista trebao biti zajednički »ekipni« rad stručnjaka i lingvista. Tim zahtjevima redovito je teško udovoljiti, pa se obično zadovoljavamo prevodiocima koji u prvom redu poznaju dobro vlastiti jezik, a i strani, jer »nestručni« dio ipak predstavlja glavninu i u stručnim tekstovima. Što se tiče ostalih znanja, dovoljno nam je da prevodioci budu toliko obrazovani i inteligentni da znaju kada je potrebno ili nužno konzultirati se sa stručnjacima i upućenima. Takvi će nam prevodioci katkada biti mnogo korisniji od kakva visokoobrazovana specijaliste ili profesora.

U nas se, naime, razni stručnjaci bez jezičnog osjećaja prilično često upuštaju sami u prevođenje, bojeći se da im neki jezikoslovac ne bi »deformirao« prijevod u stručnom pogledu. Njihovi su prijevodi nerijetko vrlo nerazumljivi jer ne poznaju strukture, klišeje i idiome ni u vlastitom ni u stranom jeziku pa su čak uvjereni, prenoseći i prevodeći ih doslovno iz jednoga jezika u drugi, da su pronašli nove i originalne izraze, a zapravo »robuju klišejima« mnogo više od onih koje zbog svojega jezičnog neznanja optužuju da su »čistunci«, ukoče-

ni«, nekreativni, neinventivni, itd.

Ti bi stručnjaci trebali imati više povjerenja u lingviste i prevodioce, koji će možda pogriješiti u ovom ili onom stručnom izrazu, ali im prijevodi neće biti loši u cjelini ili u većim dijelovima teksta. Moramo sa žalošću konstatirati da su neke naše revije i knjige s pretenzijama visoko stručnih, kvalitetnih i ozbiljnih publikacija pune jezično nakaznih i zamršenih prijevoda kojima stanoviti ljudi, umjesto da se posvete svojemu specifičnom poslu, »usrećuju« lektore, korektore i čitaoce. To se odnosi i na stručnjake u filozofsko-humanističkim disciplinama. Možda je ta nejasnoća i kompliciranost prijevoda uvjetovana i »kultom čudnovate originalnosti, teškoća i nerazumljivosti«, kako taj bizarni kompleks zove Mircea Eliade, koji kaže: »Dovoljno je da neko djelo puca od misaone pretencioznosti, stilističkih burgijanja i izražajne kompliciranosti pa da odmah uđe u red velikih ostvarenja«.

Prijevod, namijenjen difuziji, treba da bude komunikativan. Zato prevodilac ne smije zazirati od standardno-konvencionalnih i »banalnih« riječi i klišeja koje upotrebljava većina naroda. »Govoriti jezikom sviju ljudi«, kako reče Jacques de Bourbon-Busset, »početak je prave demokracije.« To se odnosi čak i na kreativni jezik pjesnika i književnika koji unatoč konotativnim i polivalentnim vrijednostima umjetničke riječi moraju i te kako voditi računa o njezinu denotativnom i konvencionalnom značenju ako se ne žele izgubiti u labirintima besmisla Veliki suvremeni francuski pjesnik Pierre Emmanuel napisao je jednom zgodom: »Na raspolaganju nam stoji samo jezik s riječima općega iskustva. Mi moramo poštivati uobičajeno značenje riječi i njihovu konvencionalnu istinu... Ni najnadahnutiji pjesnik, ni najsuptilniji filozof, ni najsmioniji vizionar, ne izmiče konkretnoj prisutnosti riječi.«

Standardni komunikativni jezik kao zajednički jezik nekoga naroda (koine) pokorava se konkretnim konvencionalnim pravilima i ograničenjima, koja nisu uvijek »logična«. Takav jezik ne stvaraju samo gramatičari i književnici nego, pogotovo u naše vrijeme, i mnoge druge komponente i utjecaji određene kulturne i urbane sredine (npr. mass-media). Ispravni jezični osjećaj ne formira se samo školovanjem i obrazovanjem ili pripadanjem izvjesnoj jezičnoj regiji, nego suživljavanjem s tom sredinom kroz godine, a možda i kroz generacije. Na primjer, inteligentna osoba koja godinama živi u povoljnom kulturnom ambijentu, a uz to posjeduje zdravu jezičnu podlogu i osjećaj, ako i nije »studirala hrvatski«, ima katkada mnogo više smisla za standardni hrvatski jezik nego neki »slavista« ili profesor velike stručne reputacije.

Te se primjedbe odnose uglavnom na »obične« prijevode, ali vrijede »grosso modo« i za prevođenje znanstvenih i književnih tekstova, iako se jezik znanosti i jezik književnosti, svaki na svoj način, razlikuju od svakidašnjega standardnog jezika. Uostalom, kako rekosmo, i u najspecijalnijim tekstovima »obični« dio redovito predstavlja glavninu.

— . —

Dakle, od osnovne je važnosti da se strani klišeji i fraze prevode klišejima i frazama materinskoga jezika. Spajanje pojedinih riječi, njihovih parova ili skupina u standardne klišeje uvjetovano je određenim strukturalnim navikama. To vrijedi i za razne usporedbe, lokucije i frazeološke izraze, koji se, naravno, ne prevode od riječi do riječi, nego odgovarajućim izrazima na vlastitom jeziku. Svaki, naime, jezik ima svoj »duh«, svoje »patterns«, svoju strukturalnu fizionomiju. Npr. engleski izraz »stubborn as a mule« možemo gotovo doslovno prevesti našom usporedbom »tvrdoglav kao mazga«, ali to nećemo moći učiniti s engl. usporedbom »happy as a lark«. Francusku usporedbu »sourd comme un pot« nećemo prevesti doslovno »gluh kao lonac«, nego našom usporedbom »gluh kao top«.

Asociranje pojedinih riječi i izraza u raznim jezicima je spontano, automatsko i ovisno o »urođenim« strukturama i modelima. Kada mi, na primjer, kažemo »dan«, u nama se budi asocijacija na riječ »noć«. Kod Engleza su takvi asocijativni parovi npr.: bread and butter, hands and feet, sooner or later, itd. Slični »parovi« postoje i u ostalim jezicima.

Strukturalne navike i određena gramatička pravila uvjetuju i omogućuju i formiranje fraza, idioma, većih cjelina, glagolskih rekcija i sl. Tako ćemo, npr., francusku frazu »attirer l'attention à qch« ili talijansku »richiamare l'attenzione« prevesti našim izrazom »skrenuti pažnju na nešto« ili »upozoriti na nešto«, a ne »privući pažnju na nešto« ili »izazvati pažnju na nešto« iako ni to ne bi bilo pogrešno s logičko-misaonog stanovišta. Isto tako, talijanski geografski izraz »Estremo Oriente« ne prevodimo točno »Krajnji Istok«, nego kod nas uvriježenim geografskim klišejom »Daleki Istok«. Njemački glagoli »lauschen jemandem« ili »folgen jemandem« imaju u nas drugačiju rekciju. Isto tako valja u prevođenju paziti jesu li za neki jezik karakteristične imenske ili glagolske konstrukcije.

O svemu tome vodi mnogo računa strukturalna lingvistika koja je unijela dosta svjetla i u teoriju prevođenja. Znamo koliko je tome pridonijela već semantika i stilistika F. de Saussurea i Ch. Ballya, a u novije vrijeme transformacionogenerativna gramatika i proučavanja sintaktičkih struktura u okviru zatvorenoga autonomnog sustava pojedinih jezika (N. Chomsky).

Navodim još neke pogreške na koje često nailazim i koje također govore o nepoznavanju i nepoštivanju duha jezika.

Jedna od takvih jest svakako uporno prevođenje neodređenoga člana glavnim brojem. Nepoštivanje stilističkih nijansa pokazuje se ako se neki familijarni i argotički izrazi i riječi prevode afektivno neutralnim riječima (npr. »dad« — »otac« umjesto »tata«, »bouffer« — »jesti« umjesto »njupati« ili »klopati«). Pojedini izrazi u raznim jezicima i u raznim vremenima nemaju potpuno isto značenje. Tako franc. riječi »fameux«, »appartement«, »dame«, nemaju svoje ekvivalente u hrv. riječima »famozan«, »apartman«, »dama«, nego u riječima »glasovit«, »stan«, »gospođa«, dok su one prve poprimile drugu stilističku nijansu.

Modalni prilozi na -ment u franc. i na -mente u tal. nemaju samo uobičajeno značenje. Npr. »moralement parlant« ne znači samo »moralno govoreći«, nego i »u moralnom pogledu« ili »s moralnog stanovišta«, »actuellement« znači »sada«, itd. Klišejski parovi i kod tzv. »pomoćnih riječi« imaju često u hrv. jeziku drugačiji poredak nego u stranomu (npr. »tant - que« ili »aussi - que« nije »tako - kako«, nego »kako - tako«).

Neki prevedeni izrazi i termini uvriježili su se u stanovitim disciplinama i sredinama, ali u standardnome jeziku nemaju onoga oblika ili značenja koje imaju u tim zatvorenim krugovima (npr. »raditi o nečemu« umjesto »govoriti o nečemu«, »zaključiti na nešto« umjesto »zaključiti nešto«, »dosljedno« u značenju »prema tome« ili »dosljedno tome«, »impertinentan« u značenju »neumjestan«, itd.). Kao što su nekada naši trubaduri i »začinjavci« mnoge sakralno-religiozne izraze oblikom i značenjem prilagodili novim prilikama, tako bi i danas trebalo postupiti s nekim prijevodnim ostacima starih skolastičko-silogističkih modela u skladu s aktualnim i »sekulariziranim« potrebama.

Pri uvođenju novih izraza ne smijemo doslovno prevoditi te iste ili slične termine iz stranih jezika. U prvom redu, tako dobiveni neologizmi možda uopće nisu potrebni, ako za to već postoji dobar hrvatski ili udomaćeni kroatizirani izraz. Ukoliko su korisni, potrebni ili čak nužni, npr. tamo gdje još ne postoji stručna terminologija na hrvatskom jeziku, valja postupati vrlo oprezno, poštujući duh i strukture našega jezika. Tu uvijek moramo respektirati zakone formiranja riječi svojstvene jeziku te nastojati da novi termin bude razumljiv i da bespotrebno ne vrijeđa tradicionalni jezični osjećaj.

U prevođenju, kao i inače, valja izbjegavati »opća mjesta« i fraze kojima se značenje prečestom upotrebom i zloupotrebom toliko proširilo i »otrcalo« da one više i nemaju svojega određenoga značenja, nego služe kao nekakvo univerzalno pomagalo za prevođenje nejasnih riječi i rečenica ili su naprosto suvišne (npr. »što se tiče«, »u krajnjoj liniji« , »na tom planu«, »dimenzija«, »kategorija«, »aspekt« i sl.).

Ovih nekoliko nabacanih misli o prevođenju i prevodiocima treba da posluži kao uvod u mali stupidarij s konkretnim primjerima što sam ih pribilježio posljednjih godina čitajući prijevode u nekim našim knjigama i časopisima.

Radovan Grgec

JOŠ MALO O GLASOVIMA Č i Ć I USPUT O DŽ i Đ

Prošlo je osam mjeseci kako je u MARULIĆU objavljena kritika moje brošurice »ZA JEDAN Č«. Vrijeme dovoljno dugo da splasnu strasti zadovoljstva i nezadovoljstva, da se na kritiku osvrne mirno i staloženo. A to je i potrebno, jer smatram da tom brošuricom kao ni kritikom u MARULIĆU problem glasova Č i Ć nije niti bi trebao biti završen. Usput se možemo malo osvrnuti i na glasove DŽ i Đ koje je spomenuo kritičar. O tim se stvarima dade još mnogo razgovarati, i treba se porazgovoriti, da stvar ne zaspi i da se ta aktualna pitanja našega pravopisa već jednom i konačno riješe.

Po očekivanju, prvu sam bitku »za jedan č«, s obzirom na dvije tiskane kritike koje su mi došle do ruku — izgubio. Sudeći pak po pojedinačnim odgovorima i ocjenama (iako su brojčano skromni), stvar izgleda drugačije — 9 : 4 za moj prijedlog i dva nejasna, neodlučna odgovora.* Usmenih odgovora je bilo više. Nisam ih, naravno, brojio, ali mislim da odnos ZA i PROTIV nije lošiji za mene od onih pismenih. Usput napominjem da sam više od polovice onih koji su tvrdili da dobro i uvijek razlikuju Č od Ć na danim testovima uvjerio da to ipak ne znaju uvijek, a polovičnost se ne može uzeti kao ozbiljno mjerilo. Sve me to zato ohrabruje, pogotovo oni pismeni odgovori koje su pisali vrlo ugledni ljudi (profesori, doktori, ljudi od pera) čije se mišljenje ni u kom slučaju ne bi smjelo potcijeniti.

Priznajem da sam i s kritikom u MARULIĆU, čiji je autor Stanko Tenšek, uglavnom zadovoljan, unatoč autorovu neslaganju s mojim prijedlogom. Tenšek, uz neke pohvale, mnogo mi toga prigovara i pobija moja nastojanja za ukidanje jednog od ta dva znaka, i to, naoko, s njegovog stanovišta, opravdano i argumentirano. Neosporno je da je stvarčicu pažljivo pročitao i dobro proučio, ali začuđuje da je šuteći preskočio upravo ono što sam kao protutežu suprotstavio postojećoj sprezi glasova Č i Ć, a to je — akcentuacija vokala! Šteta da se Tenšek tu nije malo zaustavio. Uostalom evo tog dijela:

»Akcentuacija vokala u mnogim riječima našega jezika odsudnija je za sporazumijevanje od glasovne razlike koja se pripisuje glasovima Č i Ć. Na primjer: lûk-lūk, pâs-pās, svâk-svàk, téžiti (od težina), tèžiti (raditi, težačiti), pa opet téžiti (čeznuti) itd., a da ne govorimo o riječima koje imaju isti naglasak, a različito značenje (homonimi): tòvar (magarac i breme), slòg (može biti: tiskarski, oranice ili riječi), stâv (položaj ili odnos prema nečemu), jezik (organ usta ili govor), prōst (bezobrazan i jednostavan), a ima tog i sa Č: pače = mala patka i hladetina! Ipak ne dolazi do zabuna iako bi se moglo iskonstruirati niz zbunjujućih primjera:

»... Nagnem se kroz prozor i luk mi ispadne iz ruke ...«

Što mi je to ispalo: lûk ili lūk?

»... a kad se svatovi sakupiše, svak sjedne za stol, dohvati svoj tanjur i počne jesti ...«

Tko: svâk ili svàk?

Evo jedan primjer iz teksta Grge Gamulina (Grge ili Gŕgê?) iz TELEGRAMA broj 97: »... to je ambijent unutar kojeg živi naša misao: u teoriji, kritici i esejistici, svi ti naši razgovori i 'borbe mišljenja' najčešće mi izgledaju kao 'bure u čaši vode' ...« Netko bi mogao zapitati: otkud bure u čaši vode? No u tom se slučaju ne radi o bačvi, nego o bŭri ... Ovakvi i slični primjeri istrgnuti iz konteksta mogu načas zaista zbuniti čitaoca. No iole dobar stilist neće dopustiti da se njegova misao shvati drukčije nego ju je on smislio!« Zatim malo dalje:

»Poznato je da se po zakonu inercije po uhodanoj stazi radije hoda, pa bila ona i duža i neravna, nego krči nova koja bi bila kraća i ravna. Otud i otpor jezikoslovaca prema novinama (opet jedan primjer: ne nòvinama nego novìnama!) ...«

Tenšekova primjedba upućena protiv jednog Ć: »A jezik teži da u svojim sklopovima bude jasan i nedvosmislen« — kako vidimo otpada, jer dvosmislenosti se mogu još češće naći u riječima s neakcentiranim vokalima, pa ipak do zabuna ne dolazi. Spominje i muzikalnost glasova Č i Ć i kaže: ... izgubili bismo jednu izražajnu nijansu, a to je, očito, osiromašenje poetskog jezika ...« pa navodi i primjere:

Pod Učkun kučice
bele,
miče, kot suzice
vele.
Beli zidiči, črjeni kroviči,
na keh vrapčiči
kantaju.

(»Moja zemja« D. Gervaisa)

zatim iz Nazorova »Cvrčka«:

»I cvrći, cvrći cvrćak na ćvoru crne smrće.«

Nikada, ni jednom riječju nisam osporio pravo onima koji te glasove razlikuju, da ih različito, po osjećaju, i izgovaraju i tako zadovolje svoje istančane osjećaje. Oni će to bez daljnjega moći i onda kada se ta »dva glasa« označe i samo jednim znakom kao što je to u ovom slučaju s vokalima: gòre gòre gòre gòre. Eto koliku muzikalnost i smislenost unosi akcentuacija vokala u govor jezika! Muzikalnost jezika zapravo i počiva na — vokalima, a oni se ni u publicističkim ni u književno-umjetničkim pa ni u znanstvenim tekstovima (osim u lingvističkim i u iznimnim, egzaktnim, slučajevima) ne akcentiraju, pa ipak je muzikalnost prisutna i ne dolazi do zabuna ako se imalo pripazi na stilizaciju.

Stanko Tenšek smatra da bi uvođenje jednog znaka za glasove Č i Ć bilo »nasilje« i da bi »... Naglo uklanjanje razlika između Č i Ć narušilo (...) fonetsku, morfološku i leksičku strukturu našega jezika ...« Htjeli mi ili ne, moramo priznati (a to priznaju i Brozović i Vince u »Zadarskoj reviji« 1/1960. str. 63-64) da na latiničkom području većina ljudi te glasove ne razlikuje možda i zbog sličnosti tih znakova u latinici. Onda zaista nema »nasilja«, a fonetika, morfologija i leksikologija našega jezika samo bi to trebale priznati da bi se pravopis približio životnoj stvarnosti.

Ne bih se složio ni s Tenšekovom primjedbom: »Ollrom pretjeruje kad misli da je gotovo nemoguće usvojiti pravilan izgovor i pisanje glasova Ć i Č« pa tvrdi da je to jednostavno i da se to na relativno lak način može naučiti te upućuje na obilnu literaturu i gramofonske ploče za audiovizuelnu metodu učenja jezika. A ta literatura je zaista obilna. Prilozi Vladimira Anića na 8 stranica i Stjepana Babića na 12 stranica u JEZIKU br. 3/XIII po ne znam koji put dokazuju tu »jednostavnost, lakoću i potrebu« i tim dopunjuju ne znam koju stotu stranicu te literature, a sve bez nekog osjetnog uspjeha da se uščuva taj, za većinu naših ljudi i krajeva — jezični rudiment- (Dobro je da u prastara vremena medicina nije bila na dosadašnjoj razini, jer bi se možda našao neki entuzijast koji bi nastojao čovjeku spasiti — rep! Što bi danas s njim?)

Stanko Tenšek nadalje strahuje: »Zanima me gdje bi se to ujednačavanje zaustavilo. Opredijelimo li se za jedan Č, zašto se ne bismo i za jedan Đ?« pa zatim spominje i teškoće koje nastaju pri pisanju starog jata.

Ako se na nekoj građevini želi izmijeniti jedan ili dva kamena bloka koji nepotrebno strše iz zgrade i tim joj narušuju sklad svojom nezgrapnošću, ne znači da se cijela zgrada treba srušiti i graditi nova. A što se tiče slova DŽ i Đ — zaista bi nam jedno bilo dovoljno, jer mi naših hrvatskih, slavenskih riječi, sa DŽ gotovo i nemamo. A za volju anglicizama (Džon, džemper, džez) i turcizama (džaba, džada, Džafer), mađarizama (džak), turkmenizama (džajlan), perzizama (džambas, džamli), arabizama (džamija, dželat) itd. — zaista nema smisla da svoje pismo opterećujemo slovom koje mi izgleda kao spomenik podignut na čast i u ime zahvalnosti za nekoliko stoljeća turskog ropstva ...!

I bez dubokoumnih i trakavičastih rasprava i studija možemo sa sigurnošću ustvrditi da se Vuk Stefanović nikada ne bi prezivao KARADŽIĆ da nije bilo tog osmanlijskog ropstva nego bi se u normalnim prilikama, zasnovanima na narodnim običajima, vjerojatno zvao: Crnić, Crnčić, Crnković, Crnojević ili tome slično, ali nikada — KARADŽIĆ- Isto tako se ni zadnja srpska kraljevska dinastija bez turskog prisustva ne bi zvala Karađorđević. Oni su to prezime uzeli po nadimku kojega su Turci dali Đorđu Petroviću: Kara-Đorđe = Crni Đorđe!

Od ostataka germanskog ropstva svojski čistimo svoj jezik i odavno smo iz književnog jezika izbacili riječ »šnajder« pa ne vidim razloga da njegujemo DŽ zbog »abadžija« kojega bismo mirne duše mogli pisati i — abađija. I »raufung« smo izbacili, zašto da onda još uvijek dimimo kroz — »odžak«? Tu je još zanimljivo da su se germanizmi fonetizirali pa se ne piše Schnei-

der nego — šnajder, ne Stoff nego — štof, ne Sparherd nego — šporet. Autori LEKSIKONA GRAĐEVINARSTVA u izdanju »Građevinske knjige«, Beograd 1962 (po TELEGRAMU br. 145 od 1. II 1963) još i 1962. godine pišu »cange« (Zange = kliješta), »cvikla« (Zwickel = klin), »lotre« (Leiter = ljestve), zatim »Ojlerova konstanta« a ne »Eulerova . . ., »Cimermanov efekt« a ne »Zimmermannov . . .« itd. (a valjda još i danas!).

Sve se, dakle, može fonetizirati pa i Chopin u Šopen, Carpaccio u Karpačo, Shakespeare u Šekspir, ali ne — hodžu u hoću, ne džamiju u đamiju, ne feredžu u fereću . . . pa ni takve »džumbuse« bez kojih bismo i te kako mogli i trebali biti kao što su: džambas, džajlan, džamadan, džahil . . . ili bismo ih za potrebu folklornih tekstova mogli i trebali fonetizirati u duhu našeg jezika . . .

Nakon svega, Brozović i Vince (Zadarska revija« 1/1960. str. 58) najiskreniji su kada pišu: ». . . Kao što često biva kad se ljudi ne mogu riješiti jedne nevolje, naviknu na nju i stvore joj romantičnu aureolu . . .« A kada bi naši jezikoslovci smogli hrabrosti da istini pogledaju u oči, da se oslobode romantike i povjesničarsko-muzealske sentimentalnosti, da smjelije i vedrije pogledaju u budućnost, vidjeli bi da je upravo njima dano da ove pravopisne teškoće riješe i pravopisne zakone usmjere u onom smjeru kuda ih životna praksa nezaustavljivo vuče!

Nije dobar vrtlar onaj koji samo marljivo zalijeva, plijevi, i njeguje posađeno povrće i cvijeće (pa i ono koje naočigled propada), nego onaj koji u vrt uvede racionalni red nakon čega će s manje muke imati više koristi!

Slavko Ollrom

---

* Žao mi je da nisam dobio više odgovora (u koju sam svrhu priložio pedesetak dopisnica), bez obzirā na ocjenu, ali mnogo više nisam ni očekivao. Razloga je bilo više: od ignorancije pa do lijenosti, a između toga su profesionalna nezainteresiranost činovničkih mentaliteta i — rezerviranost, strah pojedinaca »da se ne zalete« i tim se lično »kompromitiraju«. No unatoč svemu tome — ja sam zadovoljan.

PRIMLJENE KNJIGE

Hrvoje Bor: Molitva pred odlazak (pjesme)
Mate Blašković: Modri zrenici (pjesme)
Mirko Validžić: Hrvatske zemlje znamen (pjesme)
Ivan Martinac: Patmos (pjesme)
Petar M. Stojiljković: Sanjiva izvorišta (pjesme)
Balentović, Kolumbić, Letinić, Milašić, Rem, Švagelj, Vidović: Osamljeni svirač (pjesme)
Stanislava Adamić: Močvara i zvijezda (pjesme)
Ljerka Mifka: Piramida (pjesme)
Milivoj Slaviček: Poglavlje (pjesme)
F. Garcia Lorca: Ciganski romancero (pjesme)
Gottfried Benn: Statičke pjesme (pjesme)
Dubravko Horvatić: Crna zemlja (pjesme)
Željka Čorak: Kaleidoskop (eseji)
Milan Kangrga: Smisao Povijesnoga (rasprava)
Vjeran Zuppa: Lirika i navika (eseji)
Milan Mirić: Rezervati (eseji)
Kasim Prohić: Odvažnost izricanja (eseji)
Jure Kaštelan: Približavanje (eseji)
Martin Kirigin: Dva stola (razmišljanja o misnim čitanjima)
Andre Jutronić: Iz kulturne prošlosti Brača (studija)
Krunoslav Tkalac: Babogredska kompanija (studija)
Zlatko Tomičić: Kain (drama)
Mihajlo Maruševski: Prijateljsko ogovaranje (tv i radio drame)

Jubilej

NOVI »SAMORAZGOVOR« ZA NOVU ZGODU

za 50-godišnjicu stvaranja jednog literata

Nije to posve obična zgoda jer se taj literata rodio i živio još u eri Franje Josipa. Samorazgovor, to znači da ovdje ja sam sa sobom razgovaram i pišem o sebi.

— Da — veli moj časoviti sugovornik — pisali ste o francuskoj filozofiji i literaturi, napisali ste dvije knjige iz dva svjetska rata, poznati su nam i vaši »samorazgovori« . . .

— Jest, sad sam se sjetio da nešto napišem o svojoj 50-godišnjici stvaranja. Jer eto počeo sam 1920, pa bi se moglo dogoditi da budem u tom pogledu zaboravljen ako se sam ne javim. Ima i gorih zala. No u samorazgovoru mogu malo i opet otkriti svoju dušu, mogu pače ovom zgodom reći nešto sumarno, tj. skupiti u neku »sumu« ono što se javljalo u meni, i u početku se nalazilo i onda se otkrilo, razvilo i danas je tu.

Počnimo, dakle. Neka dalje teče moj samorazgovor. Malo suhoparno, filozofski, bez kićenosti, ali od duše k duši. Moj život obuhvaća vrijeme od ere Franje Josipa pa sve do nove Jugoslavije. U dvije knjige opisao sam i dva svjetska rata, kako rekoste. Kritike znanstvenih mojih radova bile su pohvalne. A popularnije stvari dosta su se čitale i prihvaćale. Uvijek sam težio da stil ne bude težak, nastojao sam izraziti se jasno i plastično. Tu sam slijedio Nietzschea s kojim me inače ništa ne veže. Danas-sutra čitalac će imati pred sobom ličnost koja će mu govoriti o raznim erama jednog vrlo ispunjenog života, govorit će mu o onom što je vječno u prolaznom, opravdavati Božanstvo kad uroni u zlo koje nas okružuje, a to opravdanje zove se »teodiceja«. Govorit će mu kao čovjek koji je mnogo prošao i bio iskušavan, koji se konačno, na kraju života, više nagnuo nad značenje svog obiteljskog imena koje u originalu glasi Theopulos-potomak Božji. Ono mistično i okultno u životu meni se sve više otkrivalo i otkriva. Tako se kraj slaže u harmoniju s početkom, kad sam se nakon I svjetskog rata u doktorskoj tezi bavio čovjekom-filozofom »prestabilirane harmonije«, čovjekom pomirljivih stavova, ekumenskih shvaćanja, danas toliko aktualnih u Crkvi, tj. Leibnizom.

Krenimo, dakle, u god. 1920. Kružimo »oko starog tornja« (u rječniku Rainer Maria Rilkea), oko pojma Bog. U srcu smo metafizike od koje se više neću odijeliti. Prati me dan i noć. God. 1920. izađe u »Nastavnom vjesniku« prvi moj rad »Voltaire, Leibniz i teodiceja«. Da lakše pratimo stvar, eto najprije malo suhih podataka. Leibnizova »Teodiceja« izađe 1710. U njoj je dokazivao da je ovaj svijet »najbolji od svih mogućih svjetova«. Ne, dakle, kao da ne bi bilo »zlo« na svijetu, ali svijet je djelo Božje i zla je najmanje koliko je to moguće. Biblija veli, kad govori u početku o stvaranju, da Bog vidje »da je sve dobro«. Budući da Leibniz govori da je sve najbolje, njegov se sistem zove »optimizam«. Na taj se optimizam grdno obori Voltaire, ali ne filozofski, nego rugajući se i to u romanu »Candide« (1759). On se rugao filozofu Leibnizu kao debeloj »monadi«, rugao se Nijemcima, a potres što je razorio Lisabon bio je povod djelu »Poème sur le désastre de Lisbonne« (1755). Voltaire je pristajao uz ideju da je »sve dobro« (whatever is, is right), kako je to iznosio engleski pjesnik Pope. Ali Nijemce nije podnosio i optimizam uze na nišan u »Candidu«. Junak njegova romana dospije i u ruke pruskim vojnicima koji ga na silu uzeše u vojsku, ali on stalno tvrdi da je »sve dobro«.

Da se razumijemo, niti Leibniz nije tvrdio, kako to ruganje u Candidu veli, da je »sve dobro« i pruske batine u vojsci, i inkvizicija i sifilis itd. Zlo postoji počevši od »metafizičkog« zla, tj. nesavršenosti svijeta, preko fizičkog i moralnog zla, ali za Leibniza Bog je stvarajući ovaj svijet odabrao onaj u kome će biti najmanje zla. Očito je Voltaireu bilo do toga da se izruga Nijemcima i njihovoj filozofiji jer je uzvisivao Engleza empiristu Lockea, a karikiranje ljudske sudbine i filozofiranja o njoj bilo je samo literarno sredstvo kojim je htio čitaoca odvratiti od metafizike i privesti dnev-

nom redu aktivizma. Međutim, zar nije i sam Voltaire filozofirao i zajedno s Popeom tvrdio da je »sve dobro«. Očito je da se literatu Voltaireu radilo o efektu. Pitanje »zla« u svijetu ostalo je za filozofe do danas. O njemu i ja govorim u svom djelu »Eis heauton«. Bog postoji, zlo postoji. Kako, zašto, koje, to su metafizička i vjerska pitanja koja mene prate u mom radu kroz sve ove godine. Ja sam pitao, ja sam odgovaro. Bog je sve »dobro« stvorio, sve ima svoj smisao.

Bilo je u Beču na sveučilištu kad sam u uniformi zamolio prof. Karla Ettmayera neka mi zada temu za pismeni ispit iz francuske književnosti. U sebi sam se Bogu preporučio. Što će mi profesor preporučiti, zadati. A to nije svejedno. I upita čime se rado bavim? Odgovorih da mi je struka i specijalna filozofija. I eto sretnog prijedloga da ispitam odnos Voltairea i Leibniza. U sebi zahvalim Božanstvu. Mnogo toga u životu ispade mi okruženo aureolom misterija. Tako bi i ovo. Cio život posut je elementom mističnim, dođu slutnje i ostvare se, bivaju one nekako »fakta« prije samih fakta. Sa zanosom sam se prihvatio svoje teme. Poslije sam je obradio hrvatski i predao prof. Skoku i tako postadoh prvi »doktor« romanistike na zagrebačkom sveučilištu.

Ja ne kanim nabrajati sve svoje radove jer ovaj samorazgovor je i zamišljen kao govor duše duši. Ipak treba reći da sam pisao i o Descartesu, Diderotu, Montaigneu, pisao sam i o Racineu, Molièreu i Claudelu, pisao sam i o Šenoinim francuskim prijevodima za hrvatsko kazalište i o prijevodima Tomislava Prpića drama Racineovih, pisao sam o temama iz naše i svjetske literature, pisao sam mnogo i o Domnjaniću s kojim sam drugovao i šetao, blizu i daleko.

Hvalio sam Gospodu što me je počastio prvim mojim radom o tako uzvišenom pitanju, o metafizičkom pitanju dobra i zla. Hvalio sam mu kad me je u životu podučavao da se ne zbiva sve »racionalno« (opipljivo za ljude), nego da tu ima stvari okultnih, da ima tajna, da se (kako rekoh) dogode nekako »fakta« prije fakata jer se naslute, jer se nekud najave... Ali ja ne pišem raspravu, dosta je da ljude vjere sjetim da je Gospodin onaj koji vodi naš život i u Njemu je ono što dođe kasnije bilo i prije.

Tko će u ovoj brzini vremena misliti na 50-godišnjicu mojeg stvaranja?

Zato se i javljam u obliku ovog »samorazgovora«, kako sam se znao često javljati. Pa i ovaj samorazgovor neka doda nešto mom portretu koji je u mojoj maloj estetici u predgovoru naslikala Nada Kesterčanek.

Kad, dakle, treba reći nešto sumarno o 50-godišnjici mog stvaranja, onda mogu još jednom reći da je ta »suma« bilo Božanstvo koje me je pratilo od početka i koje me stalno prati.

Drago Ćepulić

STOGODIŠNJICA SLOVAČKOG KNJIŽEVNOG DRUŠTVA SV. VOJTJEHA

Stoljeće u životu čovjeka predstavlja gotovo nedostižnu granicu, iako rijetki pojedinci dosegnu toliki broj godina, pa i više. Pogledamo li taj period vremena u dimenziji življenja općenito, zar stoljeće nije sušta neznatnost. Ali nipošto beznačajna.

Zanimljiva je antiteza: stoljeće u životu jednog društva, ustanove, predstavlja period od osobitog značenja. Odkuda i zašto to? Zar kolektivna datost ima specifičan doseg punine? Ne sačinjavaju li pojedinci tkivo društva? Odkuda dimenzija vremena poprima drugo značenje, i to u suštinskom smislu?

Ove i slične misli nameću se nekako same od sebe prilikom svake stoljetnice, pa dosljedno i prigodom stogodišnjice slovačkog književnog izdavačkog Društva sv. Vojtjeha (1870 — 14. 9. — 1970) u Trnavi.

*

Atmosfera javnog života u Evropi sredinom 19. st. nosila je izrazito obilježje posebnog vrenja, koje je tražilo temeljite promjene na svim sektorima egzistencijalnih očitovanja. Preobrazba, koja je počela na socijalno-političkom području, odjeknula je daleko i unijela gibanje u sva očitovanja ljudske psihe.

Na kulturnom poprištu počele su dolaziti do izražaja težnje za što autohtonijim očitovanjem osnovnih vrednota čovjeka. Izrastali su ne samo novi oblici stvaranja, već i strukturalne izmjene, koje su označavale prinove posebnog značenja. Pozitivne strane tog odjeka očitovale su se posvuda.

Ako se ograničimo na uža područja nekih slavenskih naroda, onda će nam upasti u oko rječita činjenica da upravo u to vrijeme niču brojne kulturne, književne, prosvjetne i znanstvene ustanove kao nosioci općeg zova za temeljitom prinovom svemu onom što ljudski duh u punini posjeduje i hoće očitovati.

U to vrijeme osniva se kod nas Matica hrvatska, uvodi se hrvatski jezik u javni život, stvara se prva hrvatska opera, najveće hrvatsko epsko poetsko djelo, pokreću prve katoličke novine, sklada nacionalna himna, osniva Akademija i Književno društvo sv. Jeronima.

U Sloveniji u isto vrijeme i iz istih pobuda rađa se Družba sv. Mohorja. U Slovačkoj Spolok sv. Vojtjecha.

*

Do osnutka Društva sv. Vojtjeha nije došlo preko noći. Kao i kod svih velikih ostvarenja logika povijesnog uspona išla je svojim određenim tokom.

Veliku prekretnicu u javnom i kulturnom životu slovačkog naroda označio je svojom idejom o zajedničkom književnom jeziku Anton Bernolák (1762—1813). Ovaj katolički svećenik napisao je prvu znanstvenu gramatiku slovačkog jezika i uspio prijedlogom da se za književni sveslovački jezik uzme zapadno narječje. Osnovana akademija znanosti praktično je omogućila tiskanje knjiga s mnogih područja na čistom slovačkom jeziku. Mecena te kulturne ustanove bio je biskup Franjo Fuchs, rodom Hrvat.

Ovakav razvoj prilika vodio je izravno k osnutku jednog sveslovačkog književnog izdavačkog društva koje će u sveobuhvatnoj širini i zamahu dati slovačkom narodu punu mogućnost izraza i udovoljenja kulturnih težnja.

Zamisao o osnutku Društva sv. Vojtjeha niknula je još 1857. u tjedniku »Cyrill a Method«, koji je uređivao zaslužni slovački svećenik Andrej Radlinsky. Poticaj za to dao mu je odaziv Slovaka na njegov prijedlog da materijalno pomognu katolički tisak.

On je odmah koncipirao pravila društva i predložio ih 1. listopada iste godine pripremnom odboru. Ni ostrogonski nadbiskup ni vlada u Budimpešti nisu htjeli potvrditi pravila. Upućivali su ih na mađarsko Društvo sv. Stjepana, koje nije htjelo izdavati knjige na jedinstvenom slovačkom književnom jeziku, već samo na narječjima, pod izlikom da književni jezik razumije samo inteligencija, a ne i puk.

Misao Radlinskoga o osnutku društva oduševljeno su prihvatili svi Slovaci, skupili 10 tisuća zlatnika kao temeljnicu, okrstili društvo imenom zaštitnika ostrogonske nadbiskupije, mjesto imenom Ćirila i Metoda da ne bi »povrijedili« svoje mađarske gospodare, i ustrajno nastojali dobiti potvrdu pravila.

Trinaest godina vodila se borba za odobrenje pravila i time za osnutak društva. Zahvaljujući posredovanju đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera kod pape Pija IX i ostrogonskog nadbiskupa-kardinala Simora Janosa, i to za trajanja I vatikanskog sabora, pravila su bila odobrena i od duhovnih i od građanskih vlasti. Društvo sv. Vojtjeha započelo je svoj život i rad 14. rujna 1870. Prva uprava i odbor bili su iz redova svijesnih rodoljuba i marljivih radnika, redom svećenika, učitelja, ratara i zanatlija.

Jasan je bio i određen cilj Društva sv. Vojtjeha:

1. Izdati Sveto pismo na književnom jeziku.
2. Ujediniti crkveno pjevanje i objaviti jedinstveni prijevod svih liturgijskih i molitvenih formula.
3. Sastavljati i izdavati udžbenike za 1500 pučkih škola s nastavom na slovačkom književnom jeziku.
4. Učiniti vlasnicima Društva sve Slovake, koji se u nj učlane i tako dobiju pravo na godišnji dio knjiga i učešće u upravljanju preko godišnje skupštine.

Do 1918. u društvo se učlanilo 45 tisuća članova. Nakon I svjetskog rata članstvo je sve više raslo. Već 1940. popeo se broj na 114.225, a 1952. dosegao 252.000 članova-obitelji u domovini i inozemstvu. Dakle, 60% slovačkih obitelji učlanjeno je u Društvo sv. Vojtjeha! Nigdje na svijetu nema slovačkog naselja gdje Društvo sv. Vojtjeha nema svojih članova! Svaki član je za svoju članarinu godišnje primao kalendar i dvije knjige.

Kroz sto godina postojanja i rada slovački je narod primio od svog društva 37 miliona primjeraka knjiga. A

gdje je brojna periodika? Neposredno pred II svjetski rat društvo je izdavalo 5 mjesečnika i 1 dvotjednik. Ni jedna kategorija slovačkog društva nije bila zaboravljena. Izdanja su obuhvaćala sve grane kulture i prosvjete.

Izuzetne okolnosti iza II svjetskog rata suzile su djelatnost Društva na izdanja liturgijskih knjiga, molitvenika, katekizma, kalendara, kantuala, Biblije, jednog tjednika i polumjesečnika, te jednog stručnog teološkog časopisa. Ali naklada je neobično velika.

Društvo sv. Vojtjeha i danas ima 4 uredništva, 4 kuće, u 8 mjesta svoje trgovačke prostorije. Njegova knjižnica broji 62 tisuće primjeraka, a arhiv (od 13. st. do danas) 30 tisuća brojeva. Muzej je deponiran u Pokrajinski državni muzej u Trnavi, a galerija slovačkih umjetnika upravo se restaurira. Sjedište društva uvijek je bilo u Trnavi, starom slovačkom kulturnom središtu.

Kroz jedno puno stoljeće Društvo sv. Vojtjeha dalo je slovačkom narodu brojne književnike-pjesnike: Somolicky, Kovalik-Ustiansky, Tichomir-Milkin, Dlhomir Polsky, Ignac Grebač-Orlov, Janko Silna, Pavol Gašparović-Hlbina, Jan Haranta, Jan Motulko; — povjesničare: František Vitazoslav Sasinek, Juraj Hodal, Matunak, Karol Medvecky; — prirodoznance: Andrej Kmet; — teologe: Andrej Radlinsky, Jozef Kompanek, Jozef Buday, František Richard Osvald, Štefan Zlatoš, Štefan Kmet; — skladatelje: Fr. O. Matzenauer, Mikulaš Schneider-Trnavsky, kojega smatraju najvećim slovačkim kompozitorom; — dramaturge: Jan Palarik, František Urbanek; — likovne umjetnike: Jozef Hanula, Jan Koniarek, Andrej Kovačik, Edmund Massanyi.

Zadnjih pedeset godina društvo vodi neumorni svećenik Ján Pöstenyi (r. 1891), povjesničar i pisac. On svoju službu vrši besplatno. Njegova desna ruka je Vili Kovar, hrvatski prijatelj i dobar poznavalac našeg jezika i književnosti.

*

Koliko Slovaci cijene i vole Društvo sv. Vojtjeha, očitovale su vidno svečanosti u Trnavi na dan sv. Zaštitnika 23. travnja i 14. rujna, kad se ispunilo stoljeće života i rada.

I duhovni predstavnici i slovački puk zajednički su zahvaljivali Bogu u katedrali sv. Nikole u Trnavi na velikom poklonu stoljetne obilne žetve, stoljetne ustrajnosti za dobrobit nacije i religije, stoljetnog bezgraničnog žrtvovanja. Nikada neće nestati jeka zajedničkog vapaja:

Bože, udostoj se pogledati
dolje na slovački puk svoj ...
Doma i po svijetu
očinski kraj njega stoj ...
Na molitvu žarku
sklapaju se dlanovi:
Baštinu otaca
sačuvaj nam, Gospodine!

Mirko Validžić

SADRŽAJ

Ivan Juraj Brlić: Vjerska izgrađenost Ivana Mažuranića 1
Pierre Emmanuel: Znaj zašutjeti 22
Zlatko Tomičić: Boj s anđelom 27
August Đarmati: Stjepan Krčmar u svom stilu 38
Ivo Balentović: O anegdotskom liku Tina Ujevića 42
Salih Alić: Akvareli 49
Stanko Dominić: Suton u prodolu 52
Zvonimir Wyroubal: Kako je slikao Kraljević 53
Kamilo Križanić: Beethoven kao odgajatelj 58
Ante Bačić Fratrić: Dokument 63

Nova imena

Božidar Bagola: Pod svodovima katedrale 74
Željko Ivanjek: Bio je rat 76
Vlado Pandžić: Duhani, Posna zemljo 78
Milan Lisac: Pismo, Ptice 79
Darija Škunca-Klanac: Nostalgija, Ispovijed 80
Ljilja Pandžić: Plave oči 81
Radmila Pandžić: Mladost 81
Marija Ređep: Večeras, Odlaziš, Prolaznost 82
Mislav Ježić: Adagio 82

Kazalište

Svevlad Slamnig: Autodafe mog oca 83

Izložbe

Smiljan Velebit: Izložba Gradišćanskih Hrvata. Naivni 1970., Šesti zadarski plavi salon, Izložba Dominga Notara 84

Knjige

Bela Gabrić: Da književnost Bačkih Hrvata ne bude nepoznata 89
Svevlad Slamnig: August Đarmati, Negdje daleko 93
bk.: Andrija Vučemil, Na smrt naslonjen 94

Mišljenja

Radovan Grgec: O prevođenju i prevodiocima 95
Slavko Ollrom: Još malo o slovima č i ć i usput o džiđ 98

Jubilej

Drago Čepulić: Novi »samorazgovor« za novu zgodu 101
Mirko Validžić: Stogodišnjica slovačkog književnog društva sv. Vojtjeha . 102

Možete naručiti kod HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Trg kralja Tomislava 21

August Đarmati: **Na putovima vječnosti** (pjesme) . . . 3 d

Đuro Sudeta: **Molitve** (pjesme) . . . . . 3 d

Ton Smerdel: **Moji psalmi** (pjesme) . . . . . 5 d

Joja Ricov: **Marabunta** (pjesme) . . . . . 8 d

Mara Švel: **Legende** . . . . . 8 d

Stjepan Krčmar: **U zrcalu** (novele) . . . . . 8 d

Georges Bernanos: **Dnevnik jednog seoskog župnika** (roman) 15 d

Ante Jakšić :**Neugasivi plamen** (roman) . . . . . 20 d